

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА
ШЕВЧЕНКА**

ІНСТИТУТ ЖУРНАЛІСТИКИ

На правах рукопису

УДК 007: 304: 070.42/: 94 (477)

МИРОНЮК Дмитро Іванович

**СИМОН ПЕТЛЮРА ЯК РЕДАКТОР ЖУРНАЛУ
«УКРАИНСКАЯ ЖИЗНЬ» (1912-1917)**

Спеціальність 27.00 04 – теорія та історія журналістики

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата наук із соціальних комунікацій

Науковий керівник
Тимошик Микола Степанович,
доктор філологічних наук, професор

Київ – 2011

ЗМІСТ

Розділ 1. Історіографія та джерельна база дослідження

1.1. Стан наукової розробки проблеми

1.2. Джерельна база дослідження

Висновки до розділу 1

Розділ II. Становлення Симона Петлюри як журналіста редактора і видавця

2.1. Формування світогляду та початки журналістської і редакторсько-видавничої практики

2.2. Київська газета «Слово» як предтеча московської «Украинской жизни»

2.3. Програмні засади журналу, організація роботи редакції

2.4. Співробітники та авторський актив

2.5. Видавничі проекти

Висновки до розділу 2

Розділ III. Проблемно-тематична палітра часопису

3.1. Діяльність осередків „Просвіти”

3.2. Мовне питання: захист української мови та її ствердження

3.3. Економічні основи незалежної держави

3.4. Проблеми української преси

3.5. Ідея соціальної на національній місії українського мистецтва

3.6. Жанрові та стильові особливості публіцистики редактора

Висновки до розділу 3

ВИСНОВКИ

ВСТУП

Актуальність дослідження.

Актуальність дисертаційної праці можна розглядати у двох площинах.

По-перше, для повноти й об'єктивності історії української журналістики важливо встановити роль і місце часопису "Украинская жизнь", який і досі не став предметом окремого дослідження. *По-друге*, вкрай важливо об'єктивно поцінувати роль редактора цього часопису Симона Петлюри, його внесок у розвиток української журналістики, українського національно-визвольного руху та ствердженні національної свідомості українців. Адже досі діяльність С. Петлюри як редактора, видавця і журналіста також комплексно не розглядалася.

Досі ми знали С. Петлюру здебільшого як політика. З прикрістю доводиться констатувати, що незважаючи на розкриття колишніх спецфондів і введення до наукового обігу значної кількості донедавна невідомих архівних документів, довкола цієї історичної постаті й досі ведуться дискусії – і не лише серед політиків, а й серед учених. Саме тому й донині Симон Петлюра для одних – „національний герой”, „український Гарибальді”, „суцільний мрійник”, „символ визволення 40-мільйонного народу”, „великий полководець”, „Президент української держави”, „вождь”, для інших – „бандит”, „кровожерливий бузувір”, „погромник”, „дрібно-егоїстичний інтриган”, „маленький помічник бухгалтера”, „танцюрист з балету”.

Ось чому важливо в нинішній час об'єктивно, неупереджено оцінити постать Петлюри, у тому числі і як редактора, журналіста, публіциста, видавця, адже цій справі він присвятив 23 роки свого життя.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Запропонована дисертація чітко пов'язана з комплексною науковою програмою "Наукові проблеми державотворення" в рамках НДР №01БФ045-01 "Системи масової комунікації та світовий інформаційний

простір", що розробляється в Інституті журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а також теми кафедри видавничої справи та редагування "Історія української видавничої справи".

Мета дисертаційного дослідження. Метою дисертації є ґрунтовне й комплексне вивчення на основі широкого документального матеріалу діяльності часопису „Украинская жизнь” та його головного редактора Симона Петлюри в контексті пробудження національної свідомості українського народу та розв’язання українського питання.

Для досягнення поставленої мети виконувались такі основні завдання:

- проаналізувати стан дослідження проблеми в українській та зарубіжній історіографії та визначити повноту й об’єктивність її осмислення в науковій літературі;

- дослідити умови формування світогляду Симона Петлюри та передумови становлення його як патріотично зорієнтованого українського журналіста, редактора, видавця;

- висвітлити реалізовані й нереалізовані редакторські й видавничі проекти редактора, спрямовані на видання періодичних і неперіодичних видань;

- з’ясувати суспільно-політичні передумови заснування часопису "Украинская жизнь" та роль його редактора у формуванні редакційної політики;

- проаналізувати програмні засади часопису та організацію роботи редакції, штатних та позаштатних співробітників;

- окреслити основні проблемно-тематичні напрями діяльності часопису;

- окреслити місце і значення публіцистики С. Петлюри на сторінках "Украинской жизни" в контексті історії української журналістики зокрема і проблем сучасного українського державотворення в цілому.

Об'єктом дослідження є публікації, вміщені на сторінках журналу "Украинская жизнь", редакторська діяльність Симона Петлюри, пов'язана з виданням цього та інших часописів.

Предмет дослідження – особливості становлення й основні етапи розвитку російськомовного журналу "Украинская жизнь", редакторської та публіцистичної діяльності його засновника та головного редактора Симона Петлюри, а також процес ствердження та відстоювання ідеї української незалежності у контексті публікацій журналу.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період від початку 1912 року – часу появи в світ першого випуску "Украинской жизни" до осені 1917 року, коли побачило світ останнє число цього часопису.

Методи дослідження. Для досягнення завдань, зумовлених метою роботи, використовувалися методи емпіричного та теоретичного дослідження. При аналізі літературно-публіцистичних праць, вивченні біографічно-творчих аспектів діяльності працівників „Украинской жизни” застосовувалися також біографічний, порівняльний, жанрово-стилістичний, проблемно-тематичний методи. Методологічною основою дисертаційного дослідження є історизм, достовірність, наукова об'єктивність.

Наукова новизна. У дослідженні вперше науково обґрунтовується закономірність виникнення нового часопису „Украинская жизнь” та його місце в історії української журналістики, висвітлена роль Симона Петлюри як редактора цього видання, а також 23-річна його журналістська і публіцистична діяльність в ще щонайменше шести виданнях, які редагував Симон Васильович. Уперше на підставі архівних даних, які понад 70 років зберігалися під грифом „таємно” і були „недоступними” навіть для науковців, аналізується ряд заборонницьких антиукраїнських актів царського режиму – таємних і гласних циркулярів, указів, розпоряджень, спрямованих на заборону української мови, друкованого слова, а також на нищення українського духу. В роботі переглядаються й уточнюються факти про життя й діяльність не лише Симона Петлюри, а й його соратників –

Дмитра Донцова, Дмитра Дорошенка, Сергія Єфремова, Леоніда Жебуньова, Олександра Корша, Олександра та Софії Русових, Олександра Саліковського та інших досі мало відомих особистостей, переосмислюється чимало фактів вітчизняної історії, повертаються із забуття достойні імена.

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що в нинішньої ситуації в Україні петлюрівські ідеї не втратили методологічного значення і навіть набувають нових аспектів. Вони актуальні в контексті сучасної внутрішньої, зовнішньої, інформаційної політики, єднання нації довкола ідеї незалежності й будівництва міцної суверенної держави, а також з огляду на відновлення історичної пам'яті українського народу. Всебічно проаналізована організація роботи часопису «Украинская жизнь», його проблемно-тематична палітра слугуватиме написанню повніших і ґрунтовніших розділів з історії української журналістики періоду національно-визвольних змагань українського народу. У праці висвітлюються проблеми українського національного відродження у період 1912–1917 років, введені до наукового обігу невідомі або маловідомі факти з біографії Петлюри, які можуть відіграти важливу роль в перегляді існуючих дотепер стереотипних поглядів на деякі історичні постаті. Матеріали і висновки дослідження можуть бути використані для поглиблення вивчення не лише журналу „Украинская жизнь”, а й усієї редакторської та публіцистичної діяльності Петлюри, слугуватимуть практичному застосуванню як у журналістиці, так і політиці. Дослідження може слугувати також при підготовці посібників з історії вітчизняної преси та видавничої справи, політології, відповідних лекційних курсів для вищих навчальних закладів з філологічних, історичних, філософських дисциплін, а також при підготовці шкільних підручників; може прислужитися й українським політикам, яких С. Петлюра закликав завжди ставити на перше місце у своїй діяльності державні, а вже потім – партійні інтереси.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження, автореферат, а також опубліковані наукові статті, в яких викладено основні положення наукової роботи, виконані здобувачем самостійно.

Апробація дослідження. Дисертація обговорювалася і схвалена на засіданні кафедри видавничої справи та редагування Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Усі структурні частини дисертації апробовані в публікаціях у виданнях, затверджених ВАК України, а також у доповідях: на Всеукраїнській науковій конференції, присвяченій ювілею з дня народження Симона Петлюри (Полтава, 2005), міжнародній конференції «Українська журналістика-2007» (Київ, 2008), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Соціальні комунікації в Україні та за її межами: глобальне та національне» (Дніпропетровськ, 2009), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Наукова школа Романа Іванченка» (Київ, 2009), Міжнародній науковій конференції «Журналістика-2010: методологія досліджень у галузі соціальних комунікацій» (Київ, 2010), на презентаціях книг автора у Парижі з нагоди відзначення 80-річчя з дня вбивства С. Петлюри (2006), міжнародному науково-практичному колоквіумі „Сучасне сприйняття постаті Симона Петлюри” (Париж, 2006), міжнародній науково-практичній конференції з нагоди 130-ї річниці від дня народження С. Петлюри (Нью-Йорк, 2009), на 13 форумі видавців у Львові (Львів, 2006). Матеріали дослідження використовувалися при підготовці лекцій з історії журналістики у Львівському університеті імені Івана Франка та під час читання лекцій для студентів філологічного факультету Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича.

Публікації з теми дисертації. Результати наукових пошуків і досліджень знайшли відображення у десяти публікаціях, зокрема дві – одноосібно написані книжкові видання, чотири надруковано у фахових наукових, чотири – у не фахових наукових виданнях.

Структура роботи зумовлена метою та завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, 3 розділів (13 підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури (213 позицій). Загальний обсяг дисертації – 193 с.

Розділ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки проблеми

Огляд зробленого попередниками в означеній проблематиці варто розпочати ось із такої цитати: "Сором мусить палити лице наших істориків, коли вони ще не зуміли дати українському народові великої історичної біографії вождя наших визвольних змагань, мученика за визволення українського народу, великого українського патріота, знаменитого журналіста і публіциста, якого життя, як нічиє інше, пройшло на у службі українського визволення" [208, с. 11-12].

Ці слова із книги Левка Шанковського "Українська армія в боротьбі за державність", що побачили світ у мюнхенському видавництві "Дніпрова хвиля", написані майже півстоліття тому. Але й сьогодні вони не втратили своєї актуальності. Адже повного, об'єктивного, ідеологічно не заангажованого, базованого на ретельно вивчених різноманітних архівних документах та інших матеріалах життєпису цієї непересічної постаті української історії ми сьогодні поки що не маємо. Надто ж у конкретиці означеної автором цитати характеристики Симона Петлюри як "знаменитого журналіста і публіциста".

Наукові розвідки й дослідження, присвячені осмисленню життєвого шляху та діяльності цієї особистості в українській історії за змістовим наповненням, мірою об'єктивності та повнотою залученого для аналізу матеріалу умовно можна розділити на три групи: діаспорні публікації, публікації радянської пори, наукова продукція посткомуністичної доби на теренах колишнього СРСР.

Коротко зупинимося на кожній з цих трьох груп опрацьованих нами публікацій.

Діаспорна група публікацій є особливо значною за кількістю й різноманітною за видами видань та жанрами публікацій – окремі книги та брошури; статті в газетах, журналах та збірниках; огляди преси; спогади, мемуари, хронікерські замітки.

Першою і чи не єдиною спробою представити читачеві короткий життєпис провідника Української Народної Республіки в той час, коли УНР з її керівництвом була на колесах між Києвом і Кам'янцем-Подільським, стала брошура "Симон Петлюра. Його життя і праця" [172]. Брошура хоч і видана в Києві 1918 року з маркою "Відродження", але з переїздом видавництва на еміграцію його продукція, як і друки інших київських видавництв, стала активно поширюватися серед політичних емігрантів по цілій Європі. На обкладинці брошури – портрет молодого Петлюри. Зміст її складають два матеріали – нарис за підписом "Ол. Ч-ий" та спогади Вовка Сіроманця. 1919 року у Празі з маркою видавництва "Час" виходить друком ще одна брошура біографічного характеру – "Український народний герой Симон Петлюра", автором якої був В. Королів-Старий [89]. Показово, що наклад цього видання становив п'ять тисяч примірників. Згодом видавництво надрукувало текст цієї брошури в перекладі французькою, англійською, чеською, німецькою, італійською мовами.

Серед ґрунтовних праць цього періоду, написаних на основі залучення значної кількості документів уряду УНР (протоколи, накази, розпорядження, листи), з яких постає реальний образ одного з очільників національно-визвольного руху, варто виділити кількатомну працю колишнього старшого ад'ютанта С. Петлюри Олександра Доценка "Літопис української революції" [59]. Пізніше Доценко напише ще одну книгу спогадів про одну з героїчних сторінок історії України, свідком і творцем якої безпосередньо був, – Зимовий похід Армії УНР, де приділить значну увагу особі С. Петлюри. Значну частину книги складають ретельно списані з оригіналів у хронологічно-літописному порядку різноманітні документи [58].

Колишній голова Директорії В. Винниченко фактично за гарячими слідами подій і детальним цитуванням різноманітних документів також прагнув залишити майбутнім історикам ґрунтовний опис нещодавно пережитого в своїй тритомній праці "Відродження нації" [26]. Проте, якщо перший автор акцентує увагу на позитивних сторонах діяльності С. Петлюри, не приховуючи свого захоплення і схвалення, то інший, зважаючи на непрості стосунки двох лідерів, різне бачення ними шляхів побудови Української держави, – свідомо загострює свою увагу на негативізмі.

Більшість публікацій стала з'являтися після вбивства С. Петлюри в Парижі у травні 1926 року. Фактично від цієї дати починається відлік рясним текстом у різноманітних діаспорних газетах, бюлетенях, журналах провідної для всієї діаспорної преси теми, яка згодом і за кордоном, і в Україні стала називатися петлюріаною. За жанрами це переважно біографічні нариси, есе та спогади безпосередніх учасників національно-визвольних змагань, зокре́мо тих, хто співпрацював із цією особистістю. Заслуговує на увагу сучасних дослідників маловідомий в Україні "Збірник пам'яті Симона Петлюри", виданий Міжорганізаційним комітетом для вшанування пам'яті Симона Петлюри у Празі 1930 року [73]. Основу змісту збірника склали спогади сучасників і соратників отамана – І. Мазепи ("Творена держава"), С. Сірополка ("Освітня політика на Україні за часів Директорії"), О. Шульгіна ("Симон Петлюра та українська закордонна справа"), В. Королева-Старого ("З моїх споминів про С. Петлюру"), Ф. Щербини ("С. Петлюра на Кубані"), К. Мацієвича ("На земській роботі"), В. Прокоповича ("Остання подорож. Листки із споминів"), В. Кедровського, Г. Порохівського, В. Куща, А. Яковлєва "Паризька трагедія" та ін.).

Новий сплеск інтересу до особи Симона Петлюра був викликаний широким відзначенням у національно-патріотичних колах української еміграції десятої річниці з дня його смерті. Особливістю публікацій цього періоду є те, що їх авторами стало немало дослідників, які співпрацювали із науковими українськими установами, що з кінця 20-х років активно діяли

в Європі: Українські наукові інститути у Варшаві та Берліні, Український Вільний університет у Празі, Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова у Празі, Українська господарська академія у Подєбрадах. З-поміж повніших і об'єктивніших видань варто виділити спеціально підготовлений до цієї дати Волинським Українським Об'єднанням збірник "Волинь – С. Петлюрі. 1926-1936" [36]. Тут уперше віднаходимо багатий на деталі спогад про свого рідного дядька майбутнього патріарха Української автокефальної православної церкви Мстислава – Степана Скрипника. Майже одночасно побачив світ ще один збірник спогадів безпосередніх учасників національно-визвольних змагань українського народу та соратників Петлюри, виданий у Львові за редакцією А. Жука [67]. Немало цінних подробиць життя і діяльності героя знаходимо в біографічних нарисах С. Корбута [88] і О. Лотоцького [100].

Заходами Української бібліотеки ім. Симона Петлюри в Парижі 1939 в серії "Матеріали для бібліографії визвольної боротьби України» виходить перший бібліографічний покажчик "Симон Петлюра", укладений П. Зленком. В передмові до цього покажчика зокрема зазначається: "Про С. Петлюру написано вже чимало статей, книжок, брошур, віршів і т. ін. З кожним роком об'являються нові літературні твори, що з різних поглядів оцінюють життя й чин великого українського патріота, що впав жертвою за визволення свого народу та залишив нам свій заповіт дальшої боротьби за волю України. Пишуть про Петлюру й наші вороги, що для них ім'я його чим далі стає грізнішим. Багато нового відкривається в спогадах співробітників Головного Отамана Військ УНР та Голови Директорії. Всі ці літературні документи з часів нашої визвольної боротьби мусять бути заховані для майбутнього. І хоч несприятливі умовини бібліографічної праці на еміграції, все ж потрібно вже нині занотовувати всі ці потрібні нашим дослідникам матеріали та допомогти їм в їх дослідчій і творчій праці для добра прийдешніх поколінь українського народу" [75].

Оригінальною вийшла структура цього покажчика. Кожна з двох частин у хронологічному порядку має поділ на такі підрозділи: книги про Петлюру (окремо українською та іноземними мовами; комунікати; статті в журналах збірниках і газетах (окремо за такими рубриками "Нариси", "Життєписи", "Менші статті, хронікерські замітки, інформації", "Поезії", "Голоси чужої преси". Окремо подано "Іменний покажчик авторів, рецензентів, редакторів та інших співробітників творів". В цілому покажчик містить 958 позицій книжкових, журнальних та газетних публікацій як українською так і іноземними мовами.

Після Другої світової війни петлюріана систематично поповнювалася новими виданнями, кількість яких зростала напередодні відзначення у вільному світі пам'ятних дат, зокрема 30-, 50-, 70-річчя пам'яті та 100-річчя від дня народження С. Петлюри.

Головним лейтмотивом виданої 1947 року коштом Союзу українців у Великій Британії брошури "Симон Петлюра" стали такі слова з передмови: "Мазепинство з давніх часів і Петлюрівщина в новітніх – два страшні для Москви поняття, два граничні стовпи на визвольній дорозі українського народу – для теперішніх і прийдешніх українських поколінь завжди будуть ясними світилами у темряві їх буднів у прямуванні до мети" [173]. Основу книги склали публікації, що були вміщені не лише в часописах Європи, а й Америки, зокрема, у вінніпезькому календарі "Українського фермера", торонтському календарі "Нового шляху". Серед авторів збірника – Д. Донцов, М. Славінський, Н. Павловська.

Цінною з точки зору залучення раніше невідомих різноманітних документальних матеріалів є на сьогодні праця ще одного діаспорного дослідника В. Іваниса "Симон Петлюра – президент України" [77]. Той факт, що ця книга двічі перевидавалася останнім часом в Україні – дрогобицьким видавництвом "Бескид" (1991) та київською "Науковою думкою" (1993) – свідчить, що вона не втратила актуальності і в наш час. Констатуємо в передмові той факт, що українська діаспора на той час не спромоглася на

"зафіксований бодай коротко перебіг життя й діяльності Симона Васильовича", автор пробує розв'язати проблему власним дослідженням. Ділиться воно на сім частин і подає ретельно зафіксовану, без розлогих власних коментарів та висновків, хронологію життя і бурхливої діяльності героя оповіді – від його дитячих років до керівництво Українською державною в добу Директорії.

Окремі фрагменти біографії або сторони державотворчої діяльності висвітлюють у своїх працях М. Безручко [11], О. Вітковський [31], В. Волицький [37], К. Данилович [47], Дівицький М. [50], В. Дорошенко [56], О. Думін [60], П. Єрошкевич [62], А. Жуковський [69], В. Кедровський [83], Б. Коваль [85], Є. Коновалець [87], В. Косик [90], Б. Лазаревський [93], С. Левченко [95], О. Лотоцький [101], С. Моренко [123], О. Назарук [124], М. Омелянович-Павленко [130], Є. Онацький [131], В. Онуфрієнко [133], І. Огієнко [128, 129], В. Прохода [151], Р. Рахманний [153], П. Сагайдачний [158], Л. Чикаленко [207], а також у підготовленому Націоналістичним видавництвом у Парижі збірнику "Документ судової помилки: Процес Шварцбарта" [52] та збірнику спогадів за редакцією Н. Лівицької-Холодної Симон Петлюра – державний муж [171].

У цьому контексті не можна обійти увагою і "Альманах УНС" (Українського Народного Союзу в США), 69-те число річника якого було повністю присвячене 100-річчю від дня народження С. Петлюри. Надзвичайно цінними для сучасного дослідника в цьому альманасі варто виділити статті таких авторитетних авторів як К. Мандзенка про генезу і побутування в радянській історіографії понять Петлюра, петлюрівці, петлюрівщина [102], У. Самчука про особливості державницької концепції Петлюри [164], І. Кедрина про ідею соборності українського народу, якій усе життя самовіддано служив один з провідників Української революції [82], М. Степаненка про сфальшоване, далеке від об'єктивних фактів висвітлення постаті Петлюри в творах українських радянських письменників і публіцистів [183].

Донька генерала армії УНР Всеволода Змієнка Галина Змієнко-Сенишин, що тривалий час працювала українською журналісткою в канадському Монреалі, у своїй книзі публіцистики "Пересажені квіти України" вміщує розлогий есей про духовну спадщину С. Петлюри. Йдеться в ньому і про період творення ним у Москві щомісячника "Украинская жизнь" [76].

Головною перевагою дослідників, які жили й працювали в еміграції, на нашу думку, було те, що їм ніхто не нав'язував певних концепцій і не примушував писати будь-які наукові тексти за наперед хибними ідеологічними постулатами [125]. Вони творили ці тексти так, як підказувало їм людське сумління чи ідеологічні переконання. Звичайно, що політична приналежність кожного автора до тієї чи іншої української партії це не могла не впливати на певні оціночні характеристики провідних постатей в українському національно-визвольному русі. Скажімо, в численних публікаціях авторів, які були палкими прихильниками політики Центральної Ради та Директорії (а саме до цього середовища державників відносився С. Петлюра), нерідко проглядається неприхована апологетика, а то й захоплення предметом дослідження. У переконливих носіїв гетьманської чи галицької ідеології з'являлися певні нотки стриманості, а то й критичності в оцінці окремих епізодів чи напрямів діяльності персоналії. Однак у стратегічному плані зміст публікацій діаспорних авторів щодо петлюріани концентрувався довкола української державницької ідеї, аналізу причин поразки Української революції, ролі й відповідальності провідних її учасників.

В цілому ж, оцінюючи крізь призму проблематики нашого дослідження зміст оглянутих публікацій, вміщених у різноманітних виданнях української діаспори, мусимо констатувати: незважаючи на значну кількість таких публікацій, фактично жодна з них не присвячувалася окремо висвітленню питань редакторської, журналістської чи видавничої діяльності С. Петлюри, редакційної політики очолюваної ним московської редакції журналу

"Украинская жизнь". Приємним винятком може слугувати тут хіба що брошура П. Феденка "Головний отаман: із культурної та політичної діяльності Симона Петлюри" [202]. Її автор – колишній співробітник "Украинской жизни" розмірковує у своїх спогадах про долю української журналістики в царській Росії, про причини цензурних заборон українського друкованого слова, про журналістську діяльність Петлюри в цілому і на посту засновника та редактора цього часопису зокрема. З'ясовуючи значення заснування цього часопису, П. Феденко наголошує: "З початком 1914 року царський уряд заборонив українську пресу по всій Російській імперії. Тому "Украинская жизнь" була єдиним органом, у якому хоч під строгою цензурою могла виступати явно українська політична думка" [202, с. 9]. Цікавими є міркування свідчення автора про те, як вимогливо ставився головний редактор до відбору тематики публікацій як "критикував статті тих журналістів, що без розбору хвалили все, що друкувалося в українські пресі".

Коротко оглянемо *публікації з проблематики дисертаційного дослідження, опубліковані в радянських виданнях.*

Лексика, тональність, змістові, оціночні та політичні акценти радянської петлюріани найяскравіше можна продемонструвати ось цією цитатою однієї з багатьох книг, присвячених викриттю "реакційної людиноненависницької ідеології та антинародної практики українських зарубіжних буржуазно-націоналістичних центрів: "Лакейське слугування екстремістським силам міжнародного імперіалізму – далеко не єдина ганебна риса жовто-блакитних "самостійників". Звіряча ненависть до українського народу, до всього, що не вкладається у їх маніякальне бачення навколишнього світу, в їх схеми відродження капіталістичних порядків на Україні, інквізиторська жорстокість і продажність – таким є перелік ознак "лицарів самостійної неньки-України", які намагаються нині видавити себе за "ідейних борців" [12].

Ім'я Симона Петлюри в радянська офіційна пропаганда на багато літ позначила ганебним тавром зрадника інтересів українського народу. "Советский энциклопедический словарь" охарактеризував цього діяча як "одного з керівників української дрібнобуржуазної контрреволюції", а поняття "петлюрівщина" визначив як "дрібнобуржуазний, націоналістичний контрреволюційний рух на Україні в 1918-1920 роках; опирався на куркульство, буржуазію і націоналістично налаштовану інтелігенцію; ліквідований Червоною Армією" [178]. Ще далі в навішуванні політичних ярликів пішли автори "Українського радянського енциклопедичного словника", які ввели в історію цього діяча як "одного із ватажків української буржуазно-націоналістичної революції", як "лідера однієї із дрібнобуржуазно-націоналістичних партій", як "одного із керівників контрреволюційної Центральної Ради", як "голову контрреволюційного буржуазно-націоналістичного уряду, що встановив на Україні режим жорстокого терору" [201].

Не дивно, що такими ж епітетами нагороджували Петлюру всі ті, що з власного бажання чи на замовлення брався писати про цю історичну постать. На думку С. Литвина, у радянській історіографії петлюріана започаткована не науковцями, а письменниками та публіцистами, зокрема, В. Блакитним (В. Елланським), М. Кольцовми, Б. Козельським, В. Скоровстанським (В Шахраєм) ще в 20-х роках ХХ ст. [98].

Пояснення цьому явищу віднаходимо в дослідженні М. Степаненка: "В перші роки після встановлення комуністичного режиму в Україні творення "партійної" літератури українською мовою стало приводом для всіх початківців, що плекали мрії швидко стати "селянськими" або "пролетарськими" письменниками і набрало характеру "щасливого початку, – вправлятися в плюгавленні петлюрівців і петлюрівщини та в зневажанні національних святощів: державних героїв і знаків... Журнали, газети, альманахи й брошури початку 20-х років були переповнені таким, з дозволу сказати, "літературним" мотлохом, що безслідно канув у лету забуття [183,

с. 84]. На підтвердження своєї думки автор проаналізував і навів розлогі цитати з окремих текстів П.Тичини, І. Микитенка, В. Сосюри, М. Бажана, П. Панча, М. Рильського, Л. Забашти, І. Драча.

Показовою у цьому плані є оцінка багатогранного таланту і величезних організаторських здібностей С. Петлюра, в тім числі і журналістських та літературних дана українським радянським поетом В. Блакитним (виділення дисертанта. – Д. М): "Скромний бухгалтер, **середній публіцист**, людина золотої середини і неширокого світогляду, ідеолог куркуля і поміщика... **Нездатність до творчої праці**, жмикрутський апетит і самодурство у відношенні до слабших; угодовство – перед силу маючими, , повна безпринципність, окрім принципу власного інтересу, безкрайня здатність до компромісу на всі боки, до зради, до підлоти – ось характерні риси цього "бувшого соціаліста", бувшого "революціонера" і завжди сущого куркуля-власника, політичного спекулянта" [29, с. 4-5].

У дусі політичної нетерпимості до ідеологічних супротивників, фальсифікації історичних фактів, навішування політичних ярликів, тенденційності, ненависті й зневаги до всього, за що боролися учасники національно-визвольних змагань українського народу на чолі з такими провідниками як С. Петлюра, написані й численні розлогі тексти не лише партійно-радянських діячів В. Антонова-Овсієнка [10], С. Будьонного [20], В. Затонського [72], Г. Лапчинського [94], а й цілого радянських дослідників історії громадянської війни, зокрема І. Білодіда [13], М. Варварцева [21], Ю. Гая [39], Р. Ейдемана [61], Ю. Кондуфора [86], І. Кураса [92], А. Лихолата [99], І. Шермана [211], І. Рибалка [156], М. Супруненка [188] та інших.

Інших оцінок журналістської та редакторської діяльності, ніж ті, які дав Петлюрі В. Блакитний, в аналізованих публікаціях радянської доби нами не виявлено.

Дослідження посткомуністичної доби, що почалися ще в період горбачовської перебудови напередодні до розвалу СРСР, відразу поламали стереотипи радянської історіографії. Поступово знімалися ідеологічні

заборони на окремі "білі" плями історії, поверталися із спецфондів все нові й нові теки як друкованих видань, так і архівних документів, українська наука поступово інтегрувалася в загальноєвропейський контекст.

Проблематика довкола персоналії Петлюри та його діяльності з кожним роком стала поповнюватися чим раз якіснішими науковими текстами. Попередньо вони озвучувалися на наукових конференціях. Багатолітній дослідник творчості С. Петлюра професор Д. Степовик, відзначаючи велике значення таких конференцій для наростання кардинальних змін у свідомості української наукової інтелігенції, справедливо зазначає: "Щез страх, роздвоєність думок і почуттів. Люди говорять про минулу й сучасну Україну, про її колись гнаних, очорнюваних провідників – правду. Кожна доповідь, кожний виступ – це документована розповідь про те, що справді було, а не те, що препаровано брехливою большевицькою пропагандою. Про Петлюру і не тільки про нього... Симон Петлюра повертається до свідомости українського народу, як і належить постаті такого масштабу, не згори, а знизу, з глибин" [185].

Принагідно зазначимо, що професор Д. Степовик у своїй ґрунтовній монографії, присвяченій аналізу життя і архіпастирської діяльності Степана Скрипника (патріарха Мстислава), який доводився племінником Симона Петлюри, не міг не приділити останньому своєї уваги. Зокрема, у розділі «У Полтаві й поза Полтавою» знаходимо немало цікавої інформації про особливості формування світогляду, передумови становлення Симона Петлюри як державного діяча і провідного журналіста-публіциста. Адже виховувався юнак представниками двох стародавніх українських родин – Скрипників і Петлюр [184].

У тезах науково-практичної конференції "Українська періодика: історія і сучасність, що відбулася у Львові 1993 року, ми зафіксували першу наукову розвідку в Україні, яка має найбезпосередніше відношення до теми дисертаційного дослідження, – доповідь М. Тимошика "Тема національного відродження на сторінках журналу "Украинская жизнь" [194]. Вперше автор

детально проаналізував один із провідних напрямків редакційної політики журналу. Він концентрувався довкола захисту українського національного руху від брехні та всіляких інсинуацій, які повсюдно сіялися в той період представниками войовничого шовінізму, а також у викритті псевдонаукових теорій, суть яких зводилася до прагнення якщо не скасувати саму українську національність, то принаймні не рахуватися з нею.

М. Тимошик першим серед дослідників оприлюднив інформацію про діяльність забороненого протягом усіх радянських років журналу "Украинская жизнь" і зі сторінок центральних українських пресових видань. Так, у "Голосі України" на початку 1993 р. під рубрикою "Сторінка літописця" вміщується його розвідка "Стаття-попередження" – про історію написання і публікації в першому числі "Украинской жизни" за 1913 р. однієї з найгостріших і найактуальніших в усі часи статей С. Петлюри "Про переоцінку", присвячену російсько-українським відносинам [195]. Редакція "Голосу України" в цьому ж номері помістила і текст самої статті Петлюри в українському перекладі М. Тимошика. Стаття цього ж автора "Украинская жизнь" на захисті Кобзарєвого слова", а також його українськомовний переклад із цього ж журналу статті С. Петлюри "Пам'ятник Т. Г. Шевченку" (про історію спорудження першого в Російській імперії пам'ятника генію українського народу) була вміщена на сторінках "Вечірнього Києва" [196].

Редагований Петлюрою в Москві російськомовний український часопис, щоправда лише у конкретиці аналізу на його шпальтах статей М. Грушевського, обрав предметом для своєї великої за обсягом наукової статті В. Ідзьо [78].

1996 р. в Україні відзначалася одна дата, пов'язана з пам'яттю Симона Петлюри, – 70-річчя від дати його вбивства в центрі Парижа найманцем КДБ СРСР. З нагоди цієї дати В. Михальчук та Д. Степовик уклади збірку матеріалів, у якій викладено нові дослідження з життя, літературно-публіцистичної творчості та державотворчої діяльності цієї особистості. Окремий розділ цієї книги – "Голоси преси про Симона Петлюру" – містить

передруки із зазначеної проблематики, які вмістили деякі українські газети. Вибір публікацій до цього розділу упорядники представили так: "Велика переоцінка лідерів українського національно-патріотичного руху і, передусім Симона Петлюри, почалася з української преси. Газети й журнали... почали нелегкий шлях від неправди й напівправди – до щирої правди. Одні зробили це швидко й рішуче, інші затрималися, на всяк випадок, на антиукраїнських позиціях, а треті почали тривалий і довгий "ісход" з мороку рабства... Та як би там не було з нашою журналістикою, жодна порядна газета вже не посміє нині писати про Петлюру так, як писала в піснопам'ятні болшевицькі часи. Навіть видання, які важко запідозрити у симпатіях до українського відродженського руху, у дні відзначення Петлюрівських дат (а вони припадають а травень, бо народився і загинув він цього місяця) в найгіршому випадку відмовчувалися, а в кращому давали короткі та стримані замітки, коментарі – не було вже в них колишньої чорної злоби проти українського лідера" [122]. Серед головних публікацій цього розділу книги – статті М. Тимошика, С. Болтівця, Г. Мусієнка, В. Сергійчука, які первинно були опубліковані на сторінках "Голосу України", "України молоді", Вечірнього Києва", "Полтавської думки".

У травні 1999 р. у Кам'янці-Подільському відбулася всеукраїнська конференція "Постать Симона Петлюри у контексті українських національно-визвольних змагань", присвячена 120-літтю з дня народження С. Петлюри та 80-літтю Кам'янецької доби Директорії Української Народної Республіки. Організатори цього заходу – Інституту історії України НАН України та Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет – зібрали досить представницьке коло учасників. Різноманітною була і проблематика виступів учасників конференції, що формувалася за трьома напрямками: Симон Петлюра, кам'янецька доба Директорії, персоналії цієї доби. Однак у конкретиці редакторсько-журналістської діяльності Петлюри було заявлено лише один виступ – А. Заводовського [70]. Проблематику

публіцистичних текстів автор статті розглядає у трьох вимірах: партійно-політичному, національно-патріотичному та культурно-мистецькому. На думку автора, як український демократ, Петлюра відстоював у своїх публіцистичних працях ідею класової та національної рівності і виступав за автономну демократичну Україну; як свідомий громадянин, патріот своєї Батьківщини свідомо робив наголос на визволенні України з-під національного гніту, як знавець літератури, театру, історії свого народу – всебічно пропагував українську культуру. Однак оскільки для аналізу автором було взято ранню публіцистику Петлюри 1905-1907 років, в поле зору молодого дослідника об'єктивно не потрапили публікації з "Украинской жизни".

На честь ювілейних дат одного з провідників Української революції були організовані наукові конференції також у Києві, Кіровограді, Полтаві, за матеріалами яких видані збірники [176, 192]. Однак, окремо виділеного журналістичнознавчого аспекту в тезах повідомлень і виступах не виявлено.

Певною мірою, подоланню ідеологічних вигадок і міфів навколо імені Петлюри сприяла й ініціатива Української бібліотеки ім. Симона Петлюри в Парижі проведення на початку 90-х років конкурсу петлюрознавців серед наукової молоді України. Один з керівників представництва цієї бібліотеки в Україні професор Дмитро Степовик так висловив почування і побоювання організаторів цього конкурсу: "Ми, організатори Першого конкурсу петлюрознавців..., побоювання і не були певні, чи знайдуться в університетських чи інститутських аудиторіях дослідники, які б ризикнули взятися за працю петлюрівської теми в час, коли навколо них, повсюдно і на кожному кроці, ще так багато монстрів учорашнього дня, які сичать у свої безсилий люті на хід історії не за їхнім сценарієм?" [186, с. 353].

Та ці побоювання виявилися марними. Видані незабаром перший [30] та другий [175] збірники праць учасників конкурсу засвідчили, що в Україні з'явилася наукова молодь, яка глибоко зацікавилася забороненою донедавна проблематикою й запропонувала на конкурс немало розвідок, які, на думку

журі, по-перше, базувалися на архівних матеріалах, а, по друге, стали новим словом молодій української науки. Проблематика статей двох збірників стосується різних аспектів діяльності Симона Петлюри від часів Першої світової війни до його еміграції на Захід та тогочасних подій в Україні та Європі. Проте лише одна стаття має певне відношення до теми нашої дисертації. Йдеться про розвідку О. Чекмишева "Структурні особливості публіцистичних текстів Симона Петлюри з точки зору національної міфології" [205, с. 288-352], у якій проаналізовані деякі кореспонденції та рецензії Петлюри, що друкувалися на сторінках редагованого ним у Москві журналу "Украинская жизнь".

Після успішно проведених двох конкурсів, про які йшлося вище, з ініціативи Полтавського крайового об'єднання Всеукраїнського товариства "Просвіта" в цьому обласному центрі стали систематично влаштовуватися Петлюрівські читання, за результатами яких видаються збірники праць. Незважаючи на загальну піднесеність та пієтет, у таких текстах все більше простежується тенденція до об'єктивно поцінування ролі і значення цієї особистості в українській історії [105].

В останні роки в Україні вийшло друком чимало колективних чи одноосібно написаних монографій, присвячених ґрунтовному висвітленню періоду національно-визвольних змагань українського народу. У цих виданнях так чи інакше аналізується постать Симона Петлюри. Аналіз цей призводить до неоднозначних оцінок. На думку історика С. Литвина, незважаючи на помітний прогрес у об'єктивному висвітленні діяльності Петлюри, нерідко такі дослідження базуються на старих ідеологічних догмах радянської історіографії, і далі тиражуючи різко негативні оцінки його діяльності; спостерігається стійка тенденція до збереження комуністичних стереотипів на зразок "Петлюра-диктатор", "Петлюра-погромник". Це особливо характерно для наукових текстів 90-х років ХХ ст.: "Страх "не догодити" новітній політичній кон'юктурі дотепер тяжіє над українськими істориками, які беруться "освоювати" тему петлюріани.

Демонтаж старих наукових стереотипів дається важко, через те нерідко рівень осмислення історичних фактів стосовно Петлюри надзвичайно поверховий, сказати б, "сором'язливий", не вилаштований у струнку, послідовну картину, не систематизований" [98, с. 32;]. Такий підхід особливо помітний у працях Ю. Павленка та Ю. Храмова [135], В. Солдатенка [179], Д. Табачника [189], І. Хміля [203, 204].

Серед досліджень новітньої доби, автори яких намагаються системно, на ретельно перевірених історичних фактах із залученням архівних документів дослідити життя і діяльність Голови Директорії і Головного отамана військ Української Народної Республіки варто виділити монографії С. Литвина [97], В. Сергійчука [166, 167], науково-популярні праці Б. Дорошенка-Товмацького [57], В. Савченка [157], статті Я. Тинченка [190,191], Шаповала Ю. [209], М. Палієнко [136], В. Матяш [106], О. Богуславський [16].

Характерною особливістю цих видань є те, що в них, бодай фрагментарно, але все ж ідеться про Петлюру як журналіста, засновника і співробітника ряду періодичних видань, зокребно і "Украинской жизни". Для прикладу, С. Литвин присвячує цьому виданню трохи більше двох сторінок своєї монографії. Наголосивши на тому, що редакторська праця в "Украинської жизни" вимагала від редактора великої мужності і була апогеєм всієї його журналістської діяльності, автор звернув увагу на несправедливий, на його думку, закид В. Винниченка про спрямовану на пропаганду серед українців гасла "боротися за Росію до переможного кінця" загальну тональність місячника [28, с. 23]. Ставлячи під сумнів такі закиди, сучасний історик наводить кілька промовистих заголовків статей у часописі: "Українці між політичними засланнями" П. Чижевського, "Український архітектурний стиль" та "Українська і російська преса" М. Грушевського, а також статті самого С. Петлюри – "До питання про культурну творчість", "Скорочене" розвінчання українства п. Щоголевым", "До практичних завдань українства" тощо. Справді, за своїм змістом вони

нічого спільного не мали з підозрою в угодовстві редакції російському уряду.

На причинах переїзду Петлюри в Москву 1912 р. з метою заснування там часопису "Украинская жизнь" детальніше зупиняється в своїй книзі В. Сергійчук. У заявленій редакцією лояльності щодо Росії, яка вступила у війну проти Німеччини і Австро-Угорщини, він також, як і попередній автор, вбачає бажання редактора не викликати на журнал репресій. Цінними у цій книзі є факти про налагодження тісних взаємин з оригінальними і небуденними особами серед російського громадянства, які не лише були позитивно налаштовані до українського руху, а й у різний спосіб виявляли йому підтримку. Таким, зокрема виявився академік Федір Корш, який завдяки зацікавленню Петлюрою став активним автором "Украинской жизни".

В. Савченко віднаходить цікаву, хоча й неповну, інформацію про співробітництво Симона Петлюри з київською редакцією журналу "Слово" та перші його кроки із заснування журналу "Украинская жизнь" у Москві. Автор зокрема звертає увагу на часті публікації в цьому журналі таких відомих і авторитетних пізніше авторів як одесит Володимир Жаботинський та майбутній ідеолог радикального націоналізму мелітополець Дмитро Донцов.

Цікавою є картина щодо дисертаційних досліджень у конкретиці нашої проблематики. Серед кандидатських дисертацій, захищених на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, можна виділити вісім, у яких деякі аспекти проблеми певною мірою знайшли своє відображення. Йдеться передусім про характеристику особистості С. Петлюри як державника, військового стратега, просто людину, його оточення, про вперше введені до наукового обігу документи тієї доби у конкретиці обраних для дослідження тем. Зокрема, С. Варгатюк досліджував зовнішньої політики Директорії УНР [22], Т. Геращенко – місце і роль самостійників в українському національному русі кінця XIX – початку XX ст. [40], Н. Городня – політику

країн Антанти та США щодо державності України 1917-1919 рр. [43], Р. Задунайський – ситуацію із збройними силами Української Народної Республіки 1917-1920 рр. [71], Л. Зінкевич – тенденції розпаду російської армії та український військовий рух в умовах національної революції на Україні (березень 1917 – лютий 1918) [74], Л. Радченко – національно-демократичну революція в Україні 1917-1920 рр. крізь призму новітньої вітчизняній літературі [152], І. Срібняк – військову діяльність уряду УНР в екзилі [181], В. Стрілець – державотворчу діяльність політичних партій України 1917-1920 рр. [187].

У філологічних науках та науках із соціальних комунікацій маємо лише дві дисертації, в яких досліджується значний пласт публіцистичної діяльності Симона Петлюри. Це зокрема кандидатська дисертація О. Чекмишева, захищена 1996 р. [206], та докторські – С. Квіта, захищена 2000 року [81], О. Богуславського, захищена 2009 р. [17].

В основу дослідження О. Чекмишева взято міфо-символічну систему публіцистичних текстів Симона Петлюри у контексті національної міфології. Автор детально досліджує публіцистику Петлюри, акцентуючи увагу на редакторські прийоми і засоби публіцистичного впливу на читача, а не на саме видання.

Побіжно про журнал "Украинская жизнь" ідеться в дисертації С. Квіта „Дмитро Донцов. „Літературно-науковий вістник” („Вістник”) на тлі розвитку української літератури і журналістики 20-х–30-х років. Ідеологічні, естетичні та організаційні принципи.” У цьому контексті про часопис „Украинская жизнь” йдеться у зв’язку з Дмитром Донцовим як одним з найбільш активних авторів „Украинской жизни”. Дисертант розкриває редакторську, видавничу та громадсько-політичну діяльність Д. Донцова, порушує проблеми історії української літератури та журналістики, філософії.

Предметом докторського дослідження О. Богуславського стала преса міжвоєнної української еміграції в контексті боротьби за незалежність

України. Отож, про Симона Петлюру в цій роботі йдеться лише удвох аспектах: аналізу його публіцистики про завдання української еміграції в дискусійних публікаціях національно-демократичної преси та аналізу зовнішньо-інформаційної акції Державного центру УНР на еміграції. Окремий параграф четвертого розділу монографії Богуславського має назву "Дискусія про шляхи та методи визвольної боротьби в петлюрівській пресі" [18]. Однак у ньому ідеться лише про діаспорну пресу й зовсім не зачіпаються видання, які засновував або з якими співробітничав публіцист, перебуваючи в Україні.

Таким чином, проблематика редагованої Петлюрою "Украинской жизни" не стала об'єктом вивчення цих двох дисертантів-журналістикознавців.

Продовжуючи огляд окремих наукових видань дослідників журналістики, варто передусім відзначити монографію І. Крупського "Національно-патріотична журналістика" [91]. Використовуючи архівні матеріали й маловідомі факти, автор повернув із небуття та очистив від ідеологічних ярликів немало імен, які в історії української журналістики ще не посіли свого достойного місця. Чимало уваги в монографії приділено С. Петлюрі. Зокрема, детально проаналізовано його публіцистику в заснованому в квітні 1907 р. О. Корольовою 1907 і редагованому самим Петлюрою з жовтня українському соціал-демократичному тижневику "Слово". Відзначаючи найрізноманітнішу проблематику редактора "Слова" – українське відродження, російсько-українські відносини, проблеми робітничого руху, військова справа, – автор монографії звертає особливу увагу на публікації політичного характеру: "У політичних публікаціях С. Петлюрі вдалося з'ясувати чимало гострих питань, в тому числі – чий інтереси обстоює та чи інша партія. Зокрема, він відобразив історію зради і морального падіння думської фракції кадетів. У статті "Резолюція київських робітників про терор і відношення до нього преси" публіцист розвінчав підступність російських газет "Товарищ", "Речь", "Новое время",

які виступали проти радикальних реформ суспільного життя та "зумисне плутали і соціал-демократа, ідейного борця за новий соціально-демократичний лад, і форменного злодія, грабіжника" [91, с. 50].

Однак у поле зору І. Крупського, зважаючи на поставлене автором завдання (аналіз української журналістики в Україні), об'єктивно не могла увійти проблематика цієї дисертації.

Укладачі "Матеріалів з історії національної журналістики Східної України початку XX століття" Наталя та Олександр Сидоренко, підсумовуючи у ґрунтовній передмові обшири й проблематику залученого до видання маловідомого навіть дослідникам-журналістикознавцям матеріалу, доречно звернулися до слів журналіста і публіциста С. Петлюри, які й понині звучать актуально: "Український народ має право знати на те, щоб не зазіхати на його соборну душу – поверніть же нам наші газети, наші журнали, наше рідне слово! У дні воєнних бур і струсів, у дні розладу господарського життя країни не слід зупиняти духовних і культурних функцій народнього організму... Ми віддали й віддаємо державі усе, що вимагають обставини і потреби бурі, яка знялася й не стиха: своїх синів, братів, своє життя, терпимо нестатки й жертви." Аби зрозуміти, "хто ми є і ким стали", варто повертатися в минуле, очищаючи від мулу свої національні та духовні витoki" [104, с. 16]. У розділі "Біографічні довідки про співробітників преси", що вміщена в цьому виданні, автори-упорядники подають біографічну довідку "Петлюра Симон Васильович, окремо виділяючи плідний період редакторської і публіцистичної діяльності період його редакторства в "Украинской жизни". А в розділі кращих зразків української публіцистики початку XX ст. віднаходимо статтю С. Петлюри "З українського життя".

Статтю про Петлюру вже не як державника, а як журналіста, публіциста, видавця вміщують у третьому випуску й укладачі матеріалів до енциклопедичного словника за редакцією М. Романюка "Українська журналістика в іменах" [199, с. 242].

Ретельно вивірена й узагальнена на основі попередніх публікацій у наукових виданнях інформація про журналістську та видавничу діяльність Симона Петлюри стала з'являтися і в новітніх підручниках для студентів спеціальностей "Журналістика" і "Видавнича справа та редагування", затверджених грифом Міністерства освіти та науки України. Першими в цьому ряду варто виділити підручник М. Тимошика "Історія видавничої справи" [193], навчальний посібник за редакцією Н. Зелінської "Видавнича справа та редагування в Україні: постаті і джерела (XIX – перша третина XX ст.)" [25], упорядкована О. Мукомелою хрестоматія "Історія української преси XX століття" [80].

Ряд публікацій, у яких уперше висвітлюються ті чи інші аспекти діяльності часопису "Украинская жизнь", як і редакторської та публіцистичної діяльності Симона Петлюри, належать перу автора дисертації. Деякі з них оприлюднені в наукових виданнях [109-116], інші – в періодичній пресі [117-120]. Автор видав також два книжкові видання, що мають найбезпосередніше відношення до теми дисертації [107-108].

1.2. Джерельна база дослідження

Джерельною базою розробки наукової проблеми стали: архівні документи, підшивки щомісячного науково-популярного і суспільно-політичного часопису "Українська жизнь" за період від 1912 по 1917 роки, видані за кордоном та в Україні твори С. Петлюри, статті, листи та інші документи, що стосуються життя й діяльності цього діяча, а також мемуарна література.

Значний за обсягом і розпорошеністю масив документів, які відображають багатогранну діяльність С. Петлюри як державного, політичного, громадського діяча, а також як журналіста та літератора, міститься в кількох архівах. Найбільше – в Центральному державному архіві вищих органів влади та Управління України (ЦДАВО України). Це зокрема Особовий фонд С. Петлюри, в якому налічується 18 справ загальним

обсягом близько 500 сторінок [5]. Тут зібрано документи, що мають відношення до біографії особи, а також листування з А. Лівицьким, І. Мазепою, М. Васильком, С. Шелухіним, дипломатами УНР, дружиною Ольгою. В окремих теках – вирізки із зарубіжних часописів про трагічну загибель діяча у Парижі.

У фондах Центрального державного історичного архіву України (ЦДІА України) дисертанту вдалося знайти ряд документів, що мають відношення до журналістської та редакторської роботи Петлюри. Йдеться зокрема про цензуру окремих публікацій, поширення київських українськомовних видань серед читачів, листування з авторами [1-4].

Після закінчення Другої світової війни ряд наукових, просвітніх та громадських інституцій української діаспори з метою зберегти для історії і забезпечити ознайомлення та вивчення науковцями писаної спадщини Симона Петлюри розпочав роботу з віднаходження та збирання таких документів. Напередодні тридцяті річниці смерті у США було організовано комітет із вшанування пам'яті Симона Петлюри. До видавничої та редакційні комісії увійшли А. Валійський, М. Ветухів, К. Паньківський, Л. Дражевська, Н. Лівицька-Холодна, Л. Чикаленко, Л. Шлемкевич, П. Шпірук. Силами співробітників цих комісій 1956 р. у Нью-Йорку під егідою Української вільної академії наук у США було видано солідний за обсягом том зібраних звідусюди статей, листів, документів пертлюріани [144]. Як зазначено в передмові до тому, матеріали, значна частина яких публікувалася вперше, ілюструють розвиток Симона Петлюри від людини – спочатку зв'язаної марксівською ідеологією й партійною програмою до понадпартійного державника, голови Директорії Української Народної Республіки; Статті Петлюри допоможуть простежити його ідейну путь від українського автономізму, що через федералізм пробився до ідеї державної самостійності України.

Не можна не погодитися з упорядниками цього тому документів з тим, що шлях С. Петлюри відбиває розвиток ідей українського національного

відродження першої чверті XX століття. Особливо цінними для українських дослідників є вміщені наприкінці тому "Матеріали до бібліографії Симона Петлюри", які протягом багатьох літ збирали А. Жук та Г. Довженко. Вони включають перелік статей публіциста, які вміщувалися в київських, львівських, петербурзьких, московських виданнях. Це зокрема, "Добра новина", "Праця", "Селянин", "Воля", "Вільна Україна", "Слово", "Записки НТШ", "Літературно-науковий вісник", "Книгарь", "Україна", "Трибуна України", "Вестник козачих войск", "Киевская старина", "Образование" "Украинская жизнь", "Голос минувшего".

Видаючи том цінного джерельного матеріалу, члени комітету вшанування пам'яті С. Петлюри виловили в передмові сподівання, що це є початком. Хоча книга вийшла друком без зазначення "Том 1", упорядники прагнули продовжити роботу. Вони звернулися до читачів збирати й надсилати до УВАН віднайдені документи, обіцяючи створити при цій академії Архів Симона Петлюри.

Другий том писаної спадщини С. Петлюри побав світ майже через чверть століття також у Нью-Йорку і був приурочений сторіччю від дня народження народного героя [145]. Головною особливістю цього тому є те, що тут поміщено в перекладі українською мовою майже всі статті, що надрукував реактор "Украинской жизни" протягом 1912-1917 років, а також його листи до одного з активних дописувачів Д. Донцова. Зміст цього листування є особливо цінним для нашого дослідження, адже воно розкриває редакційну політику "Украинской жизни", вказує на умови, в яких працював редактор.

Показово: видавничий комітет із збору коштів на видання цієї книги очолив митрополит Мстислав (Скрипник – дядько Симона Петлюри). Чимало цінного матеріалу та фотоілюстрацій він надав для публікації з власного архіву.

Важливим джерельним матеріалом для вивчення публіцистики С. Петлюри слугують окремі книжкові видання його творів, здійснених у

діаспорі, які протягом усіх радянських років перебували під суворою заборорою. Серед найважливіших видань варто виділити здійснене вперше Націоналістичним видавництвом у Європі паризьке видання гострого памфлету Петлюри "Московська воша", присвяченого російсько-українським відносинам [141]. Вперше зі змістом цього памфлету познайомив своїх читачів часопис "Друкарство" публікацією М. Тимошика "Українське друкарство у Франції: історія і сучасність" [197].

Починаючи з третього тому, видання невідомих раніше архівних документів, статей та листів Симона Петлюри переноситься в Україну. З об'єктивних причин, діаспора вичерпала свої можливості пошуку таких документів. Слід було освоювати нові архівні сховища, особливо в Росії та Польщі. То ж не випадково упорядником третього і четвертого томів, що вийшли в Києві 1999 та 2006 років, виступив історик В. Сергійчук, який доклав багато особистих зусиль, аби подолати вплив брудної брехні, що протягом десятиліть спрямовувався тоталітарною пропагандою на мільйони радянських людей [146, 147].

Основу третього тому склали документи, виявлені упорядником Центральному державному архіві вищих органів влади України, Російському державному архіві військово-морського флоту в Санкт-Петербурзі та Центральному військовому архіві у Варшаві.

Крім цих томів професор В. Сергійчук упорядкував і видав том невідомих досі архівних документів "Погроми в Україні: 1914-1920», зміст яких розвіює радянський міфів про Петлюру як організатора єврейських погромів в Україні, а також збірку невідомих листів Петлюри, віднайдених у Парижі [149].

Важливим джерельним матеріалом став вихід у світ книги "Українське питання", яка протягом майже 80 років перебувала під особливою охороною в спец фондах. Ідеться про "Українське питання", створення якої зніціював сам С. Петлюра 1917 року на основі публікацій "Украинской жизни".

Український переклад, упорядкування та передмову до цього унікального видання здійснив М. Тимошик [200].

Свій посильний внесок у видання вибраних статей, листів, документів Петлюри здійснили й інші українські видавництва. Так, харківський "Лівий берег" в серії "Першоджерела історії" випустив у світ збірку досі не опублікованих текстів С. Петлюри під заголовком "Народе український" [142], а київське "Дніпро" – найважливіші літературознавчі та публіцистичні твори й документи під назвою "Статті" [148]. В серії "Урок української" київське видавництво "Веселка" повернуло читацькому загалу заборонену раніше статтю Петлюри про Івана Франка [138].

Цінним джерелом також виступають книжкові видання та журнали видавництва „Задруга”, з яким співробітничав С. Петлюра, підшивки періодичних видань, де друкувалися його статті: „Селянин”, „Вільна Україна”, „Слово” та інші. Важливою джерельною базою дисертації стали книги споминів, листів-переписок, нотаток, записок про Симона Петлюру, його колег по перу – Дмитра Донцова (Донцов Д.Симон Петлюра // Літературно-науковий вістник. – 1926. – Кн. 7-9. – С. 321-334), Сергія Єфремова (Єфремов С. Щоденники: 1923-1929. – К.: Генеза, 1997 . 948 с.) – К., Софії Русової (Русова С. Мої спомини. – Львів, 1937. – 280 с.) Валентина Садовського (В. Сад. С. Петл. В РУП... // Тризуб), Олександра Саліковського (Судьби...).

Висновки до першого розділу

1. Наукові розвідки й дослідження, присвячені осмисленню життєвого шляху та діяльності цієї особистості в українській історії за змістовим наповненням, мірою об'єктивності та повнотою залученого для аналізу матеріалу умовно можна розділити на три групи: діаспорні публікації, публікації радянської пори, наукова продукція посткомуністичної доби на теренах колишнього СРСР. Найбільшою за кількістю публікацій і найрізноманітнішою за тематико є діаспорна група. Це пояснюється тим,

що дослідники українознавчої проблематики поза межами СРСР після смерті С. Петлюри мали більше можливостей щодо доступу до матеріалів та не були обмежені через політичні причини в оприлюдненні таких публікацій. Серед авторів у діаспорі, які найбільше прислужилися справі об'єктивного створення образу видатного українського державотворця і публіциста та спробували всебічно проаналізувати й поцінувати зроблене ним, варто виділити передусім В. Іваника, В. Королева-Старого, С. Сірополка, О. Шульгіна, В. Прокоповича, П. Зленка, Н. Лівицьку-Холодну, П. Феденка. У виданнях радянської доби тональність і лексика публікацій, присвячених цій персоналії, носять однозначно негативну оцінку. Петлюріана в радянській історіографії, започаткована не істориками, а письменниками, весь час несла в собі ознаку викривальних звинувачень, навішування політичних ярликів, бездоказовості, відсутності серйозного наукового аналізу наявних матеріалів. Об'єктивне, і всебічне вивчення зазначеної проблематики розпочалося в Україні після здобуття її незалежності. Відтоді з кожним роком кількість авторів і проблематика досліджень невпинно збільшується.

2. У цілому, незважаючи на значну кількість опублікованих у діаспорі матеріалів, фактично жодна з них не присвячувалася окремо висвітленню питань редакторської, журналістської чи видавничої діяльності С. Петлюри, редакційної політики очолюваної ним московської редакції журналу "Украинская жизнь". Українські науковці і вчені радянської пори з об'єктивних причин не могли досліджувати подібну проблематику.

3. За роки незалежності в Україні захищено вісім кандидатських і докторських дисертацій, у яких тією чи іншою мірою йдеться про С. Петлюру та його діяльність. Це дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, у яких досліджується зовнішня політика Директорії УНР, місце і роль самостійників в українському національному русі кінця XIX – початку XX ст., політика країн Антанти та США щодо державності України 1917-1919 рр., ситуація із збройними силами

Української Народної Республіки 1917-1920 рр., національно-демократична революція в Україні 1917-1920 рр. крізь призму новітньої вітчизняній літературі, військову, державотворча діяльність уряду УНР в Україні та екзилі. Серед досліджень філологічного напрямку та соціальних комунікацій, у яких деякі аспекти проблеми певною мірою знайшли своє відображення, є лише дві дисертації – кандидатська О. Чекмишева та докторська О. Богуславського.

4. У науковій літературі новітнього часу першою публікацією про історію створення "Украинской жизни" та основні етапи її діяльності варто вважати статтю М. Тимошика. Лише фрагментарно про С. Петлюру як журналіста, редактора і засновника російськомовного часопису українців у Москві йдеться у публікаціях С. Литвина, В. Сергійчука, В. Савченка, Я. Тинченка, Ю. Шаповала. Таким чином, спеціального дослідження у конкретиці редакторської діяльності С. Петлюри та проблематики створеного ним часопису "Українская жизнь" досі не було. Спроба автора дисертації комплексно дослідити означену проблематику є першою не лише на пострадянському просторі, а й в українській діаспорі.

РОЗДІЛ II

СТАНОВЛЕННЯ СИМОНА ПЕТЛЮРИ ЯК ЖУРНАЛІСТА, РЕДАКТОРА І ВИДАВЦЯ

2.1. Формування світогляду та початки журналістської і редакторсько-видавничої практики

Час і місце народження людини завжди накладають певний відбиток на формування її особистості, вибір життєвого шляху, визначення ідеалів. Щоб з'ясувати, в яких умовах формувався Симон Петлюри не лише як майбутній український державний діяч, а передусім як журналіст, редактор, видавець, варто зробити невеликий біографічний екскурс.

10 (23 за н. ст.) травня 1879 року у Полтаві, на вулиці Загородній, 20, у сім'ї полтавських міщан Ольги Олександрівни (уродженої Марченко) та Василя Павловича Петлюри народився син. Новонародженому дали не дуже поширене на Полтавщині ім'я Симон. У деяких виданнях довкола дати появи Симона на світ є неточності. На думку українського історика Сергія Литвина, це спричинено сплутуванням дати за старим і новим стилем [98, с. 55]. Допущені пізніше радянськими дослідниками неточності спростовує сам Петлюра. В його листі з Парижа до дружини у Варшаву, датованому 22 травня 1925 року, чітко зазначається: „Завтра мої іменини” [6, арк. 68]. Це дає підстави зробити уточнення, що справжня дата народження – 23 травня 1879 року за новим стилем. Є розбіжності в наукових публікаціях і щодо дати смерті Петлюри.

Народився С. Петлюра у багатодітній сім'ї. Щодо кількісного її складу, то в досліджуваних джерелах вона різна: від 7 до 12. На нашу думку, найбільш правильним і вірогідним є твердження С. Литвина про те, що в сім'ї було шестеро дітей. Підставою для цього є спогади першого Патріарха Української автокефальної православної церкви (УАПЦ), митрополита і племінника С. Петлюри Мстислава (Степана Скрипника), а також повідомлення жандармського управління про оголошення розшуку Симона

Петлюри. З цього документа випливало, що сім'я складалася з трьох сестер і трьох братів Симона, а також батька й матері [2, арк. 28].

Коли юному Симонові пішов 13-й рік, він проти волі батька утік до школи і за два роки закінчив її першим учнем. У 15 років вступає до Полтавського духовного училища.

На формування світогляду Петлюри вплинуло, безперечно, те, що він народився і виростав на Полтавщині. Верст за шість від семінарії, до якої він вступив 1895 року, знаходилося місце, де відбулася Полтавська битва. Часто буваючи там, Петлюра замислювався над історичною роллю для України „зрадника” Мазепи, над пушкінськими словами з поеми „Полтава”, що вже тоді „Україна глухо бунтувалась”.

Важливу роль у формуванні світогляду Симона Петлюри та його однодумців у дусі української незалежності відіграло й те, що вони досить ретельно вивчали „Кобзар” Т. Г. Шевченка, що саме у Полтаві жив класик української літератури І. П. Котляревський, якого Шевченко назвав „батьком”.

Як стверджують у своїх спогадах соратники Петлюри, чи не найбільше враження для його прилучення до когорти борців за незалежну Україну справив виступ у Полтаві 19 лютого 1900 року на шевченківських роковинах одного із основоположників українського націоналізму ХХ ст. М. Міхновського, який відверто закликав українців вести „безпощадну боротьбу” проти гнобителів, у першу чергу з Москвою. Семінарист Симон Петлюра ловив кожне слово Міхновського, який, до речі, став згодом для нього кумиром. Саме ідеї національної самостійності України на початку ХХ століття сприяли створенню Революційної української партії (РУП), Петлюра був одним з її активістів. Захоплення політикою не могло не вплинути на його подальшу долю. І хоч прийнято вважати, що Петлюру виключили з духовної семінарії через те, що він запросив славетного композитора Миколу Лисенка послухати спів семінаристів, справжня причина позбавлення права продовжувати навчання, як зауважував один із

його вчителів, полягала в іншому: у цьому семінаристові було забагато українського. Відомі громадські діячі М. Дмитрієв та О. Лотоцький порушили клопотання у синодальних сферах Петербурга про переведення С. Петлюри на навчання до Тифліської семінарії. Але та характеристика, яку дали на Петлюру в Полтаві, означала, що двері усіх навчальних закладів для нього були зачинені.

Знаючи, що поліція може вдатися до арешту, Симон Васильович у 1902 році виїхав на Кубань, де заробляв на хліб приватними уроками в Катеринодарі. Згодом стає асистентом-дослідником експедиції члена-кореспондента Російської Академії наук Ф. Щербини. Саме йому Петлюра допоміг укласти знамениту „Історію кубанського війська”. У Катеринодарі Симон Васильович учителював у міському училищі. За випуск антиурядових листівок, організацію на своїй квартирі підпільної друкарні у грудні 1903 року його заарештували. Але у в'язниці просидів недовго, вже у березні 1904 – завдяки друзям, котрі зуміли „організувати” фіктивну довідку про його хворобу, а батьки вислати гроші, – Петлюру звільнили під грошову заставу „на поруки”.

У жовтні 1904 року поліція розіслала у всі поліцейські управи документ, у якому зазначалися прикмети Петлюри. Саме цей документ і є першим детальним описом молодого бунтаря. У ньому зокрема, вказувалося, що Петлюра „росту 166 см, будова тіла середня, зовнішність інтелігентна, серйозна, має звичку відставляти ліву ногу вперед і тримає руки попереду, волосся на голові русяве, довге, пряме, проділ з правого боку, на бровах і вусах також русяве, борідка рідка, рудувата, очі сірі, великі, короткозорий, при вечірньому освітленні читає за допомогою окулярів.” [2, арк. 28].

Про людські якості молодого Симона чи не найкраще відгукнувся лідер тогочасних українських соціал-демократів М. Порш. За його словами, Петлюра був прегарний товариш, певний і вірний у всіх перипетіях мінливої долі. Надзвичайно лагідний супроти кожної людини та толерантний, він не

судив легковажно людей за їх погляди і вчинки. Вдумливо та людяно ставився до особи, що завинила, старався знайти причини та обставини, що полегшували б провину і давали змогу якщо не виправдати, то хоча б пробачити. Дуже радів, коли людина сама зізнавалася у своїх гріхах, щиро верталася на путь праведну.

Для глибшого розуміння постаті Симона Петлюри надзвичайно важливо з'ясувати ряд маловідомих фактів, пов'язаних з його родоводом. Чим особливим відзначалися представники цього роду, чи були вони такими ж патріотами, як і Симон, в яких умовах формувався його характер? Інформації про це в науковій літературі надто мало, але навіть і та, що є, не завжди точна. Цінну інформацію про коріння Петлюр подає сестра Симона – Марина. За її даними, на Полтавщині було дві гілки Петлюр – одна жила у Полтаві, інша – поблизу Кобиляків.

Відомо, що один із Петлюр був шведським старшиною і після Полтавської битви 1709 року з військами Петра I його, тяжко пораненого, забрали в село, де й переховували. Одружився він з козачкою. З того шлюбу пішли Петлюри. Про це Марина дізналася від свого діда.

Надзвичайно цікава постать батька Симона – Василя Петлюри. Василь Павлович був справжнім козаком. Він завжди нагадував запорожця-січовика. Мав власний невеликий кінний виїзд і часто возив полтавського архієрея по єпархії. Дуже любив сина Симона. Не поділяючи його спочатку анархістських, а потім соціалістичних захоплень, водночас ніколи не докоряв за них синові. Василь Петлюра мав ліс біля хутора Диканьки, кілька десятин землі. Частину землі продав, коли сина арештували на Кубані. Гроші вислав на заклад за звільнення.

Батько часто брав Симона на місце Полтавської битви, зокрема до Шведської могили, розповідав про козаків, про історію Чорноморського козачого війська.

Серед багатьох українських книжок, які зберігалися в родині Петлюр, була особливо улюблена батьком – унікальна збірка гімназійного вчителя з

Лубен Матвія Номиса „Українські приказки та прислів'я”, надрукована ще в другій половині XIX ст. Василь Павлович часто казав, що й самого Номиса добре знав і багато різних приказок та оповідок оповів йому, які й потрапили згодом до збірника. Хвалився та хизувався тим, що, мовляв, він знає щонайменше чотири тисячі різних приповідок та прислів'їв. Сипав ними направо й наліво. За словами патріарха Мстислава, Василь Павлович помер власною смертю, бо інакше його чекала б така ж доля, як і більшість членів родини.

Мати Симона – Ольга Олександрівна (Марченко) усе своє життя віддала дітям. У 1937 році її, стару й немічну жінку, розстріляли радянські енкаведисти в Полтаві. Тоді ж розстріляли й сестер Симона – Марину та Феодосію, котрі були черницями. В оголошеному царськими жандармами 1904 року розшуку Симона Петлюри зазначаються усі члени сім'ї Петлюри: „Батько – Василь Павлович, мати – Ольга Олександрівна, брати – Федір, Іван, Олександр, сестри Магдалина, заміжня за Іваном Скрипником, Марина і Феодосія проживають у Полтаві” [2, арк. 28].

Варто звернути увагу на маловідомі факти з життя членів родини Петлюр.

Брат Іван. Закінчив усі сім класів Полтавської духовної бурси, склав іспити і був прийнятий до Київської духовної академії. Не маючи вдосталь грошей, почав підробляти репетиторством. Якось на літо поїхав до одного священика, який мав синків, з метою підготувати їх до іспитів у гімназію. Було це біля села Будищ. У неділю, як зазвичай, поїхала уся сім'я покататися на човнах. Бігали, потім пообідали, й Іван ненароком заснув на траві. У результаті – застудив легені, захворів на сухоти, і за кілька тижнів після цього помер.

Брат Федір. Закінчив на початку XX ст. сільськогосподарські курси у Польщі, згодом інститут. Став повітовим агрономом у Кобелецькому повіті на Полтавщині. Згодом одружився з донькою Чоловського протоієрея, отця Кобелецького собору. Помер несподівано рано: ішов із засідання в управі,

раптом схопило серце. Знайшли його на власному подвір'ї. Був надзвичайно гарним.

Брат Олександр. Закінчив чотири класи духовної семінарії якраз тоді, коли почалася Перша світова війна. Забрали на фронт. Згодом закінчив військову школу, був в українській армії, дослужився до полковника третьої Залізної дивізії. Помер у канадському військовому шпиталі, де лікувався від раку горла. Похований у Торонто.

Симон Петлюра мав багато родичів духовного сану, що згодом не могло не вплинути на його погляди щодо ролі церкви у розбудові держави. Рідна його баба, мати Василя Павловича, була ігуменею і співзасновницею Тепловського монастиря, що біля Феодосії в Криму. Дід з боку матері, повдовівши, постригся в ченці. Разом з ігуменом Іоном заснував Київський Іонівський скит. Помер ієромонахом.

Прабабуся Симона була засновницею трьох монастирів.

У роду Петлюр були особистості, які завжди прагнули щось зробити для свого народу, були людьми державного мислення. І це передавалося з покоління в покоління, що, безперечно, не могло не вплинути на Симона Петлюру.

Окремої уваги заслуговує сім'я самого Симона Петлюри. Він дуже любив дружину – Ольгу Опанасівну і єдину доньку – Лесю. Та чи могло бути сімейне щастя у сім'ї того, хто присвятив себе боротьбі за незалежність України? Не встигло молоде подружжя побратися, як почалася Перша світова війна. Відтоді вони бачилися надто рідко.

У Петлюри не було часу на сімейне щастя. Родиною все більше опікувалися його помічники та друзі. Ні багатства, ні розкоші, ні іншого забезпечення Петлюра сім'ї не залишив. Був надзвичайно скромною і невибагливою людиною, такою ж була і його сім'я. Красномовним підтвердженням цьому є ось ці слова: „Він, що керував сотнями тисяч війська, – вболівав над кожною марно пролитою кров'ю, над кожною зайвою жертвою; він, що розпоряджувався мільярдами – шкодував кожної

копійки народної, й пішов на еміграцію бідняком, не маючи при собі нічогісінько на проживання. Він шкодував усього, вболівав за всіх, лише одного не шкодував: самого себе. За рідний край, за нарід український віддав на страту своє найдорожче – своє життя” [38, с. 38].

Симон Васильович був дуже енергійним, а ще більше – працьовитим. Живучи у Львові, Києві він редагує кілька видань, бере участь у громадській та політичній роботі.

У Москві починається новий період його життя. Саме тут він одружується з Ольгою Більською [210, с. 101]. У 1912 році стає редактором тижневика „Украинская жизнь”. У цей період ім’я Петлюри набуває популярності в московських колах російської інтелігенції. Поява на трибунах під час різноманітних громадських зібрань викликає увагу всієї аудиторії, а його глибокі змістом промови нотують газети, навіть явно ворожі до українських змагань. Своїм переконливим словом він, як і Керенський, міг одразу запалити серця простих людей, умів коротко й наочно змалювати та формулювати їм те, що вони відчували лише інтуїтивно, не знаходячи самостійно назви своїм почуттям [89, с. 21-23]. Симон Васильович мав великий авторитет не лише серед російської інтелігенції, а й українців Москви. Це пояснюється тим, що по приїзді до Москви Петлюра одразу почав цікавитися, чи багато в Москві української молоді, як налагоджено роботу в українських гуртках. „Він говорив чудовою українською мовою, од котрої ми одзвичаїлись у Москві... Його завжди обирали головою зборів. Ніхто не вмів краще за Петлюру керувати зборами, втихомирити надто запального промовця, спокійно, але твердо кликати до порядку і вводити працю зборів у межі”, – писав Вовк-Сіроманець [33, с. 15].

У травні 1917 року в Києві, де відбувся Перший Всеукраїнський Військовий з’їзд, Петлюру було обрано головою Українського Військового Генерального Комітету – першим секретарем військових справ

Генерального секретаріату. Відтоді він повністю віддає себе створенню українського війська для оборони незалежності держави.

14 грудня 1918 року на чолі вояків армії УНР вступає до Києва, але вже у лютому 1919 під натиском більшовицьких військ змушений покинути українську столицю.

11 лютого 1919 року, після від'їзду за кордон Володимира Винниченка, Симон Петлюра стає Головою Директорії, будує українську армію, шукає підтримки у країнах Антанти [142, с. 9].

У листопаді 1920 року після припинення воєнних дій між Польщею і Росією, армія УНР з Головним Отаманом та урядом, не бажаючи капітулювати, перейшла Збруч і опинилася у таборах для інтернованих. Але й за кордоном Петлюра не пориває зв'язків з Україною, керує роботою екзильного уряду УНР та інформаційною діяльністю українців у міжнародних колах. У грудні 1923 року він перебирається з Польщі спочатку до Австрії, потім – до Угорщини, Швейцарії, а восени 1924 – до Парижа. Тут він засновує тижневик „Тризуб”, який став, по суті, центральним друкованим органом для всієї української еміграції.

25 травня 1926 року у центрі Парижа серед білого дня на вулиці Расін, що в Латинському кварталі, Симон Петлюра був убитий сімома кулями більшовицького агента Самуїла Шварцбарда [165, с. 86].

Як свідчать архівні документи, замах на Петлюру готувався майже рік. Головним організатором вбивства у Парижі був Михайло Володін [7, арк. 4].

Американський дослідник українського походження Є. Онацький так прокоментував намагання Кремля знищити С. Петлюру: «Вбиваючи Симона Петлюру, московські більшовики мали на меті, по-перше, знищити людину, що була на той час символом і рушієм української визвольної революційної ідеї, по-друге, скомпрометувати цю ідею, що її втілював Симон Петлюра, – змусити думати про неї не як ідею світла визволення, а як ідею насильства і погромів» [132, с. 124]. Від ідеї державної самостійності, для якої жив і за яку помер Петлюра, не відхилився він ані на крок...

Таким чином, життя Симона Петлюри можна поділити на два нерівні за кількістю літ і нерівнозначні за змістовим наповненням періоди. Перший – до початку 1917 року, другий – 1917–1926 роки.

До 1917 року Петлюра перебував на Західному фронті, займався організацією шпиталів, постачанням армії, політичною діяльністю. З 1917 по 1921 рік, за винятком, коли сидів у тюрмі за часів гетьмана Скоропадського, „з коня не злазив і шаблю з рук не випускав”.

За Петлюрою полювали не лише у Росії, а й за кордоном, тому він оберігав сім'ю, переховував окремо від себе, в умовах великої конспірації. Але коли були разом, більш щасливих і люблячих за них людей не було. Він був чуйним і уважним до дружини і доньки. У короткі години відпочинку між боями, хронічно виснажений, він завжди знаходив у собі сили написати якщо не листа, то коротеньку записку для дружини: „Люблю і цілую”. І таку ж коротеньку записочку передавав для доньки – Лесіки, Лесінки, як ніжно до неї він звертався. Обов'язково при цьому передавав або книжечку, або засушену польову квітку. Патріарх Мстислав стверджує, що в архівах він виявив таких записочок значно більше, ніж листів.

Про те, як жив Петлюра на чужині, багато можуть розповісти сторінки книги Б. Войнаровича „Петлюра”, виданої у Львові 1935 року. „Живемо ми в Женеві 3 місяці, – згадував Петлюра, – і не обідали ні разу. Їм макарони, що Прокопович варив. Вони мені так осточортіли, що навіть дивитися на них не можу...” [35, с. 25].

Дружина Ольга Опанасівна завжди підтримувала чоловіка, була йому надійною опорою в житті. „Який великий камінь упав на моє серце, як почула про арешт Симона”, – писала вона до Ольги Ярошенкової [8, арк. 12].

У 1941 році вона передала патріарху Мстиславу іменний золотий годинник Петлюри – єдину бойову нагороду з посвятою Головному Отаману військ УНР. Такою була воля Симона Васильовича. Очевидно, що він хотів, аби фамільна реліквія передавалася у родині по чоловічій лінії. Цю

родинну реліквію у Мстислава (Скрипника) забрало під час його арешту гестапо.

Померла Ольга Опанасівна у 1959 році й похована разом з чоловіком і донькою.

В американському Баунд-Бруці патріарх Мстислав збудував український пантеон, який знаходиться поряд із храмом Святого апостола Андрія Первозванного, і де похований увесь цвіт української нації, з-поміж них – старшини армії УНР і уряду в екзилі, генерал Петро Григоренко з дружиною та інші. Мав намір Патріарх перевезти з Парижа до пантеону останки Симона Петлюри, його дружини Ольги Опанасівни та доньки Лесі. Та не зробив цього – остерігався можливої реакції погромників. Адже навіть проти мертвого Петлюри боролися: скільки разів глушилися над його могилою на цвинтарі в Парижі, над тамтешнім музеєм у бібліотеці його імені.

Радянська влада, яка здобула перемогу над усіма своїми противниками, не забувала про керівника розгромленої УНР і вважала його одним із своїх основних ворогів. 12 квітня 1922 року ВУ ЦВК УРСР оголосив загальну амністію всім, хто воював проти більшовиків в Україні, за винятком семи найзапекліших її ворогів – С. Петлюри, П. Скоропадського, Н. Махна, Ю. Тютюнника, П. Врангеля, О. Кутепова та В. Савенкова. Більшовики відкрито заявляли про силу й авторитет Петлюри, а відтак про загрозу навіть його імені радянській владі. Якби вдалося знищити Петлюру та його оточення, його опоненти, як вони не раз заявляли, відразу ж справилися б з Польщею та Румунією.

То ж побоювання дядька Симона Васильовича Патріарха Мстислава перевезти останки похованих у Парижі членів своєї родини до українського пантеону в американському Баунд-Бруці були небезпідставними.

Надто мало інформації в науковій літературі є і про єдину доньку Симона Петлюри – Лесю. Дисертанту, завдячуючи чернівецькому науковцю

Івану Городинському, котрий тривалий час збирав матеріали про Лесю, вдалося отримати немало нової інформації [42, с. 83-87].

1912 рік був чи не найщасливіший у житті Симона Петлюри. Саме цього року він став редактором тижневика „Украинская жизнь”. А роком раніше, 25 жовтня 1911-го, з’явилася на світ донька Леся. Місцем її народження стала столиця України, куди Ольга переїхала на прохання батьків. Незабаром Ольга і Леся повернулися до Москви. Цікаво, що побралися Петлюри цивільним шлюбом у 1910 році, а повінчалися аж у 1915 році [210, с. 101]. Ще з ранніх років дівчинка виявляла дивовижні здібності: швидко вивчила чеську, згодом польську, французьку і англійську мови, взялася за німецьку. Як стверджували її ровесники, вона знала до десяти мов.

Дівчина була захопленим філателістом – колекціонувала марки. У її колекції були поштові марки з різних країн, які звідусіль надсилав своїй доньці батько. Та цим захоплення Лесі не обмежувалися. Вона мала ще й неабиякий потяг до малювання. В охороні головного отамана служив козак Віктор Цимбач, який закінчив Київську мистецьку школу, а згодом став одним з кращих графіків у Чехословаччині. Саме він всіляко допомагав Лесі опановувати техніку малярства. То ж і не дивно, що в 11 років Леся вміла виготовляти писанки, відтворювати на полотні картини природи [42]. Дівчина дуже вірила в Україну і була переконана, що обов’язково повернеться на рідну землю.

Леся Петлюра бачила й добре пам’ятала, як однодумці її батька у них вдома задавали один одному риторичні запитання: хто і як знищив проголошену в 1917 році УНР, чому 40-мільйонна українська нація не змогла отримати незалежності? Усі сходилися на тому, що Україні потрібен Месія! Але хто він, звідки прийде, яким він має бути – український Ісус Навін, котрий мав би об’єднати націю, повести за собою? Роздуми про це й лягли в основу казки, яку дівчина написала про Месію. Не поділяючи жодних політичних дефініцій, з гумором і різними літературними

прийомами вона доводить, що істину треба шукати серед людей, а не за хмарами, не в холодних далеких світах. Вона вболівала за розвиток української літератури, боролася проти її засмічення „совітським мотлохом”, який „ультрадраконівською цензурою обмежує та скривляє світогляд нашого покоління”. Вона писала: „Мені цікаво, коли українська література позбудеться виключно російського впливу, який досі клав на неї свою печатку” [42, с. 84]. Вона була добрим літературним критиком. Один із українських емігрантів Євген Маланюк, написавши статтю про „совітську” літературу, дав прочитати Лесі, яка досить зворушливо відгукнулася про творчість Миколи Платоновича Бажана. Знаючи, що цей поет має потяг до заангажованості, наївного конформізму, вона із захопленням відгукується про велику силу і багатство його мови. „Коли б не прикрі москалізми, – його речі були б досконалыми” [42, с. 84].

Напівлегальне становище не давало змоги Симону Петлюрі мати постійну роботу, а тому сім’я відчувала нестатки. Лесі запам’яталося, як напередодні якогось свята батько попросив її почистити плащ. Той плащ, в якому він провів усю боротьбу в Україні, плащ, який за інших обставин міг стати цінною реліквією в національному музеї, було віддано батьковому ад’ютантові-полковникові Доценкові, аби той продав його за малий гріш та купив за виручені гроші картоплі й маргарину.

Велика любов до батька, його мученицька смерть на очах дружини і доньки стали першою великою трагедією для матері і Лесі. Душевні переживання і нестатки призвели до того, що Леся захворіла на невиліковну тоді хворобу – туберкульоз легенів, а мати, яка й раніше, страждала частими кровотечами, від душевного стресу через смерть чоловіка зовсім втратила слух. Надривали серце батькові слова: „Маму, Лесю, не покидай. Не забувай, що ти її вухо і язик. Ти знаєш, що ти одна в неї, без тебе вона буде хвилюватись, а це тільки погіршить стан її здоров’я” [42, с. 86].

Але недовго Леся була маминою опорою. 1941 року у французькому місті Коломбо на 30-му році життя перестало битися серце дочки Голови

Директорії та головного отамана військ Української Народної Республіки Лесі Симонівни Петлюри.

Друзі та рідні поховали її поруч з батьком на кладовищі Монпарнас у Парижі.

У листопаді 1993 року, коли урядова делегація на чолі з Головою Верховної Ради України І. С. Плющем відвідала Чехію, Олександра Сергіївна Сірополко (подруга Лесина) підписала заповіт про передачу Україні родинного архіву та бібліотеки Петлюр, а також вірші, листи, фотографії Лесі, які засвідчують її велику любов до України, обізнаність з українським літературним процесом, малярством. Хочеться вірити, що нарешті в Україні буде надрукований цей унікальний архів родини Петлюр, зокрема, все, що написала дочка отамана Леся, життя якої невинувато забуте і не досліджене.

2.2. Київська газета «Слово» як предтеча московської «Украинской жизни»

Симон Петлюра друкувався, був засновником чи співзасновником, а також був співробітником більш як у двадцяти періодичних виданнях. Серед них „Добра новина” і „Гасло” (Львів), „Областное обозрение”, „Вестник Казачьих войск”, „Донская речь” (Кубань), „Праця”, „Селянин” (Львів), „Київська старина”, „Воля”, „Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка” (Львів), „Вільна Україна” (Петербург), „Літературний Науковий Вісник” (Львів), „Слово”, „Україна” (Київ), „Образование”, „Мир”, „Голос минувшего” (Петербург), „Украинская жизнь” (Москва), „Книгарь” (Київ), „Табір”, „Трибуна України” (Варшава–Каліш), „Тризуб” (Париж).

Складність вивчення його журналістської, публіцистичної та редакторської діяльності пояснюється кількома аспектами.

По-перше, Петлюра, як журналіст і редактор, ніколи не писав про своє життя – ні спогадів, ні заміток... Нестор Махно, наприклад, у тому ж Парижі

залишив чотири томи спогадів, зазіхнувши загалом на десять. Петлюра – ні рядка [157].

По-друге, розпорошеність та рідкісність видань, у яких він публікувався. Чимало газет і журналів зберігаються у приватних колекціях США, Німеччини, Росії, Чехії, Польщі.

По-третє, багато своїх виступів у пресі Петлюра підписував псевдонімами, криптонімами, яких у нього було понад двадцять. Чимало статей і рецензій взагалі не підписував.

Однак усе це не повинно стати перешкодою для повного і об'єктивного вивчення творчого доробку Симона Васильовича. Його дослідження, статті, огляди з літератури, історії, драматургії, літературної критики, політики не втратили гострого громадянського звучання і в наші дні. Перу Петлюри притаманні, як визнавав віце-президент УНР в екзилі, професор М. Степаненко, „ясність викладу, сформованість стилю, образність, національно-державна філософія” [198, с. 28].

Понад сто років тому, 11 травня 1907 р., у Києві вийшов перший номер газети „Слово” (тижневик) – центрального органу Української партії соціал-демократів. Одним із її співзасновників був Симон Петлюра. Аби відчувати, яку роль відіграв цей тижневик у житті Симона Васильовича, варто прочитати його лист до товариша...: „Важко мені покидати Київ, особливо „Слово”, з яким я так органічно пов'язаний, на котре я дивлюся, як на частинку свого особистого Я. Можна сказати, що коли у мене й було якесь особисте життя – то воно цілком зв'язувалося, заповнювалось і підтримувалося тільки інтересами „Слова”. Думаю, що після цього ви зрозумієте, які важкі муки приносить мені необхідність переїзду до Петербурга, де не буде уже тієї справи, якій я служив... Ну, нічого не зробиш, матеріальні злидні змушують десь шукати кусок хліба. Якщо б мова йшла тільки про мене, я зумів би перебитися в Києві. Але у мене ціла сім'я – батьки, сестри, брат, котрі живуть виключно на мої заробітки” [157, с. 42].

Досвід, який отримав Симон Петлюра у „Слові”, дуже знадобився йому в майбутньому, збагатив духовно, зміцнив його авторитет як редактора.

З чого ж починалося «Слово»?

Ідея створення газети „Слово” виникла за рік до виходу в світ її першого номера. Навесні 1906 року на вулиці Маріїнсько-Благовіщенській у Києві відбулася розмова В. Садовського – майбутнього члена редколегії, Олени Олексіївни Корольової – дружини семінарського однокласника Петлюри (котрий восени 1907 року замінив його на посту секретаря газети „Рада”) і В. Степанківського. Саме тоді й зайшла вперше мова про створення нового часопису. Така зустріч і розмова стали можливими завдяки сприятливим обставинам, що склалися у Російській імперії. Після того, як у жовтні 1905 року була проголошена політична амністія, із львівської еміграції у листопаді-грудні 1905 року до Києва повертається Симон Петлюра, Володимир Винниченко, Прокоп Понятенко – члени Револьюційної Української Партії (РУП), на другому з’їзді якої (Київ–Полтава, грудень 1905 р.) було констатовано її розпад. Більшість партійців, щоб зберегти організацію, приймає рішення – змінити назву на Українську соціал-демократичну робочу партію (УСДРП) і ухвалити нову марксистську програму. З’їзд погоджує марксистську термінологію, але в програму записує пункти про необхідність боротьби за автономію України з окремим українським законодавчим парламентом. На цьому зібранні Петлюру обрано в ЦК УСДРП.

Щоб випускати газету, треба було насамперед мати дозвіл. На зустрічі, про яку уже мовилось, вирішено, що цим займеться Олена Корольова. На початку травня 1906-го усі формальності виконано і дозвіл одержано. Однак найголовніше, що стримувало випуск тижневика у 1906-му, – нестача потрібної кількості грошей.

Фактичні можливості для видання соціал-демократичної газети з’ясувалися лише у березні 1907 року на з’їзді УСДРП. Фінансові затрати на видання „Слова” взяла на себе Петербурзька парторганізація, зокрема, один

з її членів М. Шадлун. Саме на цьому форумі затверджено редакційну колегію. До неї увійшли: Л. Бич, М. Порш, С. Петлюра і Д. Пісчанський. Однак, як згодом згадував В. Садовський у спогадах з нагоди тридцятиріччя від дня виходу у світ у Києві першого номера тижневика, чимало редколегівців так і не долучилися до його творення [161, с. 3–8]. Наприклад, Л. Бич, котрий не проживав у Києві, участі у „Слові” не брав, Д. Пісчанський обмежив свій внесок кількома статтями на початку видання. Отож з осені 1907 року редакційна колегія „Слова” працювала у складі Я. Міхури, М. Порша, С. Петлюри, В. Садовського. Офіційним редактором-видавцем „Слова” була О. Корольова. Чимало дослідників Петлюри стверджують, що з № 21 тижневик одноосібно підписував як редактор Симон Петлюра. При цьому майже ніхто не вказує, чому він саме від цього часу стає офіційним редактором часопису.

„Слово”, як опозиційне до влади видання, з самого початку свого існування зазнало переслідувань, арештів тиражів, штрафів. Влітку 1907 року на нього накладено в адміністративному порядку штраф, що на той час було одним з найпоширеніших засобів для боротьби з опозиційною пресою. Виплатити чималу суму „Слову” виявилось не під силу, оскільки видання не мало прибутків, а його актив працював на голому ентузіазмі.

За несплату штрафу офіційному на той час редактору О. Королевій довелося відбути місяць під поліційним арештом. Восени 1907 року вона відмовилася від редакторства і „Слово” аж до кінця його видання підписував як відповідальний редактор С. Петлюра. А. Животко в своєму короткому огляді про нелегкі умови діяльності цього тижневика і про роль С. Петлюри в його творенні, зокрема, зазначає: «До кінця 1907 р. офіційним видавцем-редактором була О. Королева, після якої підписував часопис як відповідальний редактор С. Петлюра. Сили були обмежені. Головний тягар лежав на згаданій колегії, серед якої вправним журналістом був, власне, С. Петлюра. Решта щойно починали свою журналістичну роботу» [66 с. 203–204].

Двічі за часи випуску „Слова” побував за решіткою і В. Садовський. Вперше – у травні-червні 1907 року. Тоді на нарах він відсидів лише місяць, та в січні-травні 1908-го – аж чотири місяці. Не обминула доля судової тяганини і самого редактора. Незважаючи на попередню цензуру, якій в обов’язковому порядку підлягав тижневик, восени 1908 року, було прийнято рішення конфіскувати тираж, а очільника – Симона Петлюру притягнути до судової відповідальності. Та згодом справу закрили, а конфіскації зі „Слова” зняли.

За цих непростих умов колектив редакції зумів не лише протистояти владі, а й залучити її на свій бік. Для цього налагодили зв’язки з одним із урядовців Цензурного комітету Опатовським, який за невелику платню здійснював попередню цензуру тижневика ще в коректурних гранках. Складність ситуації пояснюється тим, що „Слово” почало виходити за часів другої Думи, коли цензурні вимоги були порівняно прийнятними. Після її розпуску цензурний режим різко змінився і деякі співробітники часопису почали вагатися в доцільності і необхідності продовжувати видання газети.

З’ясувати значення і роль „Слова”, не уявляючи тодішніх українських обставин взагалі, зокрема стану українського соціал-демократичного руху – речей достатньо далеких і незрозумілих для сучасної генерації, – не так то легко й просто.

В пореволюційні роки українське життя тільки почало формуватися і знаходити ширші легальні форми для свого виявлення. Українство ледве вибралось з того „підземелля”, в якому перебувало напередодні революції 1905 року, і розрізнені українські гуртки ще не встигли пристосуватися до нових обставин, не мали підготовлених кадрів. Та й самий вихід українства з підземелля можна назвати умовним. Чиновники урядової служби лише зрідка могли виявляти свою причетність до українського руху: лівіше настроєні групи в українстві мали дуже обмежені можливості себе проявити.

В результаті той актив, на якому лежав тягар провадження української справи в Києві, тоді не нараховував і сотні людей. Українська преса стабілізувалася після спроб 1906 року на чотирьох органах: „Раді”, „Літературно-Науковому Віснику”, „Рідному краю” і „Слові”. Пізніше до них долучилася „Українська хата”. Тираж українських видань був мізерний. Траплялися випадки, коли люди, які мали впроваджувати українську ідею в життя і вважали себе українцями, не розмовляли рідною мовою. Про знання українського правопису годі й казати. У своїх спогадах про роботу у „Слові” В. Садовський згадував, як усе це ускладнювало випуск часопису. виправити дописи, які надходили до газети, практично було неможливо, бо оригінали являли собою суцільні жаргони і суржики. На цьому загальному тлі нерозвиненості українського життя, стан українського соціал-демократичного руху так само репрезентувався не дуже втішно. Кадри, на яких він базувався, українська студентська молодь, була вихованцями часів до 1905-го. Студентство пізніших, пореволюційних років для українського соціал-демократичного руху представляли лишень одиниці. Кадри соціал-демократичної партії того часу були знесилені, з одного боку, розколом 1904-го; з другого, придушення революції 1905 року і судові процеси, що почастишали після неї, призвели до виїзду за кордон багатьох партійних вождів: протягом 1907–1908 років емігрували В. Дорошенко, В. Винниченко, А. Жук, В. Степанківський, О. Назаріїв, Л. Юркевич, Д. Донцов, Г. Войташевський, М. Троцький та інші. Більше того, після розпуску Другої Думи і посилення репресій проти опозиції потрапив за ґрати Винниченко, а сама УСДРП опинилася на грані розпуску.

З силами, які тоді мала партія, ці втрати були надто значними. А якщо взяти до уваги, що реакція після революції 1905 року призвела до відходу від партійної роботи цілої низки людей в місцевих організаціях, що змінилися настрої і в самих робітничих низах, значення організаційного осередку, яким було „Слово”, і роботи, яку воно проводило, в наступні 1907–1909 роки набуває ще більшої ваги. Фактично редакція цього

тижневика перебрала на себе також роль партійного центру. До неї приходили київські робітники й студенти за вказівками і порадами. Газета виконувала функції збереження і об'єднання того, що залишила урядова і громадська реакція від українського соціал-демократичного руху. Всю цю діяльність – як суто літературну, так і організаційну – „Слово” здійснювало обмеженими силами.

Перший номер „Слова” вийшов у світ 11 травня 1907 року на 16 сторінках українською мовою. У підзаголовку було сказано, що „Слово” – щотижнева газета, яка виходить в Києві по суботах. Увесь той рік вона виходила по суботах, проте вже з першого номера за 6 січня 1908 року і до кінця свого існування – 7 червня 1909-го – по неділях. Упродовж цих трьох років було віддруковано: у 1907-му – 23 номери, 1908-му – 52 і 1909-му – 23 номери. Принаймні ці 98 номерів збереглися в національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського.

Починаючи з першого номера, на першій сторінці газета постійно друкувала вихідні дані про часопис, його передплатну ціну, взаємовідносини з читачами. На перших порах редакція і контори „Слова” знаходилася на вулиці Маріїнсько-Благовещенській, 94, кв. 1, а з вересня 1907 р. перебралась на вулицю Велику Володимирську, 76. Читачі могли заходити сюди щодня (окрім свят) від 12 до 14 і з 16 по 18 години. У вихідних даних зауважувалось, що „автори рукописів повинні подавати свою справжню фамілію і адресу”. Рукописи поверталися за кошти авторів; а в редакції могли зберігатися до 3 місяців. З першого номера і в наступних – вказувалася передплатна ціна з пересилкою і доставкою. Так, в Росії на 1 рік вона становила – 3 рублі, на 1 місяць – 30 коп., одне число – 5 коп.; за кордоном на 1 рік – 5 рублів, на 1 місяць – 50 коп. Цікаво, що протягом трьох років ціна одного примірника залишалася постійною – 5 копійок. Не змінювалися протягом цього часу ні кількість сторінок (16), ні сам формат (нинішній – А-4). Чи то через брак на той час фотоапаратів, а чи коштів на їх придбання, протягом 1907–1909 років на сторінках тижневика було вміщено

лише 2 фото: одне – до річниці М. Заньковецької, інше – до річниці Т. Шевченка.

Навіть у першому номері за 1907 рік не було жодної ілюстрації. Спочатку 20 випусків підписувались редактором-видавцем О. Корольовою, а з № 21 за 20 жовтня 1907 року уже так: редактор – Симон Петлюра, нижче – видавець О. Корольова. З перших чисел редакція запровадила (на 1 сторінці) практику анонсування матеріалів, опублікованих на 16 сторінках.

Маючи обмаль коштів, колектив редакції приділяв велику увагу передплаті часопису. На перших сторінках постійно вміщувалися нагадування про необхідність продовжити передплату. Уже з № 8 за 1907 рік (30 червня) читаємо: „Контора газети „Слово” нагадує підписчикам, яким кінчається срок підписки, що вони повинні якнайскоріше внести до контори підписну плату, коли хотять, щоб газета їм висилалася й надалі”. Згодом передплатити тижневик можна було не лише безпосередньо в редакції, а й в книгарні „Україна”, на вулиці Безаківській, 8. Щоб привернути увагу читачів під час передплатної кампанії, колектив часопису намагався повідомити своїм потенційним прихильникам про те, хто його творитиме, про що писатимуть співробітники, які нові статті можна буде прочитати протягом року. Так, наприклад, у № 1 за 6 січня 1908 року (і надалі) на першій сторінці надруковано оголошення такого змісту: „Приймається підписка на 1908 рік на щотижневую газету „Слово”. „Слово” – призначено для українських, городських і сільських робітників. Через це „Слово” особливу увагу звертатиме на прояви робітничого руху на всім світі і особливо на Україні. Обстоюючи справедливі національні домагання українського народу, „Слово” не меншу увагу звертатиме на потреби і прояви національного життя українського народу Галицької Угорської і особливо Російської України.

На сторінках „Слова” знайде собі місце все більш-менш видатне з політичного і соціально-економічного життя України, Росії та Західної Європи. Редакція і співробітники застаються ті ж самі. Передплатна ціна з

пересилкою і доставкою: в Росії на 1 рік – 3 рублі, на 1 місяць – 30 коп., одне число – 5 копійок; за границю на 1 рік – 5 руб., на місяць – 50 коп. Адреса редакції і контори: Київ, Велика Володимирська, № 76.”

Поруч із цим оголошенням надруковано статті, які будуть вміщені в газеті протягом року, зокрема, А. Вовчанського „Листи з Галичини”, М. Гордієнка – „Україна в числах”, В. Грищинського – „Євреї на Україні”, С. Петлюри – „Літературні характеристики сучасних українських письменників”, фейлетони на теми з українського життя: М. Порша – „Автономія України”, його ж „Робітники по чужих сторонах і на Україні”, Сіромахи – „Україна в державному бюджеті Росії” та інші.

У цьому і наступних номерах подавався список постійних співробітників. Судячи з переліку, колектив „Слова” був чималеньким – майже 50 людей. Це, зокрема, К. Арабажін, Байда, С. Бердяєв, Л. Бич, Л. Буря, М. Богун, Є. Вировий, А. Вовчанський, М. Вороний, А. Ганкевич, Н. Голик, М. Гордієнко, В. Грищинський, Д. Донцов, С. Дорош-Матюшенко, Д. Дорошенко, В. Дубовик, Ст. Кіча, Б. Козубський, В. Коваль, Іл. Коломенський, К. Кракалія, Хв. Кучерявий, Вол. Левінський, Людніченко, Ісак Мазепа, М. М-ко, Мих. Одинокій, Д. Песчанський, С. Петлюра, П. Пожарський, Е. Полтарев, П. Понятенко, М. Порш, Ол. Прилуцький, Прилучанин, Різниченко, В. Садовський, Сергієнко, Сіромаха, П. Теняно, Леся Українка, С. Черкасенко, М. Шадлун, Л. Юркевич, М. Яковлевич та інші.

Кістяк редакційного колективу становили М. Порш, С. Петлюра, Я. Міхура і В. Садовський [77, с. 27]. Серед них лише Порш і Петлюра мали літературну практику. У своїх спогадах В. Садовський, не соромлячись зізнавався, що „його літературна підготовка зводилася до кількох прокламацій, двох рецензій, надрукованих в „Україні”, та декількох статей, вміщених у „Боротьбі”, що виходила до першої Думи”. Майже такий самий доробок мав і Я. Міхура.

Досвідченим, вправним журналістом був на той час лише С. Петлюра, котрий писав легко та швидко. Крім того, він одночасно співпрацював з „Радю” та „Україною”. Серед постійних авторів „Слова” були Д. Донцов та Г. Коваленко (Г. Сьогобочний), який вів у газеті відділ „З українського життя”. Чи не найбільше матеріалу постачав для часопису Д. Донцов, особливо до свого арешту влітку 1907-го; згодом – з весни 1908-го свої статті він вже надсилав з еміграції.

Розходилося „Слово” у кількості майже тисячу примірників. Як на той час і обставини, це був немалий тираж. На перших порах свого існування часопис спирався на той контингент читачів і передплатників, котрих постачали партійні групи в окремих провінційних містах і районах. Згодом, коли партійне життя завмерло, головний контингент передплатників становили читачі з глухої провінції, сіл і містечок, не зв’язані з жодними партійними групами: селяни, учителі, представники тої нової селянської інтелігенції, яка тоді лишень почала зароджуватися. Не останнє місце серед передплатників і читачів „Слова” займала студентська молодь, яка, до речі, вела велику роботу щодо поширення тижневика.

За два роки свого існування „Слово” зазнало певної еволюції. Спочатку воно було популярним тижневиком, який робив ставку на політичні й економічні питання, що привертали увагу робітників і селян. Питання національного характеру стояло на другому місці. Часопис переслідував завдання розвитку політичної й соціальної свідомості свого читача і дотримувалося думки, що національна самоідентифікація прийде разом із соціальною і класовою.

Сповідував таке спрямування тижневика М. Порш, авторитет якого в колективі був незаперечним. Згодом почала визначатися тенденція до того, щоб жвавіше й частіше реагувати на факти і події української дійсності й підкреслювати позиції газети в українському національному житті. Прихильниками такого погляду були С. Петлюра, Я. Міхура і В. Садовський. Тому не випадково в останній період свого існування „Слово”

зосереджувало увагу на ситуації в українському житті і політиці. Через „розбіжності” між членами редколегії, наприкінці тижневик почав втрачати характер популярного органу, присвяченого масовому читачеві. На обрії своєї діяльності „Слово” основним завданням вважало висвітлити ту лінію і позицію, котру мали займати українські соціал-демократи в українських національних справах. Симон Петлюра надто критично ставився до тодішнього стану української літератури і закликав вчитися у Шевченка, вимагав „руху, світлих фарб, смілих ліній, невпинної дії, романтизму”.

Редакція газети почала приділяти чимало уваги боротьбі проти проявів компромісності і правих ухилів в українстві, проти націоналізму й антисемітизму.

Тож крізь призму десятиків років можна стверджувати: хай було багато не цілком оформленого й скристалізованого в тому, про що писали й твердили творці „Слова”, хай не все витримало перевірку жорстокої дійсності протягом минулих десятиліть, однак в концепціях, які намагались формулювати тоді, в настроях, якими переймалися творці тижневика, у зародку було те, що визначило подальшу національну лінію, національну стезю. Редакційний колектив обрав простий шлях, який психологічно поєднувався з настроями, які панували серед читачів. Передовсім обрав цей простий і несхибний шлях С. Петлюра, який так багато зробив для кристалізації національних позицій і національної лінії „Слова”.

Про що писав Симон Петлюра у «Слові»?

Саме у „Слові” Петлюра готує до друку політичні статті, в яких засуджує дії III Думи, виступає проти національно-безправного життя українського народу, висвітлює найбільш гострі питання сучасності, зокрема такі як революційне насилля, чорносотенство, антисемітизм, тероризм. Тут чи не найкраще він проявив себе як літературний критик, автор театральних оглядів, рецензій перекладів. Кожна його стаття, рецензія, замітка проникнуті духом боротьби, патріотизму, віри в українську націю.

Як член редакції органу УСДРП „Слово” в Києві, Петлюра поборював анархістські і бандитські виступи злочинців, що прикривалися прапором революції і соціалізму. У газетній статті за ч. 15, 1907 року він писав про резолюцію київських робітників, членів УСДРП, в якій засуджено тероризм, анархізм і грабунки. Петлюра протестував проти пропаганди російської реакційної преси „що мішає докупити і соціал-демократа, ідейного борця за новий соціально-політичний лад, і форменого злодія, грабіжника...” [202, с. 14].

У двадцятому номері, в статті „Українські катедри і український пролетаріат”, він наголошує на ролі освіти для рідної мови: „Робітник не може успішно розвиватися, не може успішно боротись, коли він не буде свідомий. А знання наукові скоріше доходять до робітника тоді, як він у науці, в школі, при читанні книжок буде користуватися своєю рідною мовою.”

Освіті українського народу присвячена і його стаття в числі 27-му за 1907 р. „Слова”. У ній він радить українській інтелігенції використати для української культури „Товариства Грамотности”, котрі були у різних містах України і видавали книжки російською мовою. На його думку, українські автори повинні давати свої твори, призначені для українського народу, для публікування також „Товариствам Грамотности”. Українських „Просвіт” було надто мало, а в „Товариствах Грамотности” „українські видавничі секції дихають на ладан, виявляють мало жвавої діяльності не через те, що їм заважають росіяни, а через вину самих українців, які нічого, або дуже мало роблять по тих секціях”.

Водночас Симон Васильович у 6, 7 і 8 числах „Слова” пише про долю українських акторів, визискуваних підприємцями. Свій огляд він починає так: „Ще й досі можна почути од декого, що українська нація спасенна і наскрізь демократична. Демократизм, — каже щирый, твердолобий і неосвічений українець, — просяк усе життя нашої нації: „Не кажіть мені про поділ на класи! Класів ніяких немає. Є тільки діти одної матері — України!”

Наскільки невірні і брехливі такі думки, знає кожен, хто має очі, щоб бачити...”

Автор статті далі зазначає, що допоки є „гніт українського капіталу над українським робітником, доти робітник буде шукати порятунку од цього гніту в організації, в товариській обороні своїх прав”. На підтвердження своїх думок, Симон Петлюра не лише описав визиск українських театральних акторів підприємцями, але й радив їм створити професійну спілку: „Ідея професійного союзу робітників української сцени являється тією ідеєю, за здійснення якої в житті повинні старатися українські актори”.

Як досвідчений редактор і публіцист, Симон Петлюра приділяє значне місце ролі нової української журналістики, яка переживала етап нового становлення. У ч. 42 „Слова” за 1908 рік він гостро критикує тих представників преси, які у своїх статтях хвалили все, про що друкувалося в українській періодиці. Безумовне схвалення Петлюра вважав за велике зло в журналістиці. Симон Васильович наголошує, що в українській пресі на початку ХХ століття – обмеженість тем. Автор статті болісно констатує, що „національне питання, і українське зокрема, не знаходило у пресі відповідного місця”.

Журналісти „Слова” не лише самі писали до тижневика, а й навчали інших. Про це засвідчують матеріали, які час від часу з’являлися на його шпальтах, зокрема „Про що і як писати кореспонденції до нашої газети” [150].

Поява такої статті мала не на той час неабияке значення, адже йшлося не лише про те, щоб створити широкий актив дописувачів, а й навчити їх розрізняти „головне” і „другорядне”, оперативно відгукуватися на злободенні події. Це – своєрідний внесок „Слова” та його редактора Симона Петлюри у розвиток теорії і практики української журналістики. Чого лишень варті, наприклад, такі думки і висновки: „Тільки газетне слово розвіває темноту та знищує байдужість трудящого люду”, „для того, щоб робітнича газета мала змогу, як слід, служити всім трудящим, могла з

темних робітників робити свідомих членів робочого класу, великого своїм числом і своїми визвольними намірами, – для цього вона повинна добре знати потреби й нужди робітників. Тільки тоді, коли, приміром, наші українські робітники побачуть своє горе-горювання на всій Україні, тільки тоді вони зможуть знайти й причини свого життя бідлашного й шлях до кращої долі”.

Отже, часопис закликає своїх кореспондентів не лише писати, фіксувати події, а й глибоко їх вивчати, з’ясовувати причини тих чи інших явищ.

„Слово”, як й інші тодішні видання, здобувало відомості про робітниче життя від своїх співтворців. Редактор редколегія були переконані, що чим більше матиме тижневик дописувачів, чим глибше їх статті висвітлюватимуть життя людей праці, тим швидше й краще газета розвиватиме свідомість читачів.

Співробітники часопису, самокритично оцінюючи свій доробок у цьому напрямку, зауважували, що їх газета шануватиметься всюди між трудящим людом лише за умови, „що кожен, хто береться за перо, сповіщає про наболілі проблеми, вміє і може розібратись в інтересах і потребах робітничого класу”. Тому дописувачі повинні пильно придивлятися до того, що діється довкола.

Тож про що б мали повідомляти газетні дописувачі? Насамперед про те, що найбільше впливає і будить свідомість громадянина свого народу. При цьому „Слово” закликає не розпорошувати сили. На той час, наприклад, кореспонденти більшості газет писали здебільшого про арешти, експропріацію, грабежі і, особливо, про незаконні справи міліції і начальства. Але, на думку авторів згаданої статті, поміж цими інформаціями і темами зовсім не видно іншого життя трудящого люду, інших не менш болючих проблем, до обговорення яких редакція закликає своїх читачів. Це, зокрема, дві теми: земельна і робітнича.

Пропонуючи своїм дописувачам розповідати про *земельні справи*, газетна стаття наголошує, що повідомляти слід про все, що стосується цієї проблеми, а саме: про земельний селянський банк і землевпорядні комісії, що і як вони роблять для того, аби зменшити „географію” голоду селян; про переселення селян в Сибір та інші краї Росії; про теперішній голод, що стався через „неврожай і недбальство правительства”.

Друга, не менш важлива й актуальна справа, про яку б газета хотіла одержувати якомога більше відомостей, – *робітничка*. Насамперед, редакція закликає писати про те, як живеться робітникам на фабриках і заводах, панських маєтках, який у них заробіток, як довго працюють. Нелегке життя змушує робітників і селян домагатися кращих умов. Газета пропонує кореспондентам дізнаватися, якими способами ведеться боротьба за покращення умов праці і життя трудового люду. Тобто дописувачі повинні звернути особливу увагу на страйки, мітинги, бойкоти і інші методи боротьби, якої саме мети домагалися робітники, вдаючись до страйків чи бойкотів, і що з того вийшло. Газеті цікаво було знати, які є товариства і союзи у робітників для того, щоб добре боронити свої права, інтереси й домагання. Як і в селян, у них є своє велике лихо – безробіття. А тому редакція звертається до кореспондентів з проханням писати про те, що роблять земства, міські думи і уряд для того, аби зменшити бідування робітників від безробіття?

Але проблематика газети не обмежувалася лише цими проблемами. Поряд з голодом і безробіттям народ потерпав від страшеної дорожнечі. Саме вона призвела до того, що чимало людей, щоб звільнитись з лещат купців, змушені створювати й об'єднуватися у різні споживчі товариства, кооперативи. Ці кооперативи – дуже добра справа, а тому „Слово” пропонує звернути на це особливу увагу. Інформуючи детально про їх організацію, дописувачі могли б у такий спосіб допомогти, навчити інших людей давати собі раду.

Не менше цікавила часопис і така проблема, як артїлі та сільськогосподарські товариства, хто до них вступає, як довго існують ці спілки.

Особливий наголос редакція газети робила на необхідності висвітлювати просвітні теми: організацію „Просвіт”, народних університетів, товариств самоосвіти.

Вона вказувала також на актуальність проблеми місцевого самоврядування, запрошуючи розповідати про міські думи, земські повітові й губернські управи, які опинилися в руках великих капіталістів та дворян, які „тягнуть всю державу назад”. „Слово” закликає дописувачів правдивими дописами виводити їх на чисту воду, викривати усі нечесні діла і помисли перед трудящим людом. Отже, газета закликає добре придивлятися до роботи місцевого самоврядування.

Особливого значення надавав тижневик також національній свідомості українського народу. Тому, редакція просила читачів повідомляти про різні українські товариства, що і як вони роблять на користь народу, чи вступають до них робітники і селяни, чи охоче „український нарід читає книжки і газети, писані українською мовою”, які саме і чому. Якщо добре придивлятися до життя народного, то воно підкаже ще чимало інших тем для висвітлення. Але як це робити, як писати матеріали, аби їх з цікавістю читали? „Слово” дає кілька порад. Перше і головне правило, яким покликані керуватися як штатні кореспонденти, так і дописувачі, – писати треба правдиво. А щоб дописи були правдивими, журналіст зобов’язаний особисто довідатися докладно про все, про що має бути написано до газети. Тоді за такі матеріали буде не страшно: газета не судитиметься, не сплачуватиме штрафи.

А ще, зауважує часопис, неправдиві дописи дурять і журналістів, і читачів. Отже, підсумовує „Слово”, хто шанує нашу газету, хто хоче їй добра, той не буде писати нічого непевного, неправдивого [Слово. 1908. №6. С. 3].

Українське питання, національне відродження – ці питання не відразу знайшли належне місце на сторінках „Слова”. І тільки завдяки Симону Петлюрі на другому році існування часопис значно частіше почав висвітлювати їх. „Наш огляд українського життя в минулому 1907 році не може бути повним, – писав редактор. – І це не наша вина. Багато подій, багато фактів з життя України лежить поза тими межами, які може переступити редакція. Приневолена рахуватись з обставинами політичного моменту, вона не може подати різнобічної і належної оцінки проявам національного життя і з’ясувати їх значення для пролетарських та трудящих українських мас, інтереси та ідеали яких редакція взялася боронити. Події політичного характеру, що мали місце в житті українського народу, діяльність українських партій – все це, хоч і вимагає від політичного органу відповідного висвітлення та оцінки, не може по обставинам моменту бути використаним в нашому огляді” [Слово. 1908. № 1. С. 5].

Та якими б важкими не були умови, все одно вони не могли „задушити” політичні змагання українського народу. Це, зокрема, проявлялося на з’їздах українських політичних партій, в їх резолюціях, оприлюднених виступах представників цих партій в російському парламенті – Державній Думі. Заслуга „Слова” в тому, що воно одним з перших зуміло „підмітити”, а згодом й регулярно висвітлювати на своїх сторінках такі цікаві процеси, що відбувалися в глибині народного життя, як диференціація українського громадянства на класи, групи. І це при тому, що їх інтереси часто-густо були діаметрально протилежними. Саме завдяки тижневику трудовий люд і селянство могли дізнатися, як українська буржуазія, буржуазна інтелігенція гуртується біля радикально-демократичної партії, а український трудовий люд, на чолі з українським пролетаріатом, – довкола партії соціал-демократів. „Слово” не раз піддавало гострій критиці й аналізу діяльність цих осередків. Партію українських націоналістів, або, як вона ще себе називала, народну, Симон Петлюра називав пустоцвітом на українському

політичному полі. Така негативна оцінка пояснювалася тим, що вона себе нічим не проявила. Мало давала про себе знати й українська демократично-радикальна партія. Про неї можна було щось почути хіба перед виборами, але реального впливу на них, на думку Петлюри, вона не мала. Єдиною українською політичною партією, що ні на мить не припиняла своєї роботи серед українства, була соціал-демократична. І це не просто самовпевнені заяви. Про її ідейну спрямованість на той час свідчить резолюція з'їзду (1907 р.), в якій йдеться про ставлення до другої Думи, про умови об'єднання з російською соціал-демократичною партією. Саме „Слово” надрукувало резолюцію київських робітників УСДРП про терор та анархістські засоби боротьби, чим привернуло до себе увагу всієї преси, як української, так і російської, сприяло схвальним відгукам про партію навіть буржуазної періодики.

Аналізуючи діяльність українського громадянства, Симон Петлюра не раз на сторінках газети доводив, що єдиним осердям, довкола якого більш-менш помітно вирувало українське життя, були „Просвіти”. Гуртуючи довкола себе здебільшого українську буржуазну інтелігенцію, ці товариства не могли широко розгорнути свою діяльність. Насамперед – через перешкоди адміністрації, а з другого боку, через низьку активність самих просвітян. Та попри всі перепони найбільш активною на той час зарекомендувала себе київська „Просвіта”. Вона видавала популярні книжки, організовувала вечори, присвячені пам'яті або творам українських письменників. Друге місце за своєю активністю посідала одеська „Просвіта”. Але в ній, на відміну від київської, перевагу надавали не видавництву книжок, а читанню рефератів на клубних співочих вечорах із танцями. Однак і „просвіти” не мали широкого впливу. І пояснювалося це тим, що робітники, як найбільш активні елементи українського громадянства, залишались осторонь цих осередків. Високі членські внески при злиденному бюджеті українського робітника не давали йому змоги брати участь в діяльності „просвіт”, наблизити їх до життя, інтересів українського робітничого класу.

Симон Петлюра, як редактор і автор найбільшої кількості матеріалів з приводу українського питання, не раз на сторінках „Слова” аналізував також діяльність інших культурно-національних товариств, котрі б могли прислужитися справі українства. Зокрема, недостатньо діяльним було й „Українське наукове товариство”, засноване у Києві. Це пояснювалося тим, що коло його інтересів обмежувалося старовиною та минулою історією України і практично дуже мало пов’язувалося із тогочасним життям. Багатьом його лекторам бракувало вміння захопити аудиторію. Але попри це організація публічних лекцій з українства відіграла дуже важливу роль. Окрім українських публічних лекцій, неабияке значення мали б відіграти і так звані „курси українських наук”, які почали викладатися з 1907 року в університетах України. Курси українських наук за короткий час були запроваджені лише в Харківському та Одеському університетах. У першому – лекції українською мовою з історії української літератури читав професор Сумцов, в другому – з історії України – Ол. Грушевський. У Київському університеті історію української літератури викладав професор Лобода. „Перші паростки” української науки в університетах були бажаними і позитивним надбанням як для прав української мови, так і для розвитку українського народу. Українські лекції – перший крок до викладання науки в Україні рідною мовою, щоб вона була національною не тільки за формою, а й змістом.

Отже, за час свого існування тижневик „Слово” надрукував щонайменше 120 статей та інформаційних матеріалів на тему українського відродження. Особливо їх побільшало завдяки Симонові Петлюрі у другій половині 1908 та на початку 1909 років. Аби належно оцінити діяльність партії, товариства, дати цю „оцінку” на сторінки газети, треба було володіти неабиякими знаннями і мати сміливість. Колектив „Слова” з цим завданням упорався. Незважаючи на те, що окремі журналісти не раз притягувалися до відповідальності, вони все одно подавали своїм читачам інформацію з питань українського життя, змушували людей думати, діяти на користь

українських інтересів. Можна погоджуватися, або й ні, що творці „Слова” висвітлювали цю проблему завжди достеменно, однак не треба забувати, в яких умовах вони працювали, як на кожному кроці ризикували потрапити до в’язниці. Симон Петлюра, як редактор, зумів у своїх матеріалах відобразити і ту вирішальну роль, яку відіграла українська соціал-демократична партія у становленні й розвитку українського питання та формуванні нового світогляду українців.

Сучасники по-різному оцінювали публіцистичну та редакторську діяльність Симона Петлюри у цей період. Зокрема С. Єфремов писав: „Петлюру знав я либонь, з 1905 року. Ближче придивився до нього року 1907-го, коли він був секретарем в „Раді”. І ближча знайомість була не на його користь. Багато було в ньому тоді есдечівського духу – хвастливості, доктринерства і несерйозності. Були й неприємні штучки, через які довелось йому відмовити від секретарювання в „Раді”. Потім зняв він безглуздий похід проти Садовського в „Слові” і мені довелося вступитися в ту полеміку” [64, с. 234]. Втім, вже зовсім іншої думки про Петлюру він був згодом: „Коли я зустрівся з ним у 1912 році в редакції „Украинской жизни” – я не впізнав колишнього Симона: виріс, споважнів, занехаяв свої колишні витівки...”.

Сам Петлюра не раз протягом життя згадував цей період, надавав йому великого значення в становленні себе як політика, а також української державності в цілому [70, с. 54].

2.3. Програмні засади журналу «Украинская жизнь», організація роботи редакції, співробітники

Проголошення царем 17 жовтня 1905 року конституційних свобод для українців ще не означало фактичного втілення їх у життя. З 1907 року у внутрішній політиці уряду посилювалися шовіністичні устремління. Український рух, українська ідея знову стали об’єктами усяких заборон. Так, спеціальним циркуляром обмежувалося ввезення до Росії

українськомовної літератури з Галичини – регіону, де українські настрої набули найбільш активного характеру. Почастішали випадки закриття українських громадських організацій, у тому числі „Просвіти”. Як тільки вийшли у світ два столипінські циркуляри, за якими обмежувалися прояви українського громадсько-культурного життя, цензурні та адміністративні причіпки до україномовних газет і журналів набули повсюдного характеру. Російська націоналістична преса розпочала неприхований наступ на українців, що врешті-решт призвело до погромів російськими націонал-патріотами українських книгарень, бібліотек, закриття багатьох газет і тижневиків. „Українство” знову потрапило у „ярмо безцеремонних, невинуватих репресій і „попереджувальних” заходів, нечесні вигадки, безглузді інсинуації та злі доноси з боку націоналістичних кіл російського суспільства..., байдужість, суспільне ігнорування нас, наявність обмовок і обмежень у визнанні за нами прав” [143, с. 38].

За таких умов вихід українських видань став практично неможливим. Тому, враховуючи ситуацію, члени української секції Московського товариства слов'янської культури вирішили видавати в Москві український журнал російською мовою.

Організація і видання українського журналу в центрі столиці тодішньої „тюрми народів” – Москві вимагало від його засновників неабиякої сміливості і дипломатичного хисту. Випускати журнал в умовах тотальної цензури та ще й на власні заощадження на перших порах було зовсім непросто.

Однак ініціаторів видання журналу не могли стримати вже ніякі перепони.

Які ж завдання ставилися перед часописом?

Програмні цілі та завдання журналу викладені в редакційній статті „Наші завдання” [127]. Зі змісту статті випливали два найголовніші завдання нового періодичного друкованого органу українців. *Перше* полягало у тому, аби аргументовано й цілеспрямовано знайомити російське

суспільство з національними інтересами і проблемами багатомільйонного українського населення, з його культурою, історією, національним рухом. Така необхідність зумовлювалась тим, що „російське” суспільство втратило уявлення про Україну як про національний організм і стало сприймати українство як всього лиш звичайний варіант російської культури. Друге завдання журналу – розбудити серед окремої частини української інтелігенції національну самосвідомість, розпочати серйозну просвітницьку роботу серед населення.

Для реалізації поставлених завдань до роботи в журналі залучаються найсильніші інтелектуальні сили. У першому ж числі часопису за 1912 рік на першій сторінці вміщено список тих, хто зголосився брати участь у творенні тижневика. Це, зокрема, Михайло Грушевський, Симон Петлюра, Сергій Єфремов, Дмитро Донцов, Агатангел Кримський, Софія Русова, Олександр Новицький, Михайло Могилянський, Олександр Саліковський, Володимир та Дмитро Дорошенки. Усього редколегія налічувала 53 чоловіки, серед яких немало було професорів, знаних істориків, філологів.

Перші випуски часопису засвідчили, що завдання ініціаторів цього видання – цілком реальна річ. Це підтверджувалося тим, що як перший, так і наступні випуски „Украинской жизни” творили найінтелектуальніші сили з числа подвижників національного відродження. Серед них – Михайло Грушевський, котрий протягом усього часу існування часопису не переставав цікавитися його долею. В одному з листів Симона Петлюри, датованому 28 листопада 1911 року на адресу М. Грушевського, читаємо: „Вельмишановний Михайле Сергійовичу! Московські члени редакційного комітету „Украинской жизни” од цілої душі дякують вам за спочуттє, висловлене Вами в справі початої справи видання журналу. Але відмовитись од думки, що перша книжка „Украинской жизни” не буде скрашена Вашою статтею – вони не можуть, а для того постановили одсунути термін випуску книжки до 20, а в крайньому разі і до 25.1.1912 р. – тільки б в цій книжці була Ваша стаття. З глибокою пошаною до Вас С. Петлюра [4, арк. 2].

Домовленість була дотримана. Перший номер „Украинской жизни” за 1912 рік відкривається статтею М. Грушевського про основні завдання українства та шляхи його розвитку. А випуск 12 числа журналу (за 1916 рік) був присвячений відразу двом ювілеям – п’ятій річниці з дня заснування видання та 50-річчю від дня народження Михайла Сергійовича.

Вчасно видане до роковин Тараса Шевченка, перше число журналу розійшлося швидко. За словами видавців, охочих придбати було більше, ніж можливості редакції видати його [79, с. 97]. Це було враховано під час видруку другого числа: „Усі примірники січневої „Украинской жизни” розійшлися. Бажаючі придбати „Украинскую жизнь” можуть задовольнити своє бажання, передплативши її з другого числа. Контора відчинена щоденно, окрім недільних і святкових днів з 12 до 5-ої години. Тим, хто хоче дати статті з української проблематики, нагадуємо, що обсяг таких статей не має перевищувати 1 друкований аркуш”.

Поява нового українського часопису, та ще й у Москві, була зустрінута в російській імперії досить полярно. Якщо прогресивна українська інтелігенція висловила не лише захоплення, а й готовність надати матеріальну підтримку, (журнал був започаткований на скромні особисті кошти засновників) [Рада. – 1912. – №39.; Огни. – 1912. – №46], то московська і київська російськомовна преса відразу розпочали нападки на нове видання. Наприклад, „Утро России”, „Московские ведомости” обізвали співробітників журналу „мазепинцями”, звинувативши їх при цьому в державній зраді [126].

Очевидно, що відповіддю на ці випадки стало формування одного з основних тематичних напрямків журналу – захист українського національного руху від брехні та інсинуацій, які розповсюджували представники російського войовничого націоналізму, а також викриття лжетеорій, які прагнули якщо не скасувати українську національність, то бодай з нею не рахуватися. Прикладом може бути полеміка на сторінках

часопису С. Петлюри та С. Єфремова із запеклим українофобом С. Щоголевым.

Таким чином, часопис, що з'явився за складної політичної ситуації в Росії, міг у будь-який момент бути закритим. Тепер усе залежало від позиції редактора, його вміння вберегти часопис і його творців.

З перших днів заснування „Украинской жизни” Симон Петлюра залучає до авторського активу багатьох суспільно-політичних і наукових діячів. Окрім Михайла Грушевського, він як редактор запрошує до співпраці у місячнику і представників російського суспільства, серед яких був академік Російської Академії наук Федір Корш. Цей учений був чи не єдиним із росіян, які щиро пройнявся ідеєю національно-визвольної боротьби українського народу, практично підтримував українців у їхньому домаганні вибороти більше прав на своїй території.

Авторитету журналові надавало й те, що до співпраці з ним прилучився польський професор Л. Василевські.

Маючи такі потужні сили, журнал з перших номерів взявся активно висвітлювати найболючіші проблеми українського життя.

Кожен новий випуск часопису привертав до себе увагу насамперед гострими публіцистичними статтями як з національного питання, так і огляду подій повсякденного життя в Україні, зокрема про те, що пише російськомовна преса про українське питання, українську ідею.

В „Украинской жизни” Симон Петлюра виступає вже не тільки як соціал-демократичний автор, сформований ще до 1912 року, а як зрілий загальноукраїнський діяч.

Напередодні Першої світової війни українство перебувало у передчутті неминучого збройного конфлікту між Росією і Німеччиною. Саме цей період є найцікавішим у політичній і редакторській діяльності С. Петлюри. Він настільки відходить від української соціал-демократії, що єдиний з усіх есдеків виступив під час війни на боці Росії. Мотивацією такого кроку стало те, що, на думку Петлюри, ні Австрія, ні Німеччина не зможуть подолати

опір Росії. Отож, обґрунтовується безперспективність „галицької політики”. У такий спосіб Петлюра, мабуть, прагнув відійти від нікчемності, дріб’язковості тогочасних партій і сміливо перейти до великої політики.

У листі до Дорошенка Петлюра писав: „Українці поділилися на якісь групи і ворогують між собою, кожний вважає себе розумнішим за всіх, постійні чвари, образи – просто гидко” [121, с. 605]. Це свідчить про його прагнення об’єднати всі українські сили. Ідея єднання українства стала лейтмотивом його подальшої діяльності.

На фоні передвоєнного утиску, що чинився з усіх боків проти українства, Петлюра друкує статті, в яких намагається просвітити тих співгромадян, які опинилися на політичному роздоріжжі. Саме він докладає всіх зусиль, щоб об’єднати інтереси усіх класів українства задля національного відродження. Про це переконливо свідчить стаття „Негативні ознаки полеміки з українського питання”.

Симон Петлюра як редактор старався, аби часопис був незаангажованим і неупередженим. Завдяки такій позиції журнал досить швидко став набирати популярності, зросла кількість листів до редакції. Це не могло не привернути увагу московського цензора Сідорова, українофоба Щоголева та ряду московських і київських російськомовних газет, котрі власне „повісили” на журнал тавро „мезепинского” видання.

У час розквіту російського великодержавного шовінізму журнал непохитно стояв на захисті інтересів українського руху, включно до перших днів російської революції 1917 року.

Практично не було такого номера часопису, в якому б не було надруковано одну, або навіть декілька статей Симона Петлюри на політичні теми. Для цього він досить широко застосовував псевдоніми та криптоніми. За даними різних дослідників, виявлено 21 криптонім, якими підписував свої статті, огляди, рецензії та замітки Симон Петлюра [68, 177].

Цікава історія виникнення криптонімів та псевдонімів. Так, у часописі „Праця” – органі Революційної Української партії – за 1905 рік (№12)

Симон Петлюра вмістив дві статті: „Революція в Росії і європейська преса” за підписом „Зілот” та „Деякі підсумки петербурзьких подій”, поставивши підпис однією літерою „Z”.

3 березня 1921 року у Варшаві почав виходити україномовний денник „Українська трибуна”, яку редагував О. Саліковський. Симон Петлюра брав у ньому активну участь, надсилаючи туди статті й замітки, які виходили за підписами „С. Торнтон, С. Тон, С. Т., Німіс”. Історія виникнення ще однієї аббревіатури *П* пов’язана із статтею „Будьмо спокійні” (про національну культуру). „*П2*” – цей псевдонім з’явився у Росії, де перший матеріал Петлюри – стаття „За день” – був надрукований у 1906 році (№16 – 3 жовтня, с. 2). Цікаво, що пізніше С. Петлюра скористається цим же псевдонімом лише раз у партійному виданні „Слово”, яке почало виходити в Харкові 1915 році. Саме так було підписано добірку новин (чуток) [180, с. 469].

Встановлено походження й інших псевдонімів та криптонімів. Наприклад, статтю „Агонія царату” Петлюра підписав у 1905 році буквою „*П*”, статтю „Облітають квітки” – „*П-ра*”, статтю „Міліція пана Балицького і юстиція пана Скрипника” (1925 р.) – „*Г. Рокитний*”, статтю „Ловці душ” (1926 р.) – „*В. М*”.

Користуючись даними Української бібліотеки імені Симона Петлюри в Парижі та результатами власних розшуків, подаємо перелік усіх встановлених досі псевдонімів і криптонімів цього публіциста, журналіста і редактора: *П-ра, С. Т., Си-то, С. П-ра, О. Ряст, П, Святослав, Галан П. С., В. М., Зілот, В. Салевський, Симон, Г. Рокитний, С. Торнтон, О. Р., В. Марченко, О. Р-ний, Німіс, П2, Z, С. Т-он* [121].

Наполеглива робота на ниві організатора та редактора щонайменше шести періодичних видань, у тому числі „Украинской жизни”, активна публіцистична діяльність дали можливість молодому політику якнайкраще розібратись у тогочасних подіях, вивчити стан суспільного життя в Україні, а також зі сторінок газет та журналів впливати на хід цього життя.

Журналістську діяльність Петлюри протягом 1902–1926 років, що тією чи іншою мірою торкалась національного питання, слід розглядати у трьох аспектах: партійно-політичному, національно-патріотичному і культурно-мистецькому. Як український демократ, він відстоював ідею класової та національної рівності і виступав за автономну демократичну Україну. Як свідомий громадянин, справжній син своєї Вітчизни – постійно робив наголос на визволенні України з-під національного гніту. Як знавець літератури, театру, історії свого народу – всебічно пропагував українську культуру [176, с. 59–60].

У Франції та США нині зберігається майже 50 рукописів статей, листів Петлюри з найрізноманітніших проблем українства. Прочитавши бодай назви деяких з них – „Російсько-культурно-просвітні інституції на Україні”, „Білоруси і національне життя”, „Драгоманов про українське питання”, „Скорочене викривання українства паном Щоголевим”, „Негативні риси полеміки навколо українського питання”, „До населення всієї Соборної України”, „Проти погромів” – відразу можна легко пересвідчитись у його високій публіцистиці, політичній зрілості і виваженості. Він писав справді багато й високопрофесійно.

Серед усіх років редагування „Украинской жизни” найбільш продуктивними для Симона Петлюри були 1912–1913 роки. Саме у цей час на сторінках редагованого ним часопису з’явилося найбільше його публікацій. Це стало можливим стверджувати тільки після вивчення усіх псевдонімів та криптонімів, які досить часто використовував у своїх працях Симон Петлюра.

Порівняно з іншими періодами життя і діяльності, московський період (1909–1915) менше привертає увагу дослідників. Проте саме у цей час сформувався політичний світогляд С. Петлюри, він створює власну концепцію становища України як у складі Російської імперії, так і в контексті європейських міжнародних відносин. Цю точку зору він

небезуспішно намагається донести до широкого загалу читачів „Украинской жизни”.

Симон Петлюра як редактор і організатор часопису віддавав своєму дітищу весь свій час. Свідченням цього є те, що тривалий час редакція часопису містилася безпосередньо у квартирі Петлюри за адресою „Большая Дмитровка, 14”. Саме тут часто відбувалися засідання редколегії, оперативні „летючки”, обговорювалися організаційні й творчі питання, пов’язані з випуском чергового числа. Тут у липні 1914 року, повертаючись з Німеччини на Україну перед самим початком першої світової війни, Д. Дорошенко мав зустріч із Петлюрою та іншими працівниками „Украинской жизни”.

Редагуючи український часопис у столиці Російської імперії, Симон Петлюра послідовно й наполегливо виступав проти гноблення однієї нації іншою. Зокрема, він засуджував дискримінаційні заходи російського уряду, які забороняли євреям селитися поза так звану „смугу осілості” та позбавляли їх дітей можливості дістати таку ж освіту, як представники інших народів [45, с. 11–12]. На цьому аспекті його редакторської діяльності варто особливо наголосити, оскільки згодом публіциста безпідставно звинуватять у погромах євреїв і зроблять з нього антисеміта. Насправді маємо неспростовні протилежні факти: саме Петлюра наказував „безжалісно” карати більшовиків, комуністів та інших бандитів, які чинять єврейські погроми та мордують населення і обіцяючи після свого повернення в Україну покарати усіх винних. Саме Петлюра через представників України у Парижі запропонував різним єврейським організаціям створити комісію, яка б зайнялася розслідуванням єврейських погромів в Україні. Проте Комітет єврейських організацій у Парижі чомусь не прийняв пропозицію українського уряду. Коли один із сучасників Петлюри поцікавився в отамана, чи правда, що Петлюра та його люди вбивають полонених, замордовують дітей і жінок, той недвозначно відповів: „Ніколи ми не розстрілювали полонених. Се брехня. Ніколи також я не

давав наказу замордувати якусь жінку або дитину. Єдине, що було, то се – коли ловили розбійника або грабіжника. Піймають козаки такого гевала, приведуть – «Благословиш, батьку?» – питають. Ну що з ним робити? За собою тягти, судити? Ну і скажеш: – „Благословляю!” Раз, два і готово” [33, с 14].

У своїй телеграмі, розісланій по урядових установах та військових частинах на початку 1919 року, Петлюра намагався переконати українців у тому, що євреї не лише співчують їхній справі, а й активно за неї борються. Він також заохочував козаків до створення спеціальних загонів для захисту євреїв та їх власності.

Як ставився Симон Петлюра до євреїв, свідчить ще один, на перший погляд, нібито й не значний факт. Уже у вигнанні, де Голова Директорії і Головний Отаман військ УНР перебував, як і всі українські вояки та урядовці, у матеріальній скруті, він у лютому 1921 року передає біженцям-євреям у Польщі 15 тисяч німецьких марок допомоги [168].

Своїми вчинками Петлюра щиро прагнув спростувати пропагандистські закиди, ніби усі євреї є ворогами української державності. Доречно згадати тут ще один наказ отамана, виданий військам 26 серпня 1919 року, в якому він закликає козаків „не спричинятися до тяжкої недолі євреїв. Хто допускається такого тяжкого злочину, той є зрадник і ворог нашого краю й мусить бути усунений від людського співжиття» [77, с. 170–172]. Як тільки сталося вбивство Петлюри, Паризька агенція АВАСА повідомляла: „Він стояв за жидів і писав у Заповідях українському козакові: не терпи серед себе насильників, грабіжників, злодіїв, бо паршива вівця всю отару псує” (заповідь 8-ма), або „стався добре до населення, серед якого ти перебуваєш: не грабуй, не гвалтуй і самочинно не реквізуй (заповідь 9-та)”. [8, арк. 1].

Публіцистичні статті Симона Петлюри, вміщені на сторінках „Украинской жизни”, переконливо доводять, що антисемітом він бути не міг. Ще в школі, як свідчили його однокласники, Петлюра часто брав бік євреїв, котрих ображали задерикувати товариші. За це його дражнили

„жидівським батьком”. Професор Федір Щербина, у якого працював виключений із семінарії Петлюра, згадував, що той часто висловлював співчуття до євреїв [68, с. 8–9].

З огляду на всі ці документи та факти, звинувачення Петлюри в антисемітизмі видаються абсурдними. Ось що з цього приводу писав національний директор із питань міжнародних і культурних зв'язків Антинаклепницької ліги Йозеф Ліхтен: „Ім'я Петлюри стало майже символом ворога єврейського народу. Але чим іще він міг запобігти погромам, коли сам він не мав повного контролю над своїм військом? Петлюру звинувачували не випадково. Вороги Української держави сподівалися дискредитувати українців, паплюжачи чесне ім'я людини, котра уособлювала політичні ідеї нації [103, с. 296–300].

Французький генерал Табуї, який знав Петлюру, під час судового процесу над Шварцбартом заявив: „Називати Петлюру антисемітом – це просто жартувати!” [213, с. 197-198].

Як свідчить А. Марголін, за кордоном люди добре знають про погроми, що їх вчинили „петлюрівці”, і майже нічого не відають про те, що робила армія Денікіна, хоча денікінські погроми були як численніші, так і жорстокіші за попередні. Все це пояснюється пропагандою реакційних груп „Єдиної Росії”, які мали міцну фінансову базу та давні зв'язки в Америці та Західній Європі. В опублікованих у Києві 1929 року статистичних даних матеріалів Єврейської історико-археографічної комісії ця думка Марголіна підтверджується [49].

Володимир Жаботинський, чи не найвидатніший з-поміж євреїв ХХ століття, також заперечує факт причетності С. Петлюри та його однодумців до погромів євреїв в Україні. Він, зокрема, зазначає: „...Все ж таки я добре знаю цей тип українського інтелігента-націоналіста з соціалістичними поглядами. Я з ними виріс, разом з ними провадив боротьбу проти антисемітів та русифікаторів – єврейських та українських. Ані мене, ані решту думаючих сіоністів південної Росії не переконують, що людей цього

типу можна вважати за антисемітів. І це важливо, бо це веде нас до головного: до глибокої правди, яку небезпечно забути, до правди, що причина полягає не в суб'єктивній «антисемітизмі обставин» [65, с. 112-113].

Отже, Симон Петлюра не тільки сам ніколи не був ворогом, винуватцем єврейських погромів. Більше того, як видатний політик застерігав від цього інших. Повага до євреїв, до всіх інших народів, які населяли Росію, була провідною темою його журнальних публікацій. Кожен виступ у часописі з цього приводу був досить виваженим і змістовним. Власне, такий підхід до справи й забезпечив популярність журналу.

Кожного місяця до журналу „Украинская жизнь” надходило по кілька десятків листів, в яких читачі висловлювали своє ставлення до тижневика і його позиції.

За майже 23 роки редакторської діяльності (а очолював за цей час щонайменше шість видань) Симон Петлюра пройшов шлях від журналіста-початківця до публіциста, політика великого гатунку. Про це переконливо свідчать хоча б ті військові документи, які видавав Петлюра. Кожен його наказ – це своєрідний публіцистичний твір, який відзначався високим інтелектуальним зарядом, розважливістю, всепроникненням в душу людини. Він був редактором і політиком. А насамперед він був справжнім патріотом України, за що і поплатився життям.

„Украинская жизнь”, яка була на той час єдиною українською трибуною в Росії, досить швидко зуміла привернути до себе увагу читачів. Вона стала не лише провідним органом для своїх, але й трибуною для чужих, що досить ускладнювало роль редакторів. Сама ситуація вимагала від редакторів „мудрості змія і лагідності голуба”. Перша-ліпша необережна стаття могла призвести до загибелі єдиного українського органу. На щастя, цього не сталося. Більше того, в публікаціях журналу не можна знайти будь-якої підстави, яка б засвідчувала про пониження національної гідності будь-якого народу в тих непростих обставинах.

З іншого боку «Украинская жизнь» виконувала роль своєрідного посібника з вивчення історії України, її мови та культури. Адже на сторінках журналу друкувалося немало матеріалів авторитетних авторів про історичне минуле народу, українське культурне й громадське життя. Цим часопис зацікавлював байдужих „малоросів”, навертав їх на українство.

Кожна вступна стаття журналу присвячувалася національному питанню, далі подавалися перегляди поточних подій на Україні, огляди чужої преси (російської, польської) про українські проблеми, дописи з України і Галичини, критичні статті, літературні і мистецькі огляди, бібліографія.

Головна редакційна праця лягала на плечі Симона Петлюри. Можна тільки дивуватися його енергії та витривалості; поза редакційною роботою він змушений був тяжко заробляти на хліб у капіталістичному підприємстві. Однак важкі матеріальні умови, в яких жила на той час сім'я Петлюри – Симон, його дружина Ольга Більська і мала донька Леся, – аж ніяк не вплинули негативно на творчість Петлюри. Навпаки, він став ще більше писати як до свого часопису, так і багатьох інших.

Поділ праці між двома редакторами (О. Саліковським і С. Петлюрою) склався так, що листування з авторами „Украинской жизни”, читання й редагування рукописів, остання коректура журналу – все це входило в обов'язки Петлюри. Саліковський на початку також перечитував усі рукописи, що надходили до редакції, брав участь в редакційних нарадах, де планувався наступний номер „УЖ”, але незабаром виїхав з Москви до Ростова-на-Дону редагувати російський часопис „Приазовський край”. Таким чином, С. Петлюра залишився єдиним редактором часопису.

„Украинская жизнь” уже з першого номера потрапила під особливий контроль московського цензора Сидорова, який під вигаданим прізвищем Волкова регулярно здійснював нападки на „Украинскую жизнь” в чорносотенній газеті „Московские ведомости”. Але цим одним цензором контроль над часописом не обмежувався. Як зазначає А. Животко, за

редагованим С. Петлюрою журналом досить прискіпливо стежили і „рідні” київські добровольці-донощики в особі сумнозвісного україножера С. Щоголева або журналістів з київського часопису „Киев”, який за першої ж можливості «сипав добірні лайки і прокльони на його редактора Симона Петлюри» [66, с. 228].

Уже згаданий С. Щоголев книзі „Украинское движение как современный этап „южнорусского сепаратизма” присвятив „Украинской жизни” такі слова: „Московський журнал констатує анальфabetизм російського інтелігента в ділянці українознавства і, зрозуміла річ, обробляє цього інтелігента, не церемонячись не тільки турботою про правду, але й вимог здорового глузду... З „Украинской жизни” ми дізнаємося, що термін „Україна” є прийнятий самим населенням, тоді як в дійсності 89 відсотків південноросійського населення навіть і не підозрює про існування цього терміна. Чи доводиться терміном „Поволжье” існування „поволжської нації”, журнал цим не цікавиться, але йому дуже хочеться упевнити себе і інших в існуванні „українського народу” [212, с. 189-190].

Наведені вище приклади засвідчують, у яких умовах доводилося працювати Петлюрі як редакторові „Украинской жизни”: з одного боку, домагання окремих співробітників зберегти без змін текст рукопису без огляду на російську цензуру, а з іншого боку – недвозначні спроби російської цензури „скрутити в баранячий ріг” редактора „Украинской жизни” за кожен вияв на її сторінках думки про автономію України, про вільний розвиток української школи. Це була доба шаленої реакції внаслідок перемоги царської бюрократії над здобутками революції 1905 року. Ось чому Петлюра нарікав на тяжку його долю як редактора „Украинской жизни”.

У січні 1913 року Симон Васильович у листі до Д. Донцова писав: „Я особисто дуже втомився, і мені часом так хочеться плюнути на службу і поїхати в Гонолулу або Занзібар, в крайнім разі, посидіти у Відні за чашкою кави, звичайно, Diadal, що є найкращою в світі і абсолютно забути про різні

обов'язки наймита комерційного підприємства і редактора „Украинской жизни” [140, с. 28].

Як писав С. Сірополко, у Москві Петлюра справді особистого життя не знав: з ранку до обіду – праця в конторі, а після обіду – громадсько-національна праця: або засідання в українській організації, або участь у різних нарадах з українських справ, або побачення й зустрічі з приїжджими українськими діячами з Петербурга чи України [177, с. 16].

Редактор та колектив „Украинской жизни” з самого початку створення часопису приділяли особливу увагу роботі з авторами, листам читачів. Умови співпраці були викладені у першому ж номері журналу: „Бажано, щоб розміри статей, які пропонуються для друкування в „УЖ”, по можливості, були співрозмірними з обсягом журналу і не перевищували 1–1,5 друкованих аркушів. У випадку потреби статті підлягають скороченню і змінам редакційного характеру. При не вказуванні розміру гонорару оплата за надруковані статті здійснюється на розгляд редакції. Рукописи не прийнятих статей зберігаються в редакції протягом 6 місяців і повертаються лише при отриманні марок на пересилання їх замовною бандероллю. З приводу неприйнятих статей редакція не входить у переписку. Дрібні замітки й повідомлення, які не прийняті для друкування знищуються” [127, с. 5].

Однією з найважливіших складових роботи редактора була організація передплати на журнал. Її умови були вміщені у першому числі часопису.

Ціна окремого номера у роздрібній торгівлі коштувала 45, з пересиланням – 55 коп. Книжкові магазини, які приймали передплату, могли залишати собі 10 відсотків вартості кожного числа.

Варто відзначити, що за перших три роки існування журналу передплатна ціна зросла лише на 1 рубль і в 1915 році становила на рік – 6 рублів у межах Росії і 8 рублів за кордоном.

Така виважена політика стосовно ціни на передплату і сприяла тому, що читачами журналу були представники найрізноманітніших верств. Щоб

залучити якомога більше передплатників, редакція часопису робила скидки в ціні. Так, для народних учителів, сільського духовенства, молодшого земського медичного персоналу, а також для учнів, робітників і селян допускалася (за умови безпосереднього звертання в редакцію) знижка (пільги). Передплата: на рік 4 руб., на півроку – 2 руб., на три місяці – 1 руб. з доставкою і пересиланням.

Однак, як свідчать документи, редакція існувала не лише за рахунок передплати, а й завдяки рекламі. Так, будь-який читач, часопис чи організація мали змогу розмістити на сторінках „Украинской жизни” свої повідомлення, оголошення за спеціальними розцінками „Украинской жизни”. З огляду на історичну вартість цієї інформації, варто навести розцінки за оголошення в цьому часописі (див. Таблицю 1).

Таблиця 1

Розцінки за оголошення в „Украинской жизни”

На обгортці	За 1 сторінку	40 руб.
	За ½ сторінки	20 руб.
	За ¼ сторінки	10 руб.
Перед текстом	За 1 сторінку	30 руб.
	За ½ сторінки	15 руб.
	За ¼ сторінки	8 руб.
Після тексту	За 1 сторінку	20 руб.
	За ½ сторінки	10 руб.
	За ¼ сторінки	5 руб.

Здійснити передплату читачі мали змогу щодня з 12 до 5 години пополудні. Для особистого спілкування, вислуховування пропозицій, зауважень читачів редакція журналу була відчинена навіть по неділях.

З огляду на це, дивними і безпідставними є звинувачення Володимира Винниченка на адресу редактора Симона Петлюри та редакцію колективу. У своєму, „Заповіті борцям за визволення” Винниченко дорікав, що Петлюра

„ніякими своїми якостями ні в політиці, ні в культурній чи громадській галузі не був помітний”, майже на царські кошти видавав російськомовне видання „Украинскую жизнь”. Його метою була не лише пропаганда серед українства лозунгу боротьби „За Россию до победного конца”, як тоді писалося в усій дозволеній царським урядом пресі, а й констатування відсутності української мови.

Ці міркування В. Винниченка, як загалом його ставлення до С. Петлюри, на наше переконання, позначені суб’єктивізмом, несуть на собі очевидний відбиток політичного суперництва і ворожнечі, взаємних образ, які беруть початок з 1905 року. У Києві в той час відбувся Другий з’їзд РУП, на якому Революційна Українська Партія змінила свою назву на Українську Соціал-Демократичну Робітничу Партію (УСДРП). Вже тоді С. Петлюра користувався поважним авторитетом серед соціал-демократів. Коли обирали редактора центрального органу партії, то Винниченко запропонував свою кандидатуру, на що делегати погодилися. Але С. Петлюра переконливо довів, що В. Винниченко через свої коливання й нестійкі переконання не може бути редактором.

Відтоді бере свій початок неприязнь між двома талановитими українцями, яка відчутно давалася взнаки та шкодила справі. Тому цей факт було б необачно використовувати без критичного підходу. По-перше, неупереджено перечитуючи творчий доробок С. Петлюри, не можна не відзначити, що Симон Васильович виявив неабиякий літературний талант, написавши у 1913 році ряд літературно-критичних нарисів про визначних діячів української літератури – Т. Шевченка, І. Франка, І. Карпенка-Карого, М. Коцюбинського та інших і видав їх під окремою назвою „Незабутні”. По-друге, упередженість Винниченка відчувається в його твердженнях, що журнал „Украинская жизнь” видавався на царські гроші. Якщо б так, то навіщо тоді було щороку оголошувати передплату на журнал, займатися рекламною діяльністю, постійно звертатися до меценатів.

Регулярно інформуючи Грушевського про підготовку і випуск „Украинской жизни” (в архіві збережено 12 листів С. Петлюри до Грушевського), Петлюра в одному із листів повідомляв, що готується випуск „Украинской жизни” і для цього розроблені заходи. Фінансове питання значною мірою вирішувалося завдяки пайовим внескам московських українців (на 1500–1700 карб.) та петербурзьких українців (на 400 карб.). Повідомляючи про це М. Грушевського, С. Петлюра не забував нагадувати ученому про його статті до журналу.

Є й інші свідчення джерел фінансування часопису. Так, у своїх спогадах про співпрацю з Петлюрою В. Королів (Старий) зазначає, що Симон Петлюра доклав немало зусиль, аби зібрати кошти на організацію видання „Украинской жизни”: „З цією метою він літає то в Петербург, то на Вкраїну до Києва, Полтави, Харкова: бесідує, агітує, розворушує зневірену інтелігенцію і врешті добуває, що треба, у бідних на гроші фанатиків національного руху, а часом то й у заможніших „українофілів”, які хоча й захоплювались етнографічним Українством до глибини душі, але не до глибини своєї кишені” [89, с. 16].

У 1913 році Симон Васильович зазначав, що уся його „продукція” виявляється в різних заходах, спрямованих на здобуття грошей для „Украинской жизни”, на її порятунок.

Звідси випливає, що випуск журналу був організований передусім на пожертвування справжніх українських патріотів, а не на царські кошти, як стверджував Винниченко.

Не може не викликати подиву й захоплення те, як умів редактор за такого режиму життя знаходити час для літературної праці. За всієї переобтяженості працею, за всіх неприємностей редакційної праці та підневільної служби в комерційному підприємстві Симон Петлюра зберігав властивий йому гумор і бадьорий настрій. Цікаве тому підтвердження авторів цих рядків вдалося знайти у журналі „Тризуб” за 1936 рік. 1 січня 1913 року у листі до Д. Донцова Симон Васильович писав: „Редакція

зустріла новий рік in pleno, навіть з жінками, а всі ми жонаті, виключаючи нашого секретаря, який для „стилю” прийшов з товаришкою. Трохи випили. Жалкую, що Вас не було. Пам’ятаю, що Ви знаєтесь на румові. А таких людей я поважаю” [140, с. 29]. Або в листі до нього у травні 1913 року Симон Петлюра писав: „Коли я через 8–10 років не прилучуся „к праотцям моїм”, а стану банкіром або директором якогось акціонерного товариства, закличу Вас редактором спеціально для Вас створеного журналу, де матимете вільну руку висловлювати які хочете ереси і бештати які хочете рідні святині” [140, с. 28].

У ході дослідження обраної теми автору цих рядків вдалося віднайти окремі свідчення того, що Петлюра був ще й неабияким курцем. На запитання доньки Лесі у листі, скільки на день він палить, Симон Петлюра відповідає: „Можу тобі правду написати: від 30 до 40 цигарок. Коли нічого не пишу, то палю менше, коли ж беру перо до рук, то виходить більше: сама рука якось тягнеться до цигарки” [96, с. 290].

Симон Петлюра справді писав багато, але на відміну від інших творчих людей того часу він не лише сам писав, а й вчив цьому інших. Дослідження редакторської, публіцистичної діяльності дали змогу автору цих рядків зробити висновок про те, що Петлюра був надто вимогливим до себе і до всіх інших, хто брався за перо, хто вважав себе журналістом.

Наведені приклади свідчать не тільки про властивий гумор, а й про те, що Петлюра був стратегом у журналістській і видавничій справі, цінував талант кожного працівника, вмів підмітити й підтримати кращі риси й набутки кожного.

„Очевидна річ, – писав Петлюра – що в оцінці моєї персони Ви повинні бути правдивими: що було чи є в моїй особі, в моїй діяльності негативне, те треба так і освітити, не замазувати, а на світло денне витягти. Коли Ви знайдете щось в моїй діяльності доброго слова варте, то і тут будьте вірними правді, своїй власній совісті. Не перебільшуйте, але й не зменшуйте. Залишайтеся вірними правді, як Ви її розумієте. Хочу тут тільки зазначити.

Для мене вже почався суд історії. Я його не боюсь, бо маю в Бозі надію, що мене і мою діяльність пізніш краще і вірніше зрозуміють...”. Ці слова Симон Петлюра висловив ще у 1908 році в газеті „Слово” (№ 42), де критикував статті тих журналістів, що без розбору хвалили все, що друкувалося в українській пресі. Вони засвідчують його вимогливість не лише до себе, а й побратимів по перу.

Безпідставну хвалу Петлюра вважав за велике зло в журналістиці: „Журналістика наша шукає шляхів, методів для свого виявлення і науково обґрунтованого служіння ідеям розвитку. В такі моменти журналістика вимагає не дитирамбів для себе, не диму кадильного, не хвилювань, а поважної допомоги і безсторонньої оцінки. Переоцінка наших культурних сил, нашої інтелігентності, наукової підготовки – є все те, що страшною гальмою встряває в наш розвиток і заважає нам вибитись на широкий шлях вільної незалежної думки і невинної еволюції” [100, с. 15].

Один із авторів „Украинской жизни”, а згодом і дослідників творчості Петлюри Феденко у своїх спогадах згадує: „Я почав свою журналістську кар’єру в місячнику „Украинская жизнь”, і то зовсім випадково. Я послав до редакції „Украинской жизни” статтю про російського монархіста, члена Академії наук Алексея Соболевського. Він хвалив у пресі погром української культури в Галичині й Буковині, що були окуповані в 1914 році російським військом. Моя стаття була видрукувана в „Украинской жизни” в березні 1915 році під псевдонімом П. Тернівський. Я не хотів давати царській адміністрації нагоди для репресій. В статті я зробив помилку в цитаті із „Енеїди” Котляревського, і до мене прийшов лист від С. Петлюри з проханням, щоб у дальших статтях я не покладався на власну пам’ять...” [202, с. 17].

Ця вимога Петлюри актуальна і для наших днів.

Ще один недолік бачив Петлюра в українській пресі на початку ХХ століття – обмеженість тематики. „Національне питання і українське зокрема не знаходило в ній відповідного місця... Українська фабрична

продукція, земельні відносини, різні типи господарства на Україні, становище і життя українського робітника на різних фабричних чи сільськогосподарських підприємствах, економічні відносини села, торгівля, транспорт товарів – все це досі сливе *terra incognita*, сфера майже не зачеплена і не освітлена українською пресою”... („Україна”, 1907, квітень).

Таким чином, Симон Петлюра вимагав від журналістів не лише писати правду, а й шукати не висвітлені теми, знаходити інформаційний привід для написання того чи іншого матеріалу. Звідси випливає, що Симон Петлюра був не лише великим редактором, неперевершеним публіцистом, а й будівничим теорії журналістики, окремі положення якої не втратили актуальності і в наші дні. Ще у 1913 році, аналізуючи книгу „Журнальна праця. Як співробітничать в українських часописах” Гаврила Левченка, Симон Петлюра виклав ряд теоретичних засад журналістики.

Скажімо, ось ці слова надивовижу актуально звучать і сьогодні: „Українська преса розвивається повільно і йде в маси народні як чумацька валка, не тільки через те, що на чолі українських видань стоять люди нетямущі, не відповідні, а головне через головний „гріх” всіх, за деякими виїмками наших видань – невміння зв’язати видання з потребами життя і в свій час одгукнутись з цього, освітити його. Се в значній мірі могло б бути зроблено, коли б українська преса подбала про виховання кадра кореспондентів, що стояли б на висоті розуміння завдань своєї праці, її величезної ваги для розвитку преси. Перша спроба прийти в сій справі з допомогою в формі друкованої поради – більш як невдача” [139, с. 12].

Основи теорії і практики української журналістики Симон Петлюра виклав у статтях „Українська преса та її дефекти” і „Критика чи деморалізація”. У першій автор спинається „на цій прогалині щодо національного питання, яка кидається просто у вічі кожному хоч трохи знайомому з українськими виданнями” [144, с. 78-79].

Цікавіші й зовсім модерні його міркування про якість української журналістики й зокрема про роль критики знаходимо в статті „Критика чи

деморалізація”. Узявши за приклад статтю якогось А. Б. зі щоденника „Рада”, С. Петлюра іронізує: „...Випише отак заголовки статей, перекаже зміст їх, пересипле цей переказ вихвалюваннями (і) він гадає, що свою роль як критика скінчив... Таку критику ми повинні судити... оцінити як нікчемну, шкідливу... Бо ж „завдання критика... вказати чого не хватає нашій журналістиці, в чому її хиби, а не тільки достоїнства, чого бракує окремим літераторам... Сила критики і значення її полягає в тому, що вона звертається не тільки до свідомості читача, а і до волі його; (а тимчасом) він знає тільки одне: хвалити!.. Невже редакція „Ради” думає, що наша журналістика... потребує одних тільки дитирамбів та возвеличувань замість... безсторонньої оцінки?” [144, с. 89-92].

Симон Петлюра вмів завжди знайти найкращі стиль, форму і мовні засоби відповідно до обставин, читача і призначення; застерігав журналістів, аби вони не легковажили друкованим словом, не випускали окремі видання, не зваживши ні своїх сил, ані відповідальності, яку вони несуть перед читачами [32, с. 105].

Таким чином, підготовка журналістських кадрів, їх висока відповідальність перед читачами, високий професіоналізм редакторів, необхідність видання друкованого органу, який допомагав би журналістам у повсякденній роботі – це ті орієнтири, які Симон Петлюра висловив ще на початку минулого століття, але які не втратили актуальності й у ХХІ столітті. А з цього випливає висновок, що попри всі якості його як державного мужа і голови Держави він був у своєму часі і найкращим українським журналістом і публіцистом.

2.4. Співробітники та авторський актив

Як засвідчують спогади сучасників Петлюри про співпрацю з журналом, у своїй редакційній діяльності Симон Васильович спирався на редакційну колегію, котра збиралася по неділях у редакційній кімнаті.

Хто ж були співробітники часопису?

1. *Олександр Саліковський*. Це був один з найактивніших творців журналу, його співредактор (крип. і псев.: А. С., А. Ф. С., О. Х., С. О., Ал. С., Ол. С., С-кий Ол., С-кій Ал., Алеко, Старый товарищ, Хатченко, Хоменко О., Senex та ін.) [104, с. 420].

Народився Саліковський 13 березня 1866 року в с. Старі Потоки (тепер Жмеринського району Вінницької області). Помер 22 листопада 1925 року у Варшаві. Розпочав газетну діяльність як кореспондент гайдебурівської „Недели”. Саме російській жандармерії, яка визнала його надто неблагодійним для того, щоб міг продовжувати кар’єру урядовця, можна завдячувати тим, що він став журналістом-професіоналом. Розпочав свою роботу як російський журналіст, однак глибокий критичний розум, чутливість до подій життя повернули його до рідного краю й рідного народу. Упродовж своєї журналістської діяльності він шукав себе і своє місце в розбурханому житті. І ці шукання привели його до українського табору, зробили з нього активного українського патріота й переконаного державника [199 – вип. 1, с. 166].

Друкуватися почав на сторінках львівського тижневика „Неділя” у 1885 році. Був одним із редакторів газет „Киевские отклики” (1904–1905) та „Киевский голос” (1907). Водночас його статті друкувалися на сторінках „Киевской мысли”, „Русского богатства”, „Ради”, іншої періодики. Взявшись з Петлюрою у 1912 році редагувати „Украинскую жизнь”, друкує тут статті про становище української преси: „Доля українського слова”, „Одне з чергових завдань”, „П’ять років”, про міжнаціональні (українсько-російські та українсько-польські) стосунки: „Болюче питання: декілька думок про українську ідею та російську інтелігенцію”: „На переломі”, „На фальшивому шляху”, „Програма національного примирення”, „Польський публіцист про українців”. Саме в „Украинской жизни” були надруковані спомини О. Саліковського про Ф. Корша та М. Коцюбинського. На сторінках „УЖ” проводив анкетування читачів „з українського питання”.

Особливої уваги заслуговує стаття Саліковського „П'ять років”, у якій він підсумовує п'ятирічний шлях „Украинской жизни”. З неї випливає, що за п'ять років існування часопису, не рахуючи матеріалів постійних відділів „Хроніка”, „Літературний літопис”, тут було надруковано за п'ять років майже 700 статей і заміток з різних напрямків українознавства. Особливо велику групу склала, як і можна було очікувати, публіцистика – понад 200 статей. З них майже чверть – статті про російсько-українські відносини. За цей час було надруковано 40 статей із загальних питань, 37 – про Галичину, Буковину й Угорську Русь, 16 – про національну школу, 13 – про культурно-просвітні і наукові організації, 12 – про українське питання в Державній Думі, 11 – про українсько-польські відносини. Із інших відділів журналу особливою повнотою вирізнявся історичний, включно з археологією, спогадами, біографією, ювілейними замітками. Число статей цього відділу становило 80. Відділу історії літератури і літературної критики – майже 40 статей; права й економіки – 23 статті, мистецтва – 21 [163, с. 9-16].

Таким чином, можна зробити висновок, що згадана кількість статей та інформацій – це та кількість друкованої продукції, яку журнал „Украинская жизнь” зумів донести до читача протягом свого п'ятирічного існування. Звідси також зрозуміло, що у друге своє п'ятиліття журнал вступав із достатнім досвідом і спирався на цілком конкретну аудиторію. І в цьому була велика заслуга О. Саліковського.

2. *Софія Русова*. Вивчені матеріали дають підстави стверджувати, що одним з найбільш активних творців журналу була Софія Федорівна Русова (уроджена Лінфорс); крипт. і псевд.: С. Р., Р-ва С., Р-ова, Баба Нона, Нона С. та інші). Народилася 18 лютого 1856 року в селі Олешня (тепер Корюківського району Чернігівської області). Померла 5 лютого 1940 року у Празі, на 84 році. Софія Федорівна була талановитим українським педагогом, науковцем, активною громадською діячкою. Вона не лише заснувала перший дитячий садок в Україні в 1871 році, а й була автором

багатьох підручників – з географії, французької мови, „Букваря”, психології і педагогіки.

Вирішальну роль у становленні поглядів Софії Федорівни відіграли Михайло Драгоманов і Олександр Русов, який став згодом її чоловіком. Знайомство із Симоном Петлюрою в Полтаві, де жили їх сім'ї з 1899 по 1902 роки, позначилося на їхній подальшій спільній роботі в часописі. Пізніше Русови зустрічалися з Симоном Петлюрою у Петербурзі, куди їх вислали у зв'язку з селянськими заворушеннями на Полтавщині.

Симона Петлюру та Софію Русову об'єднала спільна діяльність щодо відродження національної освіти й культури, боротьба за права свого знедоленого народу. Саме це спонукало громадську діячку прилучитися до першого нового видання „Кобзаря”, взятися за створення бібліотек, співпрацювати у видавничих товариствах Києва, Харкова, Москви, Петербурга. З 1917 по 1919 рік Софія Русова завідувала відділом дошкільного та позашкільного виховання Міністерства народної освіти України. Була одним із засновників Українського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова, неодноразово представляла українське жіноцтво на міжнародних форумах у Празі, Римі, Гаазі та інших містах, очолювала відділ допомоги жінкам і дітям в Українському громадському Комітеті у Празі, працювала в Соціологічному інституті. Залишила цікаві спогади про своїх сучасників [155].

Софія Федорівна високо оцінювала внесок „Украинской жизни” і особисто Симона Петлюри в розвиток української справи і тісно співпрацювала з ним. Свідченням тому є її численні публікації на сторінках часопису. Так, у статтях „Національне питання в європейському висвітленні” („Украинская жизнь”. 1912. №10. С. 78–83) і „Про сучасні національні питання” („Украинская жизнь”. 1915. №10. С. 65–75) Русова інформувала громадськість про ставлення європейських країн до національно-визвольних рухів у Європі, повідомляла про стан обізнаності

світової громадськості з українськими проблемами, висвітлювала питання національної освіти та культури.

За словами Симона Петлюри, статті Русової в російській пресі з питань української літератури і просвіти мали велике значення для пробудження національної свідомості й позитивно впливали на демократизацію російського суспільства. У рецензії на статтю С. Русової до Народної енциклопедії наукових і прикладних знань він писав, що це гарне джерело для ознайомлення з долею українського слова, з історією українського літературного та суспільно-національного відродження, з сучасними течіями української художньої думки, її видатними представниками.

С. Петлюра як редактор і Софія Русова були одностайні в тому, що народну освіту треба вважати невід'ємним правом українського народу навчатися рідною мовою і робили все від них залежне, аби це право було реалізоване. Так, у 1915 році до Міністра освіти Росії була направлена делегація у складі С. Русової, Ф. Матушевського та С. Іванова. Головне завдання, яке стояло перед цією делегацією, – відновити національну школу в Україні. З цією метою делегація подала довідну записку Міністру про стан освіти в Україні, в якій були зібрані численні докази гальмування розвитку української культури внаслідок заборони навчання українською мовою. І хоча практичних наслідків ця записка не мала, але вона ще раз нагадала політичним та державним діячам Росії про українські проблеми.

Повчальними є мемуари Русової, які дають змогу не лише оцінити громадянську позицію Петлюри і самої Русової. Завдячуючи спогадам Софії Федорівни, можна додати окремі штрихи до характеристики постаті редактора, публіциста і просто людини Симона Петлюри. За допомогою журнальних публікацій можна зробити висновок, що Софія Русова захоплювалася шляхетністю Симона Васильовича, особливо у ставленні до супротивників. Вона пише, що „він ні на кому не мстився”. Їй імпонувала і його скромність: „Він зрікався усяких похвал. Перекидав увесь успіх на

мужність своїх співробітників, особливо вихваляв таких героїв, як Болбачан, Сокирка” [155, с. 217].

Завдяки спогадам Русової Головний Отаман постає живою людиною зі своїми переживаннями та сумнівами: „Підійшов він до мене, а я, як мати, поцілувала його стомлену головоньку й побачила сльози в очах Отамана. Які сумні, які втомлені були ці очі, наче відчували, що добра їм вже не бачити” [155, с. 246].

Досить високо оцінював громадську і журналістську діяльність Русової і Петлюра. Він вважав, що саме Русова створена для того, аби гідно репрезентувати і українське жіноцтво, і Українську державу перед світовою громадськістю. На запрошенні Комітету українського жіноцтва порекомендувати когось для участі у роботі конгресу в Женеві Петлюра наклав таку резолюцію: „Конче потрібно і найкраща делегатка – Русова” [5, арк. 22].

Уже пізніше деякі „друзі” Русової остерігали її, аби вона не мала нічого спільного ні з Петлюрою, ні петлюрівщиною, ні його журналом, „бо Вам цього не дозволяє Висока мораль,” – так писав у листі до Русової, скажімо, С. Шелухін. Але вона не зважала на такі застереження. Софія Федорівна вважала за необхідне відстоювати його чесне ім’я. З цією метою вона неодноразово зверталася до різних лідерів політичних партій, зокрема і до самого Павла Скоропадського, який з повагою і розумінням ставився до Русової. У листі до Софії Федорівни 14 червня 1926 року він їй писав: „Високоповажна Пані! У відповідь на Вашого листа з дня 5. VI. повідомляю, що своє відношення до покійного С. Петлюри я вже зазначив в листі моїм до Президії Спілки Об’єднаних Українських Громадських Організацій в Німеччині, зміст котрого був переказаний в одному з чисел „Діла”. Публічна заява моя в якійсь іншій формі, про що Ви прохаєте в листі своїм, на мою думку, не могла би мати того значіння, на яке Ви сподіваєтесь, бо річ йде про факти, свідками котрих ні я, ні мій уряд не були. Одначе я доручаю Центральній Управі Об’єднаних Українських Громадських Організацій

вияснити порушену Вами справу і повідомити Вас про те, що можна було б зробити, аби допомогти Вам в цій ділі. Прошу прийняти вислови моєї до Вас пошани. Павло Скоропадський” [5, арк. 22].

Для Софії Русової Симон Петлюра був взірцем політичного діяча. Вона захоплювалася тією великою роботою, яку проводив Петлюра як редактор, як громадський діяч під час визвольних змагань українського народу, як навіть в еміграції намагався працювати для звільнення України й відновлення Української держави.

3. *Дмитро Донцов* (криптоніми і псевдоніми: Д. Д., Дм. Д., М. Л., О. В., Р. О., Дм. Чорний, Закопанець, Д. Варнак, Дмитро Свирид, Світ, В. Темляк, Д. Шалдій). Народився 29 серпня (10 вересня) 1883 року у м. Мелітополі (тепер Запорізької області). Помер 30 березня 1973 року в Монреалі (Канада).

Рано втративши батьків, з допомогою родичів зумів здобути освіту спочатку в реальному училищі, Царськосільському ліцеї, згодом на юридичному факультеті Петербурзького університету, а також у Віденському університеті. Друкувався у часописах „Дзвін”, „Наш голос”, „Праця”, в австрійській та німецькій періодиці. В журналі „Украинская жизнь” найбільшого розголосу отримала його стаття про творчість Лесі Українки „Поэзия индивидуализма”, ряд „Листів із Галичини”, що стосувалися національно-політичних проблем Західної України („Австрійська raison d'etat в Галичині”, „Російська ідея” в Галичині”, „З приводу останньої парламентської сесії”, „Початок кінця”, „Після виборів”, „Українсько-польська угода”, „За український університет” та ін.), полемічні статті з приводу російсько-українських стосунків („Російський лібералізм та український рух”).

Вивчені друковані матеріали в „Украинской жизни” дають підстави зробити висновок, що саме в період 1912 – 1913 років сформувалися основні ідейно-національні орієнтири державної політики Д. Донцова, викладені

ним у працях „Модерне москвофільство” (1913) і „Сучасне політичне положення нації і наші завдання” (1913).

Полемічний і пророчий дар Донцова, його блискуча стилістика, іронічність, ерудиція і послідовність відіграли неабияку роль у формуванні українського світогляду. Дмитро Донцов був надзвичайно цікавою постаттю в історії української журналістики, літературознавства та суспільно-політичної думки. Це про нього Євген Маланюк у „Книзі спостережень” пише: „Часом аж страшно стає на саму думку: а що, якби отого „чорнявого студента” з Таврії забракло у нас на початку 20-х років XX століття?”

4. *Сергій Єфремов* (криптоніми і псевдоніми С. Охріменко, С. Ярошенко, С. Александрович, Волосо жар, Дніпровенко Р., Земиць, Киянин, Лановий Т., Липовчанин, Палець Сергій, Редакція, Ромул, Сергій, Сергій Є., Ситковецький С., Устяк П., Член клубу, Ярошенко С., Z., Nemo, Scrida, Spectator; Є. С., Є., Е. С., Н. С., Р., С., С. А., С. О., С. О. Е., A-bur С., а-я С., Е-мов С., Є-мов С., Р-л, С-ць, С.).

Народився 6 жовтня 1876 року в с. Пальчик (тепер Катеринопільського району Черкаської області). Помер 10 березня 1939 року у м. Вологді (за іншими даними – у Володимирі), Росія. На сторінках „Украинской жизни” відзначався насамперед як публіцист, літературознавець і критик. У цьому часописі побачили світ розвідки у царині літературознавства: „На зорі відродження”, „Письменник-гуманіст”, „Шевченко в своєму Щоденнику”, „Пролог до майбутнього”, „На сторожі національної гідності: до характеристики публіцистичної діяльності М. С. Грушевського”, а також публіцистичні замітки – „Вовча тактика”, „Напередодні: до Шевченківського ювілею”, „Закончена кар’єра”, „Надійно запуталися”, „З приводу спростування п. Щоголева”, „Ф. Є. Корш і українство”, „Перед опущеною завісою”, „Наказ життю” та ін.

Значну увагу С. Єфремов приділив вивченню та популяризації творчості Т. Г. Шевченка. В есеї „Шевченкова могила” (К.: Час, 1919) на нових фактах та джерелах автор розповідає про смерть Шевченка, похорон у

Петербурзі, перевезення труни поета в Україну та перепоховання на Чернечій горі. Письменник спростовує численні фальсифікації, вигадки, якими була оповита історія Шевченкової могили. Перу С. Єфремова належить кілька книжкових видань про Кобзаря, які були „під ключем” та й сьогодні належать до малодоступних. Це популярний нарис „Тарас Шевченко: Життя його та діла” (К.: Просвіта, 1908), збірка статей та розвідок „Шевченко” (К.: Вік, 1914), до якої увійшли найпопулярніші дослідження „Шевченко в світлі офіційної критики” (1904), „Шевченкове „Послання” (1910), „Живе слово” (1911), „Апостол правди” (1911), „Поет і жандарм” (1913), „Шевченко про себе самого” (1913), „Просвітні заходи Кирило-Мефодіївського братства” (1913), „Щасливий Шевченко” (1914).

Вивчаючи матеріали „Украинской жизни”, не можна не звернути увагу на десятки передмов, наукових коментарів і приміток, автором яких був саме Сергій Єфремов. Серед його публіцистичного доробку – понад три тисячі статей та рецензій.

Сучасники Сергія Єфремова без перебільшення називали його „совістю української нації”. Особливо цінними є його „Щоденники”. Завдяки їм можемо повніше відтворити деякі події, уточнити подробиці буремної історії України початку ХХ століття. Сергій Єфремов занотував не лише те, що відбувалося перед його очима, а й постійно повертався до минушини, аналізував свій життєвий шлях, намагався з’ясувати для себе еволюцію знайомих йому людей.

5. *Леонід Жебуньов* (криптоніми і псевдоніми: Л. Ж., Левко, Український демократ Л. Ж., Хуторянин). Це ім’я практично не досліджене в українському журналістикознавстві. Народився 1851 року на Катеринославщині, помер у 1919.

Публіцист і громадсько-культурний діяч. Навчався у Петровській сільськогосподарській академії у Москві. Був заарештований і висланий на заслання до Сибіру. Уже в поважному віці, мешкаючи в Харкові в українському оточенні, прийшов до розуміння національної справи, якій

присвятив усього себе, віддаючи всі кошти на різні українські акції. На сторінках „Украинской жизни” надруковані його нарис „Пам’яті О. О. Русова” і публіцистичні роздуми „Чому був бідним відділ на виставці преси”. Жебуньов був ініціатором видання книги „Украинский вопрос” (Москва, 1914), складеної співробітниками журналу „Украинская жизнь”, що здобула велику популярність, витримала кілька видань, перекладена кількома європейськими мовами.

6. *Валентин Садовський* (криптоніми: В. С., Валентин С.).

Народився 27 серпня 1886 року в с. Плещин Волинської губернії. Помер – 24 листопада 1947 року в Києві. Закінчив юридичний факультет Київського університету (1909) та економічний факультет Петербурзької політехніки (1911).

В „Украинской жизни” надрукована низка статей та оглядів із проблем економіки, права й господарювання, серед них: „Російське землеробство на Правобережній Україні”, „Федералізм і централізм у кооперативному русі на Україні”, „На київському кооперативному з’їзді”, „Українська кооперація в Галичині”, „Перед новою реформою: до запровадження в дію на Україні закону про місцевий суд”. Питанням російсько-українських національних взаємин присвячені публікації „Російські марксистки про український рух”, „Анкета з національного питання у статистичних фантазіях г. Щоголева”, „Російське вчителство і українська школа”. У цьому ж виданні вміщено ряд матеріалів В. Садовського про становище української преси („Законопроект про пресу і українська преса”), огляди діяльності земств на Україні (кілька подач під загальною рубрикою „Із земського життя на Україні”).

7. *Володимир Жаботинський*. Це один із найвидатніших діячів єврейського національно-визвольного руху, пророк українсько-єврейського порозуміння й співпраці.

Народився 1880 року в Одесі. З початку XX ст. він стає найвизначнішим єврейським публіцистом у колишній царській імперії. Співпрацював у пресі багатьох країн, писав багатьма мовами. Його

постійною темою була єврейська проблема, взагалі, зокрема й національна, як у царській Росії, так і в ширшому плані – історичному, соціологічному, філософському. Він відомий як письменник своїми романами, віршами, прозовими і поетичними перекладами.

Під час Першої світової війни Володимир Жаботинський воював у лавах Єврейського легіону, створеного за його ініціативою. Після війни брав активну участь у створенні сил єврейської самооборони в Палестині для боротьби проти терористичної діяльності арабських фанатиків. Він також відомий і як щирий прихильник української національної ідеї.

Попри деякі розбіжності у політичних поглядах (Петлюра був „лівіший” від Жаботинського) ці два діячі легко доходили спільної мови на ґрунті національного патріотизму та боротьби за національне визволення. Жаботинський захоплено підтримував Українську Народну Республіку і закликав євреїв України до співпраці з українською національною владою. Під час суду над Шварцбартом Володимир Жаботинський склав свідчення на користь Петлюри й засуджував його вбивцю.

На редакційних планерках Симон Петлюра як редактор інформував колектив про політичні новини, про те, що відбувається на Україні й Галичині, накреслював актуальні питання для обговорення на сторінках „Украинской жизни”. Він давав кожному з членів редакції літературне або ж господарсько-адміністративне завдання.

Таким чином, у редакції часопису існував чіткий розподіл обов’язків, контроль за їх виконанням. Як керівник журналу, Петлюра уважно вислуховував зауваження і пропозиції співробітників, належно поцінював доробок творчих людей. Однак досліджений матеріал дає підстави зробити висновок і про те, що основний тягар щодо організації і випуску часопису лягав на редактора. Адже він мав дбати не лише про зміст і напрям журналу, але й думати, як провести через цензуру (без узгодження) матеріали, як відлагодити фінансові справи часопису, аби забезпечити своєчасний вихід чергового числа журналу.

Характерно, що серед співробітників „Украинской жизни” були українські публіцисти, котрі жили за кордоном і звідти надсилали матеріали. Вони звикли працювати в позацензурній обстановці, тому внутрішнього контролера в собі, на противагу своїм колегам з підросійської України, давно вже витравили. З матеріалами таких авторів у редактора також було немало клопотів. Ось уривок з листа С. Петлюри до Д. Донцова, який надсилав свої листи до журналу з-за кордону. Цитуємо за статтею С. Сірополка:

„Сподіваюся, товаришу, що Ви признаєте мені рацію, коли буду думати, що редакція журналу не є передаточна інстанція між автором і друкарнею. Може десь такі редакції і є, але я в подібній жодної охоти не маю сидіти. Мусите ж Ви, зрештою, признати, що ваша стаття про Лесю Українку написана нецензурно: ви оздобили її цитатами, які в контексті статті і ході думок Ваших дають матеріал до позову по 129 ст. Не маю жодного бажання підводити людей до тюремної брами... Хотілось би рішуче усунутися від редагування журналу. Особисто на своєму „кріслі” я дуже багато трачу: для себе нічого не можу придбати, бо навіть і ті короткі хвилини, що застаються в мене поза службовою працею та редакційною роботою, забирає у мене всяка метушня, написана, як приміром, „не в суд і осужденіє”, хай буде сказано, – отся, що її зладив на Ваші руки” [177, с. 13].

Таким чином, Петлюра як редактор часопису, робив усе, аби оберегти журнал та його авторів. Однак навіть за всієї його обережності та вміння обійти цензуру це не завжди це вдавалося.

2.5. Видавничі проекти

З початком Першої світової війни власті царської Росії, скориставшись можливостями військового стану, практично по всій території України закрили останні українські періодичні видання. Була зупинена діяльність усіх культурно-освітніх товариств. У тому, що склалася така ситуація, неабияку „роль” відіграв Київський окремий комітет у справах друку. Його

головний цензор Флорінський та помічник, колишній земський лікар Щоголев немало зробили для того, аби все, що пов'язане з українським друкованим словом, українською ідеєю, було поза межами закону. Саме вони добилися прийняття рішення, яке не лише нищило українське друковане слово, а й забороняло поширювати в Україні іншомовні видання, у тому числі й російськомовні, які на своїх сторінках торкалися проблем українського питання. Отож, цензурні обмеження поширювалися й на засновану С. Петлюрою в Москві „Украинскую жизнь”.

Саме в цей час було закрито десятки друкарень. У час Першої світової війни із зменшенням виробничого потенціалу поліграфічних підприємств, природно, відбувається й помітне зниження тиражів їхньої продукції, пов'язане як з утисками цензури, так і погіршенням економічних умов.

Нечисленні українськомовні видання, зокребно наукового чи науково-популярного характеру, в цей час мали накладу переважно 100–200 примірників. Та й їх читачі не завжди бачили. Ще по дорозі з друкарні цензура конфісковувала щойно віддруковані видання, а друкарні закривала. Відпрацьований століттями механізм діяв настільки безвідмовно, що можна було лише дивуватися, як за таких умов окремим виданням, у тому числі „Украинской жизни”, взагалі вдалося вижити. Антиукраїнські інституції – Київський Тимчасовий комітет у справах друку та Київський окремий цензор з іноземної цензури, які підпорядковувалися Міністерству внутрішніх справ та Центральному комітетові з іноземної цензури у Петербурзі, мали необмежені повноваження на території України щодо випуску чи заборони видання українських книжок, журналів.

Для початку цензура арештовувала увесь наклад підозрілих з її точки зору видань. У кінцевому результаті наклад підлягав повному знищенню, а його видавців, авторів книг, брошур притягали до кримінальної відповідальності. Про це переконливо свідчать факти з долі редакторів щодо судових розглядів за їх „крамольні” з погляду влади друки: А. Ямпольської (за „Народний календар на 1910 рік”, М. Рудкосуєвої (за аналогічний

календар), М. Старицької (за окремі публікації в журналі „Світло”), Л. Шерстюка (за брошуру „Про навчання дітей рідній історії”), С. Веселовського (ст. М. Грушевського в „Літературно-науковому віснику”, № 1, 1910 р. – „Виговський і Мазепа”), М. Павловського (ст. в газеті „Рада” „Мазепинське свято”) [193, с. 256].

У цих умовах С. Петлюра задумує здійснити кілька важливих видавничих проектів, пов'язаних із наповненням книжкового ринку виданнями українознавчої тематики, побудованих на кращих журнальних публікаціях. Так у редакційній колегії „Украинской жизни” народжується ідея оперативно підготувати і випустити масовим тиражем для поширення як в Росії, так і в Україні книжку з промовистою назвою „Українське питання”. Задум був закономірним і логічним: беручи до уваги надзвичайну ситуацію, яка склалася довкола „українського питання”, і обмежені можливості самого журналу в умовах підвищеного цензурного режиму в Україні, викласти у сконцентрованому вигляді і донести до масового читача через книгу багатющий матеріал про минуле і сучасне українського національного руху.

Перше видання „Українського питання” вийшло на початку 1914 року. Книгу від початку готували до друку російською мовою. На це було дві найголовніші причини. По-перше, російськомовний варіант книжкового видання легше було пропустити через цензурні кабінети. По-друге, з проблемами українців варто було познайомити якнайширші кола саме російського суспільства.

Наскільки вчасною і вкрай необхідною була поява цього видання, свідчать рядки з окремих російськомовних видань. Зокрема, у журналі „Голос минувшего” читаємо: „Книга з'явилася саме в той момент, коли з приводу українського питання відбулася небувала до цих пір мобілізація сил „русского воинствующего национализма”, який пішов у наступ проти усього українського, вимагаючи репресій” [Голос минувшого (Москва). – 1916. – №1].

Один примірник „Українського питання” коштував 75 копійок. Книга мала 133 сторінки і такі розділи:

1. Основні елементи української національної ідеї.
2. Український національний рух у минулому і теперішньому як прояв національного самовизначення.
3. Національні надбання українства.
4. Ставлення російської державності та громадськості до українства.
5. Українське питання на фоні світових подій останнього часу.

Враховуючи підвищений інтерес до „Українського питання”, редакція „Украинской жизни” уже наступного, 1915 року, здійснює друге видання книги, яке було виконане видавництвом „Задруга” у Москві. Після закриття журналу більшовицькою владою у 1917 „Українське питання” виходить втретє. На цей раз згадана книга була дещо переробленою й доповненою свіжими матеріалами „революційної Росії”.

Підвищений інтерес до українського питання, швидка реалізація згаданих книг дають підстави зробити висновок, що зусилля творчого колективу „Украинской жизни” увінчалися успіхом. Завдяки зваженій, переконливій і наступальній пропаганді української ідеї на українських теренах поступово формувався новий читач, який уже не байдуже ставився до рідного слова, а прагнув знати усю правду про свою історію і майбутнє. Завдяки книгам такого змісту як «Українське питання» вдалося значною мірою змінити ставлення до українства і в самій Росії. Про це переконливо засвідчують відгуки, вміщені у російських періодичних виданнях. Навіть „Столичная молва”, яка раніше не відзначалася „доброзичливістю” щодо української ідеї, і та вихід книги „Українське питання” охарактеризувала досить правдиво: „Автори вміщених у книзі статей висвітлили питання з належною об’єктивністю, ілюстрували сказане рядом фактів, підкріплюючи їх посиланням на авторитетні для читаючої російської публіки імена. Завдяки цьому багато з того, що говорилося про Україну і українців тими, хто мало в цьому розумівся або свідомо перекручував істину, Україна

постала зовсім в іншому вигляді. Все це посилює інтерес до книги” [Столичная мова (Москва). 1915. 28 окт.].

„Видання всебічно аргументованої і об’єктивної праці” – так оцінив вихід у світ „Українського питання” „Голос минувшего”, а журнал „Современный мир” назвав книгу „цінним і єдиним посібником з українського питання” [Голос минувшого. 1916. №1].

Не залишила поза увагою серйозну видавничу новинку і редакція журналу „Русское богатство”, яку на той час очолював відомий письменник В. Короленко. У редакційній статті цього часопису зокрема зазначалося: „Для звичайного російського читача, який здебільшого мало й погано поінформований про малоросійське життя, ця книжка може принести велику користь, допомагаючи йому звільнитися від туману націоналістичних упереджень, що широко розлився нині, ближче підійти до розуміння того явища, яке носить назву українського руху і точніше визначити потреби народного життя, що лежать в основі цього руху” [Русское богатство (Москва). 1914. №7].

Більшість критиків і аналітиків того часу були єдиними в тому, що підвищений інтерес до книги був пов’язаний не лише з продуманою її структурою, а й переконливістю поданого матеріалу. Як зазначає дослідник цієї книги М.Тимошик, «позитивним є й те, що широке коло проблем, які нанизуються довкола поняття „українство”, автори „Українського питання” поділили на чотири блоки, зокрема, аналіз складових української національної ідеї, характеристика українського національного руху в історичній ретроспективі і в контексті політики російського самодержавства щодо придушення цього руху; розгляд таких складових надбань українства, як художня, наукова література, преса, школа, громадські організації, театр, музика, мистецтво, понад „анатомії” офіційної ідеології вели російського централізму та її згубних наслідків для українців і, нарешті, висвітлення українського питання на фоні міжнародних подій [200, с. 22]

Така структура книги дала змогу її авторам у межах кожного розділу розмістити матеріал за окремими напрямками тієї чи іншої теми у вигляді параграфів або підпараграфів, що наблизило книгу за своєю формою до довідково-енциклопедичного посібника.

Свого часу «Українське питання» відігравало своєрідну роль українознавчого довідника, оскільки насичена великою кількістю персоналій, величезним історичним фактажем, поданим без зайвого белетристичного чи публіцистичного струменів, політичної пристрасті чи ідеологічної упередженості. Історичні факти, оперті на джерельну базу, безсторонній аналіз і синтез подій – ось що характеризує дух і зміст „Українського питання”.

Визначальною темою книги є доля української культури, зокрема її складової – друкованого слова. Автори „Українського питання” першими в науковій літературі та публіцистиці поставили перед собою завдання стисло і в той же час переконливо донести до читача історію українського друкованого слова, яка пов’язана з сотнями указів, актів, циркулярів і розпоряджень, спрямованими на те, аби знищити мову багатомільйонного народу, переконати простий люд у своїй „другосортності”, нівелювати значні зусилля відданих діячів українського відродження. Але навіть і за цих обставин, практично в напівлегальних умовах було видруковано тисячі чисел періодичних видань, сотні книжок, які і тоді, і багато років згодом відігравали своєрідну роль речників національного відродження. Варто згадати книги „Про українську мову і українську школу”, „Історія України приладжена до програми вищих початкових шкіл і нижчих класів шкіл середніх” М. Грушевського, дванадцять зшитків упорядкованої О. Коваленком поетичної антології „Українська муза”, „Малий Кобзар для дітей” Т. Шевченка, брошуру і текст національного гімну „Ще не вмерла Україна”, серію народних календарів та інші.

Чільне місце в „Українському питанні” його автори відводили показу стану і розвитку національної преси на тренах Російської імперії, особливо

українськомовної. Відстежуючи всі етапи її тернистого шляху, автори книги роблять висновок, що першою газетою, яка об'єднала всі напрями русинського суспільства, була „Зоря Галицька”. Представники старорусинського напрямку із 70-х років XIX ст. мали декілька органів преси, які послідовно змінювали один одного, зокрема: „Русское слово”, „Друг”, „Наука”, „Слово”, „Пролом” та інші.

Аналіз цього видання дає підстави стверджувати, що завжди і всюди преса створювалася, мимоволі пристосовуючись поступово до життєвих потреб, залучала до газетної роботи літературні сили, які проходили тут не лише тривалу школу, а й набували практичні навички. „У справі преси українські сили витримали найсерйозніші й найтяжчі випробування на культурну зрілість. Завжди й повсюди преса створюється мимоволі, поступово пристосовуючись до життєвих потреб, виробляючи техніку мову і самої справи, викликаючи до газетної роботи літературні сили, які проходили тут тривалу школу і набували практичних навичок» [200, с. 108].

Український рух, який ставив перед собою найголовніші завдання, – просвітництво народних мас, піднесення культурного рівня народу, міг реалізувати ці устремління насамперед через школу. Саме тому їй автори „Українського питання” відвели чи не найбільше місця в книзі.

На думку авторів видання, рідна мова учнів до революції 1917 року не могла одержати прав громадянства в школах українських губерній. На початку 60-х років XIX століття навчання українською мовою проводилося в приватних початкових школах Київської, Полтавської і Харківської губерній, у київських недільних школах, у Київській тимчасовій педагогічній школі. Відтоді робилися непоодинокі спроби запровадити викладання в народних школах українською мовою. Так, школи з українською мовою навчання були організовані В. Лесевичем, українським драматургом М. Кропивницьким, адміралом М. Аркасом. Проте існування таких шкіл, через зовнішні умови, було нетривалим у часі.

Наведені факти переконливо засвідчують, що навчального матеріалу не бракувало, затримка була лише за формальним правом фактичного його застосування не лише в приватному, сімейному навчанні, а й у школі. А саме через відсутність такого права прихильники ідеї освіти рідною мовою змушені були переорієнтувати свою увагу на позашкільну освіту народу. Для цього були залучені українські просвітницькі товариства – „Просвіти”, їх народно-просвітницька література українською мовою. Те, що багата народна література українською мовою одержала визнання вже на початку 60-х років XIX століття, засвідчує той факт, що в каталозі народних книг, складенім Петербурзьким комітетом грамотності, українські народні книги були представлені в такій кількості, як і російські.

Варто зазначити, що такі книги видавалися не лише народно-просвітницькими організаціями, а й приватними видавництвами, зокрема „Вік”, „Час”, „Український учитель”, „Дністер”, видавництвами Б. Грінченка, Є. Череповського. Таким чином, українська література, яка багато уваги надавала зображенню народного життя і народних героїв, мала водночас багатющий матеріал для народного читання і просвіти народних мас. Цінність науково-популярної літератури достатньо засвідчена тим, що окремі видання, попри упереджене ставлення до них офіційних сфер, отримали схвалення і навіть матеріальну допомогу з боку відомств народної освіти, а також землевпорядкування і землеробства. Завдяки такій підтримці побачили світ, зокрема, сільськогосподарські брошури Є. Чикаленка.

Чільне місце на сторінках „Українського питання” було підведене показу ролі громадських організацій у єднанні українців довкола національної ідеї. Варто зазначити, що в умовах російського життя громадське єднання в національних українських формах взагалі здійснювалося нелегко. Особливо мало таких організацій було створено протягом другої половини XIX століття – у період зростання української національної самосвідомості.

Автори «Українського питання» не обійшли своєю увагою і такого важливого питання як взаємозв'язок економіки і української національної ідеї. Саме вони у своїх матеріалах показували, як виникали організовані комерційні товариства на паях з українським національним забарвленням. Так, однією з перших, яка привернула увагу авторів книги, стала київська фірма «Крамниця „Час”», що широко постачала торгівлю українською літературою і виробами українських кустарів.

Третє перевидання цього своєрідного довідника з українознавства було здійснене вже в роки здобуття Україною незалежності. Книга побачила світ п'ятитисячним накладом у київському видавництві імені Олени Теліги 1997 року. Особливістю цього видання є те, що воно вперше прийшло до українського читача в українськомовному перекладі М. Тимошика, з його ґрунтовною передмовою та коментарями. Автор передмови так зазначає актуальність такого запізненого перевидання: «Історія повторюється. Тому так багато роздумів, переживань авторів цієї книги безпосередньо стосуються наших сьогоднішніх неспокійних буднів. Тому так багато їхніх передбачень, сподівань звернені до завтрашнього дня вільної Української держави» [200, с. 32].

Такий підхід до висвітлення долі українства, його історії притаманний ще одній книзі, випуск якої також зініціював С. Петлюра, – „Галичина, Буковина, Угорська Русь: історичний, географічний та етнографічний нариси». Видання підготував і випустив у світ 1915 року у московському видавництві „Задруга” колектив журналу „Украинской жизни”.

Основне завдання, яке ставили перед собою її творці, аналогічне тому, яке було і в „Українському питанні». У передмові до книги зазначалося, що виняткова важливість подій, які відбуваються нині, поставили в центр суспільної уваги споріднені нам країни – Галичину, Буковину і Угорську Русь. На жаль, уява російського суспільства про цей край не відрізняється ясністю і повнотою, а джерел для такого ознайомлення в російській літературі майже нема.

Таким чином, ціль нового видання редакції часопису полягала в тому, аби дати фактичний матеріал, який характеризував би ситуацію, що склалася в Галичині, Буковині, Угорській Русі напередодні Першої світової війни, і цим допомогло ліквідувати прогалини в уявленні російського суспільства про цей край, його народ.

Основою структури видання послужили написані й видрукувані в різний час на сторінках „Украинской жизни” аналітичні статті, пов’язані з найважливішими сторонами життя „закордонної Руси-України”. Видана у 1915 р. (перевидана у 1936 р.), книга мала обсяг 226 сторінок і коштувала 1 руб 40 копійок.

Зважаючи на те, що це унікальне видання досі залишається невідомим для читача, варто бодай фрагментарно зупинитися на головних його тематичних напрямках.

Відкривається книга географічним та етнографічним нарисом про Галичину і Північну Буковину. Читач відразу має змогу дізнатися, хто такі русини, гуцули, бойки, лемки, угорські русини, де вони живуть, який їх побут.

У розділі „Історичний нарис” автори книги особливу увагу звернули на національний і літературний рухи в цьому краї у ХІХ ст., адміністративний устрій, національні відносини, політичне життя, господарські та церковні взаємовідносини, культурне життя. Окремо розглядаються проблеми, пов’язані з просвітою, наукою, літературою, пресою, мистецтвом, професійними і клубними організаціями.

Зважаючи на значну роль преси у формуванні світогляду читачів, активізацію національного життя, упорядники книги проаналізували стан розвитку преси в Галичині, Буковині й Угорщині на різних етапах її функціонування.

З наведених у розділі „Преса” даних випливало, що в шести українських губерніях Росії (Київська, Волинська, Подільська, Полтавська, Чернігівська, Харківська) в 1912 році видавалося 223 періодичних видання

російською та іншими мовами. Враховуючи, що в цих місцевостях на той час проживало щонайменше 20 мільйонів населення, можемо зробити висновок, що на кожен мільйон жителів припадало по 11 видань. Тепер порівнюємо ці дані із ситуацією в західноукраїнських землях, що адміністративно й політично відносилися до інших державних утворень. У Східній Галичині на 3,5 мільйона українського населення у тому ж 1912 році припадало 45 газет і журналів тільки українською мовою. На Буковині на 305 000 українського населення періодичних видань було 20. Таким чином, близько чотирьох мільйонів українського населення мало у своєму розпорядженні 65 періодичних видань, тобто на кожен мільйон населення припадало по 16 газет і журналів. Проте ці видання відіграли вирішальну роль у ствердженні української національної ідеї у краї. Відомий сучасний дослідник історії української преси М. Романюк, в унісон авторам цього унікального видання, так оцінює нелегку працю буковинських творців українськомовної періодики: «Національно-патріотична журналістика Північної Буковини – це сконденсовані історичним розвитком найкращі традиції демократичної української журналістики, збагачені досвідом нелегкої боротьби українського народу за незалежність. Утвердження і творчий розвиток цих традицій у практиці роботи сучасних засобів масової інформації сприятиме формуванню національної сам свідомості народу, розбудові Української держави» [154, с. 472].

З наведених у книзі матеріалів випливало, що національне українське життя і громадська діяльність на Галичині, Буковині були там значно яскравішими і відчутнішими, ніж в будь-яких губерніях царської Росії. Завдяки свободі публічного вживання української мови – у школах, судових установах, церкві, на зборах – усі загальні заклади Галичини певною мірою набули українського забарвлення, а це, у свою чергу було сильним фактором, який сприяв піднесенню місцевої національної культури і посилював роль українського елемента в місцевому політичному й громадському житті.

Давши порівняльну характеристику стану й розвитку народної освіти на Галичині, Буковині і в Угорській Русі, автори книги зуміли водночас показати ту вирішальну роль, яку відігравала українська інтелігенція в утвердженні української мови у школах і вузах, створенні національної вищої школи, боротьбі за утвердження прав українського народу в усіх сферах суспільного і культурного життя.

Щоб читачі мали повну уяву про віковічні українські території Галичину, Буковину і Угорську Русь, автори книги приділили чималу увагу і розвитку науки. І цей матеріал є особливо цінним.

Аналізуючи ситуацію довкола життя українців в Угорській Русі, автори книги чільне місце в книзі визначили церковному життю. Наведені в книзі факти дали змогу авторові цих рядків зробити висновок, що угорські українці тривалий час жили спільним життям з Галичиною і, не маючи власних єпископів, підлягали перемишльському владиці. Релігійними осередками Угорської Русі були монастирі св. Миколая в Мукачеві і св. Михайла під Мараморошем. Самостійна єпархія на Угорській Русі з'явилася в Мукачеві наприкінці XV віку. Саме вона обіймала увесь край. Тут, на відміну від Галичини, не було високо розвинутої просвіти: книжки привозилися з Галичини, освіту священики здобували також в Галичині і навіть у Молдавії. Просвітній рух, який набув значного поширення в Західній Україні в кінці XVI ст., на Угорській Русі знайшов лише слабкий відгомін.

Досліджуючи церковне життя угорських українців, автори книги зуміли показати на конкретних прикладах, як на їх землях нав'язувалося уніатство. Скажімо, коли в XVII ст. мадяри почали запроваджувати серед українців унію, народ, який дотримувався православ'я, вчинив справжній спротив унії. В 1649 році прихильники унії з'їхалися до Ужгорода і постановили, що приймають уніатський обряд. Сталося це саме того року, коли національний рух на наддніпрянській Україні досяг своєї найвищої точки, коли козаччина докотилася до Галичини, але на закарпатській Україні визвольний рух так і

не набув поширення. Це дає підстави зробити висновок, що національно-визвольний рух в Галичині, на Буковині хоч і був значно сильніший, аніж в Угорській Русі, однак він був ще надто слабким, аби простягнути руку допомоги угорським українцям у боротьбі за українську ідею. Роз'єднаність, відсутність координуючого центру визвольних змагань стало однією з причин того, що в 1652 році папа затвердив перехід на унію угорських українців.

Водночас є всі підстави зробити висновок, що цей просвітницький рух був не надто глибокий і всеохоплюючий, бо зачепив лише верхівку суспільства і не торкнувся народних мас.

Першим, хто звернув серйозну увагу на українців Угорської Русі, їх нужденну, тяжку долю, був М. Драгоманов. Перебуваючи там у 70-х роках XIX ст., він на власні очі побачив темноту і безпорадність народу, інертність і нікчемність його інтелігенції, особливо духовенства, застій і мертвечину в культурному житті. Він першим з'ясував причину панування москвофільства на Угорській Русі – як наслідок спеціальних умов її розвитку.

Саме Драгоманов, як стверджують автори видання, намагався розбудити серед своїх земляків інтерес і співчуття до Угорської України, але ні наддніпрянці, ні галичани не спромоглися на якісь серйозні заходи. І тільки в половині 90-х років XIX століття зав'язалися деякі відносини між галицькими українцями та угро-руською інтелігенцією.

Видавнича діяльність Симона Петлюри як засновника і редактора журналу «Украинская жизнь» була логічним продовженням складної (через політичні обставини) організаційно-творчої діяльності усього його колективу російською за мовою і українського за духом щомісячника. Така діяльність була в руслі традиції української національної журналістики: в умовах, коли державні інституції царської Росії всіляко обмежували поширення українського друкованого слова, продукувати й поширювати на

теренах, зайнятих українським населенням, одночасно з періодичними, ще й книжкові видання.

Висновки до другого розділу

1. Незважаючи на значну кількість публікацій про життя й діяльність Симона Петлюри, що з'явилися в раїні та за кордоном останнім часом, досі щодо окремих сторінок його біографії зустрічаються неточності, різночитання, перекручення, так звані білі плями. Заповнити їх дає змогу, поставити остаточно крапку в таких неточностях дає змогу родинний архів та бібліотека Петлюр, передані разом із так званою Празькою колекцією документів уряду УНР в екзилі Українському уряду 1993 року і яка нині зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління країни у Києві.

2. Відсутність досліджень у науковій літературі багатогранної журналістської, публіцистичної та редакторської діяльності С. Петлюри, як також і складність цього завдання, пояснюється кількома причинами. По-перше, за своє життя цей діяч не вів записів, щоденників, виписок, не писав спогадів, не робив вирізок зі своїми публікаціями. По-друге, розпорошеність публікацій (різні країни, різні приватні колекції в них), фактична відсутність окремих примірників періодичних видань через їх безповоротну втрату непростими еміграційними дорогами, у яких друкувався автор. По-третє, багато своїх матеріалів він підписував псевдонімами, криптонімами, а ряд статей та рецензій узагалі подавав до друку без підпису.

3. Симон Петлюра був дописувачем, співробітником, засновником чи співзасновником або реактором більш як двадцяти періодичних друкованих видань. Найбільшу роль у його становленні як журналіста та редактора відіграв період безпосереднього творення в Києві тижневика «Слово» – центрального органу Української партії соціал-демократів. Тут, за короткий проміжок часу, він пройшов шлях від співзасновника, співробітника до фактичного редактора (вже з 21-го числа випуску). Випуск кожного числа в

напівлегальних умовах, відсутність достатніх коштів, налагодженої мережі поширення накладу, постійного кола надійної й підготовленої для цього автури, не дотримання більшістю з них вимог української літературної мови – все це змушувало С. Петлюру пройти непростий журналістський університет в умовах своєрідного екстернату.

4. Журнал «Украинская жизнь» став першим виданням, де сповна проявився талант С. Петлюри як журналіста, публіциста, редактора. Саме цьому часопис, окрім написання передових статей та різножанрових публікацій на актуальні теми, він повністю взяв а себе найголовніші і найвідповідальніші редакторські обов'язки – читання й редагування головних матеріалів, тематичне і технічне планування кожного номера, ретельний перегляд верстки сигнального примірника, майже все листування з авторами та дописувачами, постійна участь у різних заходах з українських питань, непрості зносини з владою, особливо цензурним комітетом.

5. Набутий журналістський і редакторський досвід дав змогу С. Петлюрі написати кілька журналісткознавчих статей, які безпосередньо торкаються тих чи інших аспектів теорії та практики журналістики (тематична палітра періодичних видань, важливість так званого ліду інформації, обов'язок та покликання українського журналіста, що таке об'єктивність у журналістиці тощо). Безпосередньо цій проблематиці присвячені статті автора «Українська преса та її дефекти», «Критика чи деморалізація», рецензія на брошуру Г. Левченка «Журнальна праця. Як співробітничати в українських часописах». З огляду на це, С. Петлюру можна без перебільшенням назвати будівничим теорії та практики тодішньої української національної журналістики.

6. Маючи талант організатора, авторитет серед працівників пера, С. Петлюра залучив до співробітництва з журналом «Украинская жизнь» потужний за інтелектуальним рівнем, національною самосвідомістю, патріотизмом, розумінням свого покликання перед народом, працьовитістю авторський актив. З поміж найактивніших – О. Саліковський, С. Русова, Д.

Донцов, С. Єфремов, Л. Жебуньов, В. Садовський, В. Жаботинський. Аналітичні публікації тих авторів додавали авторитету «Украинской жизни» серед читачів. Такі публікації, як і статті самого редактора, доцільно перевидати у хрестоматії з історії української журналістики періоду визвольних змагань українського народу.

7. За час редакторства в журналі «Украинская жизнь» Симон Петлюра набув, окрім журналістського, ще й видавничого досвіду. Визначальною особливістю виданих за його ініціативою книг «Українське питання», «Галичина, Буковина, Угорська Русь» є простий і доступний стиль викладу матеріалу, переконливість і аргументованість фактів. Незважаючи на те, що обидва видання побудовані на основі вже опублікованих на сторінках часопису матеріалів різних жанрів і авторів, тональність тексту є цільною, витриманою в одному стилістичному і архітектонічному ключах. Це свідчить про те, що колектив часопису «Украинская жизнь» мав не лише високий творчий потенціал, а й глибоке розуміння особливості редакційно-видавничого процесу при підготовці різних видів видань, високу міру відповідності перед читачем.

8. Книга «Українське питання» тривалий час виконувала роль своєрідного довідника або ж енциклопедії з різних ділянок українознавства. Окремі фрагменти її публікувалися на сторінках різних періодичних видань, на неї посилалися дослідники. Саме за правдивість і значний масив зібраних авторами матеріалів, що свідчили про свідоме багатолітнє нищення російською великодержавною машиною бодай найменших паростків українського національного життя, ця книга протягом усіх радянських років перебувала в бібліотечних спецфондах і була недоступною для загального читача.

9. Поява книги „Галичина, Буковина, Угорська Русь (історичний, географічний та етнографічний нариси)” дала змогу широкому колу читачів як в Україні, так і поза її межами не лише отримати повне уявлення про західноукраїнські землі, стан їх економіки, культури, але й усвідомити, що

це була відвічно українська територія, незважаючи на всілякі політичні буревії, які тут проносилися. Національні гідність і свідомість українського населення в цих краях була значно вищою через те, що політика правлячих країн у цьому закутку Західної Європи щодо місцевого населення завжди була більш цивілізована, толерантніша порівняна з політикою, яку весь час проводила Росія щодо „іногородців”.

10. Перевидання самою редакцією «Українського питання» та іншими видавцями цих двох книг, побудованих винятково на вже опублікованих на сторінках журналу матеріалів, свідчить не лише про актуальність порушеної на їх сторінках проблематики, а й про високий науковий, публіцистичний рівень публікацій самого журналу, які, переформатувавшись із журнальних на книжкові шпальти, здатні були протягом багатьох років впливати на формування суспільної свідомості читачів різних поколінь. Такий факт може слугувати добрим прикладом і орієнтиром для творців сучасних засобів масової інформації.

РОЗДІЛ III

ПРОБЛЕМНО-ТЕМАТИЧНА ПАЛІТРА ЧАСОПISY

3.1. „Украинская жизнь” як джерело дослідження діяльності осередків „Просвіти”

Одне із програмних завдань, яке ставила перед собою редакція „Украинской жизни”, – розбудити серед української інтелігенції національну самосвідомість, розпочати серйозну просвітницьку роботу серед населення. Необхідність такої роботи диктувало саме життя.

Виступаючи 1913 року в Думі, депутат від України Петровський навіч численні факти ігнорування національного елемента у справі народної освіти. Для порівняння він взяв за основу сім суто українських губерній, тобто тих, у яких українське населення складає дві третини – Полтавська, Подільська, Харківська, Київська, Волинська, Єкатеринославська і Чернігівська. У жодній з них грамотність не досягла навіть 30 відсотків. У Єкатеринославській губернії грамотного населення виявилось лише 29, в інших регіонах вона була ще нижчою – до 20 відсотків.

Ось чому „Украинская жизнь” намагалася підтримати будь-які спроби щодо організації культурно-освітніх, національно-патріотичних організацій на місцях, зорієнтувати їх у пошуку необхідних для проведення просвітницької роботи національних видань, книг, до яких би потягнулися широкі верстви населення.

Найбільш сприятливі умови для такої роботи з’явилися у 1906 році, коли 4 березня вийшов закон про товариства. Деякі норми цього закону дозволяли проводити планомірну просвітницьку роботу. Після виходу в світ згаданого закону Україна вкривається мережею місцевих відділень товариства „Просвіта” не лише у великих містах, таких, як Київ, Одеса, Новочеркаськ, але й у провінції – Козельці, Могилеві, а нерідко навіть і в селах.

Щоб задовольнити потреби села, українська інтелігенція, що стала ядром цих просвітницьких товариств, працювала над виданням популярної літератури, облаштуванням сільських бібліотек, організацією розваг для селян, постановкою спектаклів. З допомогою „Просвіт” за короткий час було досягнуто підвищення культурно-економічного рівня українського села. Наростав і поширювався український рух.

Журнал „Украинская жизнь” – чи не єдине видання, де протягом шести років його існування питання зародження, становлення і розвитку „Просвіт” знаходилося під пильним оком авторів часопису. Так, протягом 1912–1917 років на сторінках цього часопису було опубліковано 26 аналітичних матеріалів, присвячених тим чи іншим аспектам просвітницької діяльності. Проблематика виступів була найрізноманітнішою. Наприклад, М. Возняк у статті „Украинское общество „Просвіта” во Львове” [34] досліджує історію виникнення та внесок галицької просвіти у підвищення культурно-освітнього рівня українців. П. Стебницький у статті „Петербургская „Просвіта” [182] аналізує відмінність між галицькою і російською просвітницькими організаціями, а О. Білоусенко у статті „Гибель „Просвіти” [14] на конкретних прикладах доводить, яка сумна доля чекала в умовах царизму ту чи іншу просвітницьку організацію. У статті „На текущие темы”, автором якої є Д. Донцов [54] йдеться про чернігівську „Просвіту”.

Особливо чільне місце в журналі відводилося галицькій „Просвіті” з котрої, власне, і починається літопис цієї громадської організації. З публікацій на цю тему простежується думка, що Товариство „Просвіта” в Галичині народилося на протигагу антиукраїнським течіям у культурному житті: колонізаторській, підтримуваній цісарською владою, – з одного боку, і русофільській – з іншого. Галицькі громадські діячі поставили перед собою мету довести, що українці – народ з культурними традиціями, який відрізняється як від поляків, так і від росіян. За приклад поставили освітні

товариства, створені чехами в Празі, – „Матица Люду”, поляками в Кракові – „Товариство кияцюл освяти люду”.

Однією з провідних „галицьких” тем часопису стає книговидавнича діяльність тамтешніх осередків, захист українського друкованого слова і поширення його серед широких верств населення. Відзначаючи великі заслуги Львівської „Просвіти” (видання протягом п’яти років 17 українськомовних підручників для середніх шкіл загальним накладом понад 13 тисяч екземплярів, що дало змогу витіснити із шкіл москвофільські підручники, писані „язичієм”, і запровадити живу народну мову у народних школах), редакція часопису самокритично оцінювала зроблене.

Характерною особливістю публікацій з цієї тематики є те, що автори не обмежуються констатацією лише позитивних фактів. Вони загострюють свою увагу й на недоліках, що мають місце в діяльності „Просвіти”, на причинах неефективності проведених окремих заходів. Автор аналітичної статті В. Возняк робить керівникам просвітнього українського осередку у Львові навіть докір за їхню неспроможність відвоювати у поляків одне видавництво, що досі спеціалізувалося на виданні україномовних книг. Проблема полягала в тому, що у травні 1875 р. польський опікун „Просвіти” Поляковський виступив проти „Просвіти”, звинуватив її в антипольській пропаганді. І хоча дебати у сеймі закінчилися визнанням невинності „Просвіти”, внаслідок неузгодженості дій просвітяни все ж втратили своє видавництво.

Глибоко проаналізувавши на своїх сторінках діяльність львівської „Просвіти” у пробудженні громадської думки, формуванні активної незалежницької позиції галицького українства, редакція „Украинской жизни” робить такі висновки:

1. Львівську „Просвіту” з повним правом можна назвати матір’ю інших українських товариств, відкритих після неї.
2. Тут було підготовлено цілі групи діячів для мережі кредитних товариств, організованих у „Крайовий Союз Ревізійний”, а також

поставлено на ноги потужну українську громадсько-політичну організацію „Сільський господар”.

3. Девізом „Просвіти” по праву можна вважати слова: „В Галичині не повинно бути ні одного неписьменного українця, ні однієї неграмотної українки”.

4. Протягом усієї своєї діяльності „Просвіта” проводила в життя принцип національної самостійності.

5. За своїми заслугами перед Україною „Просвіта” не мала рівних.

6. Довіра українського суспільства до „Просвіти” живо підтверджувалася цілим рядом грошових фондів, величина яких сягнула майже півмільйона крон. Майно „Просвіти” перевищило мільйон крон. [1913. № 6. С. 67].

Ще одним об’єктом пильної уваги журналістів та дописувачів „Украинской жизни” стала петербурзька „Просвіта”. Умови, в якій доводилося працювати цьому осередку українства в столиці Російської імперії, були особливо складними. Адже ставлення до українського питання урядових чиновників у російській Україні суттєво відрізнялося від України австрійської. Якщо в Галичині завдяки політичній свободі просвітницькі організації мали можливість усувати недоліки урядової школи з допомогою тисячі сільських бібліотек, читалень мали широку мережу видавництв і могли виконувати великої важливості культурну місію в житті галицького селянства, то на теренах Російської імперії нічого подібного не дозволялося робити.

У Санкт-Петербурзі українське просвітницьке товариство навіть не змогло добитися затвердження своєї офіційної назви – „Просвіта”. Її замінили на „Благотворительное общество издания общепольных и дешевых книг”. Засноване воно було наприкінці 1898 р., коли ще повною силою діяв таємний циркуляр (Закон Юзефовича), який забороняв друкувати українською мовою будь-яку літературу. Згідно зі Статутом, метою товариства було „релігійно-просвітницький розвиток і економічне

благополуччя українського народу, а засобом для досягнення цієї мети мало стати видання „одобренных цензурою и доступных языку к изложению книг разного содержания” [1913. № 5. С. 62].

За таких умов в українській інтелігенції Петербурга з’явилася можливість організувати книговидання, спеціально присвячене популярній літературі українською мовою, як найбільш доступною для малоросійського народу. Але мати законну можливість видавати українські брошури ще не означало безперешкодно цією можливістю користуватися. До української літератури була встановлена особлива цензура, причому не попередня, а заборонна. Усе, що хоч трохи виходило за межі чистої белетристики, піддавалося нищівним гонінням: цензурні відомства у своїй оцінці українських рукописів з особливою суворістю ставилися до творів, читання яких могло навести на думку про можливість застосування української мови у школі, в науці. Тому книги для дітей, позашкільного читання, самоосвіти трактувалися ледь не нарівні з революційною літературою.

Саме цей напрямок діяльності Санкт-Петербурзького просвітницького осередку – видання популярної літератури українською мовою для народних мас – бере під свою опіку редакція „Украинской жизни”.

В аналітичній статті П. Стебницького „Петербургская „Просвита” [182, с. 61-71] акцентується увага читача на одній особливості, яка відрізняла петербурзьку від львівської чи київської „Просвіт”. Вона полягала в тому, що близькість до вищої цензурної інстанції (а головне цензурне управління, яке давало дозвіл на друк україномовної літератури, знаходилося саме в Санкт-Петербурзі) давала можливість шляхом особистих клопотань і прохань прискорювати рух рукописів через цензуру і в окремих випадках збільшувати можливості на сприятливий для рукопису фінал.

Першим доробком товариства став випуск брошур українською мовою про сільське господарство, які мали велику популярність серед українського селянства. Аби відвернути око цензури, члени товариства вишукували найрізноманітніші шляхи. Автори і видавці науково-популярних брошур

стали надавати їм, по можливості, форми белетристики, вводячи діалоги між популяризаторам і слухачем. Зацікавленим особам надавалась можливість (на випадок небезпеки заборони) доводити, що наданий в цензуру нарис, наприклад „Методологічні явища”, є твором белетристики. Окрім цього, автор повинен був надати своїй брошурі не тільки форму белетристики, але й належний заголовок. Назвати, наприклад, брошуру з метрології „Розповіді про атмосферні явища” означало б втратити її, а поставити заголовок на зразок „Пригоди на хуторі...” означало б привернути увагу і читача, і цензора. Саме у такій важкій атмосфері принципової підозри, дрібних причіпок довелося вести роботу петербурзькому „Благотворительному обществу...”.

Як впливає із журнальної статті П. Стебницького, уміння її членів „провести” рукописи через цензуру і надрукувати було лише частиною завдань, які належало виконувати. Необхідно було найперше забезпечити „вихід” якомога більшої кількості рукописів із цензурної машини.

„Украинская жизнь” з цього приводу, зокрема, акцентує увагу на тому факті, що в середньому цензура пропускає не більше третини представлених на перегляд рукописів: відповідно, аби розраховувати на одержання десяти брошур, необхідно було представити в цензуру не менше 30 рукописів. Тому правлінню Товариства нерідко доводилося розсилати українським літераторам спеціальні запрошення до співробітництва, публікувати списки тем для популяризації, оголошувати конкурси на популярні брошури. І навіть ці, здавалося б, звичайні і закономірні для видавничого підприємства заходи не завжди проходили без жертв, бо видавництво було не яке-небудь, а українське, тобто таке, яке з точки зору адміністрації становило загрозу суспільній безпеці.

Різноманітні просвітянські видання дали змогу українцям на спольщених, мадяризованих, русифікованих, румунізованих теренах своєї Батьківщини здебільшого уперше дістати змогу читати рідною мовою твори Т. Шевченка, І. Котляревського, Є. Гребінки, Л. Глібова, С. Руданського, М.

Костомарова, Ю. Федьковича, І. Франка, Лесі Українки, а також переклади В. Гюго, Г. Гейне та багатьох інших класиків вітчизняної та світової літератур, знайомитися з історією України, досягненнями людської цивілізації, збагачуватися доступно викладеними науковими знаннями – від агрономії й астрономії до юриспруденції та економіки ефективного ведення селянського господарства на основі досвіду передових аграрних країн світу.

Журнальні шпальти «Украинской жизни» дають сьогodнішньому читачеві немало фактологічного матеріалу щодо шляхів і способів поширення просвітницьких видань серед сільського населення України.

Як правило, шляхи торгового збуту української книги йшли через київські книжкові магазини, до яких зверталися зі своїми замовленнями земства і дрібні комісіонери з різних міст українських губерній. Встановити безпосередні контакти із селом було надто важко. Видавці пробували для цього самотужки шукати книголюбів. Поширеними були такі форми роботи з читачами:

- письмові звернення за сприянням до сільської інтелігенції – поміщиків, священників, учителів;
- розсилання каталогів видань у волосні правління через посередництво „Сільського вісника”;
- благодійні акції, якими передбачалася безоплатна передача книг школам, дошкільним установам.

Судячи із журнальних публікацій, найбільш вільно доходили до народних мас брошури, головним чином, із сільського господарства, більшість з яких мали „добро” міністерства землеробства. Такий дозвіл державної установи відкривав доступ українськомовним виданням у нижчі сільськогосподарські школи цього міністерства. Відкрити шлях до сільської школи брошурам загальноосвітнього змісту могла б лише рекомендація ученого комітету міністерства народної освіти, але на дверях цього закладу для української літератури був напис: „Залиш надію назавжди” [1913. №5. С. 66].

Аналізуючи кількісні показники видавничої діяльності петербурзького „Благотворительного общества...”, „Украинская жизнь” ставить безумовну заслугу її діячів перед історією української видавничої справи цього періоду. Так, цим товариством було порушено клопотання перед Синодом Російської православної церкви про дозвіл на друк українського перекладу Євангелія.

У 1905 році виходить у світ український буквар, а згодом – брошури про організацію споживчих магазинів і кредитних товариств. У цілому ж з 1899 по 1912 роки товариством було випущено 67 українськомовних брошур. Це, звичайно, небагато, але на фоні умов роботи товариства таку цифру доводиться оцінювати не тільки з точки зору абсолютної величини. Як зазначається у статті П. Стебницького, за 14 років діяльності „Благотворительного общества...” було випущено у світ 795.133 екземпляри різних брошур номінальною вартістю 58.705 рублів. Загальний підсумок пожертв, отриманих товариством за 14 років існування, сягнув майже 10.000 рублів [182, с. 65].

Окрім грошових пожертв, у розпорядження товариства передавалися як майно, так і книги. Так, „Благотворительное общество...” отримало від Б. Грінченка на 1.000 рублів виданих ним у Чернігові популярних брошур, а в останні роки товариство зробилося наступником закритої київської „Просвіти”, отримавши у своє розпорядження увесь збір видань.

Отже, з публікацій журналу можна зробити висновок, що у своїй видавничій роботі Товариство значною мірою спиралося на матеріальну підтримку української інтелігенції і тих, хто її підтримував. У свою чергу Товариство робило досить багато пожертв своїх видань сільським бібліотекам, розсилало окремі брошури безкоштовно на прохання малозабезпечених осіб. За 14 років було роздано і розіслано безкоштовно 76.082 екземпляри різних брошур.

Починаючи з 1910 року, в публікаціях „Украинской жизни”, присвячених питанням діяльності „Просвіт”, з’являються нові акценти.

Викликані вони були посиленням нових репресій проти українського руху та його діячів і насамперед проти просвітницьких товариств. „Дороговказом” такого чергового наступу на українство став циркуляр П. Столипіна від 20 січня 1910 року, згідно з яким громадське об’єднання на ґрунті національних інтересів оголошувалося як таке, що „посилює національну відокремленість та відмінність” і „не відповідає російським національним завданням”.

Автори „Украинской жизни” з посиленою увагою відстежують різноманітні приховані і неприховані факти обмеження чиновниками діяльності „Просвіт”, репресій проти її діячів. На шпальтах часопису ведеться своєрідна хронологія нищення московською колоніальною владою українських просвітницьких організацій. Витяги з цієї хронології переконують у серйозності наміру влади покласти край „розсадникам сепаратизму і пропаганді переваги любові до малої батьківщини”.

1906, 1907 роки – закриття місцевою владою „Просвіт” в Одесі та Миколаєві.

1910, 1911, 1914 роки – закриття місцевою владою „Просвіт” у Києві, Чернігові, Катеринославі.

1914 рік – Указ царя Миколи II про заборону української преси.

1916 рік – закриття місцевою владою „Просвіти” в Кам’янці-Подільському [100].

Наслідком такого ретельного аналізу ситуації довкола українських „Просвіт” стає поява в „Украинской жизни” статей О. Білоусенка „Загибель просвіт” [1912. №1.] та ряд інших публікацій, у яких аналізується внесок у просвітницьку діяльність найбільш великих і активних „Просвіт”, їх стан напередодні репресій.

Значне місце у журнальних публікаціях цього періоду відводилося закритій властями 1910 року київській „Просвіті” – найбільшій за інтенсивністю і результатами діяльності. Організована на початку 1906 року з ініціативи письменника і громадського діяча Б. Грінченка, ця громадська

організація встигла за неповних чотири роки видати 36 книг, влаштувала 81 науково-популярну лекцію, 30 читань, 25 літературно-музичних вечорів і конкурсів. Київській „Просвіті” не дозволялося засновувати за межами Києва філії і бібліотеки-читальні, а в самому Києві „Просвіті” заборонялося мати свою книгарню, відкривати для загального користування свою бібліотеку. Більше того, в українському тексті на бланках українського товариства влада „побачила” майже державну небезпеку. Саме за ці „провини” український просвітній осередок у Києві було закрито.

Справжню картину нищення всього українського на території підросійської України читач наочно бачить і з серії публікацій, присвячених одеській „Просвіті”.

Особливість драматичної долі цього осередку полягала в тому, що, на відміну від київської адміністрації, яка небезпеку діяльності товариства побачила в момент найвищого розквіту меншовицького націоналізму, генерал Толмачов, у підпорядкуванні якого перебувала одеська „Просвіта”, завбачливо розгледів шкідливість будь-яких проявів суспільної самодіяльності набагато раніше, ніж під ці переслідування можна було б підвести які-небудь ідеологічні основи. Проте, як впливає із журнальних публікацій, навіть і за цих умов одеські просвітняни зуміли влаштувати декілька сот лекцій з найрізноманітніших питань, більше сотні вистав, літературно-музичних вечорів, відкрити бібліотеку, читальню, книжковий склад, кіоск, організувала бюро юридичної допомоги найбільш вразливим верствам населення Одеси. Однак усі перелічені заклади були закриті. Відтоді попередня цензура лекцій, вечорів, влаштовувалася тричі на тиждень. На кожному із заходів був присутній чиновник. Українські пісні доводилося перекладати російською мовою, а, скажімо, відома пісня „Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці” мала такий переклад:

Ай, не ходи, Гришка,

Ай, да не журишь,

Ай, там злые девки

Сделают те кныксь. [1912. №1. С. 34].

Автор статті „Загибель „Просвіт” О. Білоусенко не без підстав на сторінках журналу висловлює з цього приводу закономірне обурення: „Важко визначити, де тут закінчується звичайне самодурство й починається найбільш обурливе знущення над національною і просто людською гідністю” [1912. №1. С. 34].

Подібну проблематику заторкували статті, присвячені діяльності чернігівської, кам’янець-подільської „Просвіт”, які незабаром були закриті.

У журнальних публікаціях зазначається, що репресії щодо українських просвітницьких починань неодмінно повинні були супроводжуватися зниженням культурного рівня даної народності, оскільки культурного прогресу будь-якого народу можна досягти повною мірою саме на національній основі, безпосередньо з допомогою рідної мови, як могутньої зброї просвіти.

Тема всебічної діяльності українських „Просвіт”, захисту їхніх статутних прав, інтересів їхніх діячів в умовах масованого наступу державних чиновників на український національний рух протягом тривалого часу була однією з провідних на сторінках „Украинской жизни”. Щоб вести її цілеспрямовано й послідовно, потрібно було бути не лише журналістом-професіоналом, а й особистістю, справжнім патріотом і захисником свого народу.

Такими були більшість працівників і співробітників часопису. Численні публікації журналу на цю тему будили свідомість сотень тисяч українців, змушували їх переосмислити свою роль у суспільстві, в необхідності утвердження української незалежності.

Завдяки регулярним і послідовним виступам „Украинской жизни” українці усієї царської Росії відчули силу і значення „Просвіти” для реалізації їхніх устремлінь. Роль цієї просвітницької організації в громадському і культурному житті України важко переоцінити. Чи не найкраще про це сказав у 1938 році голова львівської „Просвіти”, професор

Іван Брик: „Просвіта” була матір’ю всіх наших організацій, товариств. За її почином повстали майже всі наші сільськогосподарські, торговельні, промислові, фінансові та кооперативні установи. З неї вийшла й перша українська політична організація, так звана „Народна рада” [41].

Однак постійною опікою „Просвітами” „Украинская жизнь” не обмежувалася. Найголовнішою протягом усіх років існування часопису була тема української мови, її стану і перспектив.

3.2. Проблеми захисту української мови та шляхи її утвердження

Без перебільшення можна стверджувати, що найважливішою метою журналу протягом шестирічного його існування була боротьба за українську мову, ствердження її в усіх сферах суспільно-культурного буття, зокрема в школі. На сторінках часопису протягом цього часу перехрещувалися українські погляди і змагання з поглядами російськими та зрусифікованих земляків.

Реалізовувати свою мету колективові часопису доводилося у нелегких умовах. Спротив українській мові чинився на кожному кроці. Продемонструємо це на прикладі статті О. Саліковського „Судьбы украинского слова” [162, с. 27].

Як зазначає автор, хрестовий похід проти українського слова розпочався відразу після втрати Україною у 1654 році своєї незалежності. На конкретних фактах він доводить: починаючи з другої половини XVII і через усе XVIII століття тягнеться хворобливий процес „старожитных прав и вольностей” українських. „Обрусіння” і утиски, спрямовані проти місцевих форм українського життя, корінилися насамперед у московській нетерпимості до всього чужого, у тому числі й українства. Коли Україна приєдналася до Московської держави, то остання не вважала українців за людей. На українську літературу в Москві дивилися косо, бо вона уже на той час була новою порівняно з московською застарілою писемністю і мовою.

Автор матеріалу наголошує на тому, що після Переяславської унії українські письменники із академічних сфер сподівались, що їх книги підуть у Великоросію і стали з цією метою настирливо ламати свою мову на церковний лад, але і це практично не допомогло. Патріарх Яким, який видав Указ проти друкування польських і литовських книг, заборонив у 1690 році мало не всю тодішню церковну українську літературу, навіть не зупинившись перед верховодою православ'я Дмитром Ростовським: перший том його „Четій-Миней” був спалений, а наступні видання виправлені за „великоруською” граматикою так, що вже важко було побачити і відчутися у них автора-українця... Книги з українських друкарень завжди викликали у Москві великі сумніви, і при передруці їх мова і стиль піддавалися систематичним правкам.

Аналізуючи різні форми придушення української мови, О. Саліковський простежує хронологію цього питання. Так, у 1720 році був виданий указ, згідно з яким не дозволялося друкувати ніяких книг, за винятком церковних, а де потрібно – вносити в них правки, аби не було „ніякої різниці і особого наречія”, маючи на увазі передусім української мови. З 1721 р. наказано було всі книги з українських друкарень надсилати в синодальну контору „исправления ради и согласия с „великороссийским правописанием”. У 1724 р. був накладений штраф в одну тисячу рублів на архімандрита Печерської лаври за те, що із лаврської друкарні була випущена книга, яка не в усьому була схожа з великоросійською мовою, а чернігівську друкарню, незалежно також від штрафу, наказано було перевезти в Москву, оскільки чернігівці відмовлялися надсилати книги для цензури. Близько 1769 р. друкарня Києво-Печерської лаври просила дозволу на друк бодай букварів, але не московських, бо останні ніхто не хотів купувати, але й це було, звичайно, заборонено.

Прочитавши статтю, читач може зробити висновок, що за таких умов книгодрукування мусило завмерти. Однак і за цих умов українське слово не зникло, не розчинилося у „великоросійському наріччі”, а дедалі росло й

розвивалося, незважаючи на атмосферу обмежень і репресій, які продовжували його душити.

Автори „Украинської жизни” присвятили немало публікацій викриттю й засудженню абсурдної заяви колишнього міністра внутрішніх справ Росії П. Валуєва щодо того, що української мови „не було, немає і бути не може”, згідно з якою, як відомо, незабаром з’явився так званий валуєвським заборонницький циркуляр 1863 року. Так, О. Саліковський та О. Новицький поставили за мету пояснити у своїх публікаціях зловісну роль відомого українофоба М. Юзефовича, за доносом якого, зокрема, було викрито Кирило-Мефодіївське братство, в появі цього указу і в наступних репресіях проти українського друкованого слова.

Ось якими короткими і переконливими фрагментами змальовує цю історію один з активних авторів часопису С. Єфремов. М. Юзефович був колись приятелем М. Костомарова, якого згодом і здав жандармам. У 1876 р. Юзефович подав начальству „довідну записку”, яка містила наклепи на „Південно-західний відділ”, окремих його членів, зокрема, на Драгоманова і на весь український рух. Юзефович писав, що сучасне українство є не що інше, як спроба, якою маскується чистий соціалізм, або чистіша демагогія. Тоді й було створено „надзвичайну раду”, щоб обговорити українську небезпеку (міністри Тимашов і Толстой, шеф жандармів Потапов і таємний радник Юзефович). Розглянувши уже згадану доповідну Юзефовича, рада дійшла висновку, що „вся літературна діяльність так званих українофілів має розцінюватися як прикрите благовидними формами посягання на державну єдність і цілісність Росії” [1912. №1. С.67].

Логічним продовженням висвітлення цієї теми є зосередження уваги читача довкола ще одного антиукраїнського цензурного циркуляру, відомого в історії як Емський. Відомо, що цей указ офіційно ніколи в Російській імперії не публікувався. Редакція „Украинської жизни” чи не першою дала повний виклад цього таємного документа, за яким не лише заборонялося друкувати в Росії твори та ставити вистави українського

мовою, а й не допускалося „ввезення на територію імперії без особливого на те дозволу головного управління у справах преси будь-яких книг і брошур, які видаються за кордоном малоросійським „наріччям”.

У цих умовах важливо було не лише ознайомити читачів і світову громадськість зі ще одним грубим і несправедливим імперським кроком щодо великого українського народу, а й, по можливості, не допустити повної реалізації цих заборонницьких заходів. Йшлося, зокрема, про підтримку українських письменників, захист їхньої творчості, інформування громадськості про розвиток літератури українською мовою фактично у напівлегальних умовах. Цю непросту місію добровільно взяла на себе редакція „Украинской жизни”.

Саме в цей час на сторінках часопису з’являються рубрики „Історія літератури і критика”, „Публіцистика”, у яких публікуються розгорнуті аналітичні статті, рецензії, огляди, які належать перу Б. Грінченка, М. Грушевського, І. Франка, А. Кримського, М. Коцюбинського, В. Винниченка, Олександра Олеса, Г. Чупринки та ін. Ці публікації, у яких ішлося про зростання періодичної української преси, про появу кадрів літературної молоді, все з більшою переконливістю засвідчували, що український просвітницький і національний рух, всупереч сподіванням царського уряду та українофобів різних мастей, не слабшав, а навпаки, розростався, набував сили.

Тематична палітра, тональність журнальних публікацій помітно змінюється в умовах, коли український рух отримав можливість вийти фактично з нелегального кута. Наскрізною темою часопису на цей період стає боротьба за права українців цивілізованими методами – через діяльність проукраїнської фракції парламентськими методами автори „Украинской жизни” почали більше уваги у державній Думі Росії.

Незважаючи на короткі періоди існування першої та другої Дум, у них була створена численна (до 50 осіб) українська парламентська фракція, яка,

власне, поставила перед собою завдання – добиватися реалізації національних прав українського народу.

Результативнішою виявилася діяльність української фракції у третій Державній Думі. Саме в цей період особливо гостро постало питання про запровадження української мови на обширних територіях, де споконвіку проживали українці. Завдяки згуртованості й наступальності українців це ж питання не знімалося з порядку денного і під час роботи четвертої Думи. На думку О. Білоусенка, це був найбільш результативний період у діяльності української депутатської фракції [15, с. 21–34].

З публікацій часопису постає цікава картина того, як українські депутати пішли в справжній наступ з метою відстоювання прав українців навчати дітей рідною мовою, на конкретних прикладах доводили, що українці мають такі ж права і свободи, як і інші народи, які населяють Росію. Питання про „іногородців” набуло широкого розголосу й було піддане скрупульозному аналізу. Депутат Дзюбинський довів, що „іногородцями” українців вважає не опозиція, а уряд, і навів тому доказ – циркуляр міністерства внутрішніх справ про реєстрацію іногородських товариств від 4 березня 1906 року. У цьому циркулярі було підкреслено: „При обговоренні клопотань про реєстрацію яких-небудь іногородських товариств, у тому числі і українських, і єврейських...” [15, с. 23].

„Україна, – цитує слова цього депутата „Украинская жизнь, – це перлина Російської держави за красою й багатством своєї природи, родючістю ґрунтів, населена більш як 25 мільйонами вільного українського населення, високо обдарованого, чесного, працелюбного до впертості, стійкого у своїх звичаях, – взята під особливу, нічим не обґрунтовану підозру, позбавлена головного права – права думати, відчувати, говорити і вчитися на своїй рідній материнській мові. Переслідується українська мова, переслідується викладання материнською українською мовою; очевидно, що уряд дивиться на українців як на чужий йому народ. А звідси й відповідне ставлення до нього.

Словами депутата Думи Шингарьова журнал дає чи не найповнішу характеристику ставлення російських зверхників до українства: закриваються „Просвіти”, місцева адміністрація прискіпується навіть під час збирання коштів на пам’ятник Шевченку, забороняються українськомовні написи на вітринах магазинів, не дозволяється читати Євангелію в українському перекладі; багатомільйонне українське населення не мало не тільки своєї вищої чи середньої школи, але й не мало жодної початкової школи з правом вільного викладання рідною українською мовою.

Репресії щодо українського слова та інших проявів національного, зокрема українського, життя знайшли належну оцінку у думських промовах. Об’єктивний погляд в оцінці ситуації, яка проявляється в негативному ставленні до українства, висловлював депутат Мілюков. З приводу заяв про нібито відсутності понять „український народ”, „українська мова”, він, зокрема, недвозначно наголосив: „Це ще у 1869 році говорив міністр внутрішніх справ Валуєв стверджував, що „не було і не буде малоросійської мови”. І робив все, щоб воно так і було. Уже у 1870 р. був відданий указ цензурі не пропускати українські книги. У 1876 році з’явився ще один указ: уся ввізна література українською мовою однозначно заборонялася, друкувати книги українською в Росії так само не дозволялося за винятком історії та белетристики. Тим же указом були заборонені театр і музичні тексти”

Отже, виступи депутатів у Думі сприяли тому, що влада у багатьох випадках змушена була йти на компроміс. Але в загальному політика царської Росії й далі була спрямована на заборону поширення української мови в цілому і друкованого слова цієї мовою зокрема.

Автор „Украинской жизни” В. Добрецький описує факт, який стався у 1919 р. в с. Шишаки Полтавської губернії. Тут на могилі молодого хлопця Євдака друзі поставили хрест з українським написом „Іван Павлович Євдак. 25 травня 1913 року. Про тебе в нас згадка не згине, після тебе ще довгі години твоє діло не вмере серед нас. Вічна тобі пам’ять. Друзі”.

Адміністрація занепокоїлася. З'явився повітовий до батька Євдака і став вимагати пояснень, чому напис на хресті зроблений українською, а не російською мовою, хто такі „друзі”, котрі зробили хрест і зробили напис. Отримавши і записавши відповіді, представник влади сказав, що надішле їх „куди треба”. Тепер уся родина в тривозі чекає наслідків” [1914. № 3. С. 95].

З рубрики „В Україні й поза нею”, яка, до речі, існувала від початку створення і до закриття журналу, читачі мали змогу пересвідчитись, що заборони чиняться в усіх регіонах і галузях. Так, учителі земських шкіл Олександрівського повіту Херсонської губернії під час учительських курсів добивалися від земської навчальної комісії дозволу користуватися в школах українською мовою. Свої вимоги вони мотивували низькою продуктивністю своєї праці в школах, оскільки їм доводиться мати справу з українськими дітьми, а не великоруськими. Як же зреагувала земська комісія на вимоги учительства? Вона дозволила учителям користуватися „українським наріччям” лише в одній групі, в інших же учителям дозволялося вживати тільки окремі українські слова і вирази у спілкуванні з учнями.

Ось ще один приклад того, якими засобами діяла влада, аби знищити, заглушити любов до рідної мови, до рідного слова. Подільський єпископ Серафим після подачі місцевими семінаристами петиції з'їзду духовенства Подільській єпархії про впровадження в життя дозволеного Святим синодом викладання в семінарії українських предметів, української мови отримав розпорядження з цього приводу: покласти петицію „під сукно”. Мало того, сам почав переслідувати прояви симпатій семінаристів до української мови, про це все говорив як про „мазепинство”. А коли 22 січня 1912 р. в семінарії був влаштований вечір, ректор заборонив виконувати „мазепинські” номери і мазепинською мовою. Однак дещо із українських номерів все ж було виконано, а пісня „Місячна ніч” настільки сподобалася самому єпископу Серафиму, що він наказав проспівати її двічі. Краса „мазепинської мелодії”, „мазепинської мови” перемагала навіть найбільш затятих русифікаторів.

В. Добрецький у статті „Антиукраїнський похід” [51, с. 89] акцентує увагу на випадку, який стався на кооперативних курсах в с. Муровані Курилівці (Подільська губернія). Один із курсантів-селян написав відповіді на запропоновану курсантам анкету українською мовою, чим викликав невдоволення члена земської управи націоналіста Яворського, який брав участь в екзаменах. Яворський накинувся на курсанта з вимогою дати пояснення, чому той написав відповіді не російською мовою. „Тому, що я завжди пишу тільки рідною мовою”, – відповів селянин. Але на цьому конфлікт не закінчився. Так званий учитель-екзаменатор пригрозив дізнатися й про те, хто із учителів навчив селянина писати українською.

А ось у с. Шуре-Котіївське (та ж Подільська губернія) інструктор читав у церковній школі селянам про садівництво з книги, написаної російською. Побачивши, що таке читання мало кого захоплює, оскільки слухачі мало розуміли, про що йдеться, інструктор закрив книгу і почав говорити українською мовою. Аудиторію відразу ніби підмінили – вона з підвищеною увагою почала слухати лектора.

За інформацією В. Добрецького, у Рівному, на зборах ощадного товариства, селяни, яких була більшість на зборах, не брали ніякої участі в обговоренні доповідей і голосували за відхилення пропозицій, які, до речі, були на користь самих же селян. Це стало помітно й організатори зборів поставили питання про необхідність вести збори українською мовою, після чого селяни відразу активізувалися і голосували за те, що зовсім недавно заперечували.

У київському окружному суді при розгляді справи про вбивство на Костюшенському млині повітовий Михальський звертався до присутніх селян з питаннями українською мовою. Та один із засідателів, Демочані, звернувся до голови суду з вимогою запропонувати Михальському не допитувати селян українською, оскільки він, Демочані, не розуміє цієї мови. На зауваження голови, повітовий Михальський відповів, що коли Демочані

не розуміє його запитань, то як тоді він може розуміти відповіді селян, які іншої, окрім української, не знають.

З рубрики „В Україні та поза її межами” дізнаємося й про те, що наставник одеського навчального округу Смолянинов видав циркуляр, у якому пропонує директорам середніх навчальних закладів на учительські посади призначати корінних українців тільки у тому випадку, якщо вони благонадійні і мають правильні переконання.

„Украинская жизнь” розглядала і проблему заборони випуску та реалізації українських книг, виконання українських пісень, постановки українських вистав.

Так, у статті „Протест проти переслідування українських книг” йдеться про те, як директор народних училищ Київської губернії Плеський від початку своєї посадової діяльності повів посилену боротьбу з українськими виданнями в народних бібліотеках. За його пропозицією, інспектори народних училищ губернії розіслали циркуляри про вилучення із земських народних бібліотек книг українською мовою, незалежно від їх змісту. Однак на захист своїх прав першим виступило уманське земство. Управа земства вказала у своїй доповіді зборам, що вилучені книги – це переважно видання сільськогосподарського та белетристичного змісту. Заборонені були, зокрема, відомі брошури Є. Чикаленка „Розмови про сільське хазяйство”, Б. Грінченка „Про грім та блискавку”, С. Черкасенка „Про небо”. Загалом з усіх бібліотек губернії було вилучено 752 примірники книг „малоросійською мовою”, що складає майже десять відсотків усього книжного складу [1914. №4. С. 92–93]. У доповіді також зазначалося, що оскільки малоруськими виданнями поповнювалися головним чином сільськогосподарські відділи в народних бібліотеках, то розпорядження інспектора про вилучення їх з використання помітно позначилось на цьому відділі, оскільки книги Чикаленка, за визначенням багатьох агрономів, були найбільш доступними й цікавими за змістом, мали популярність і були основою відділів бібліотек. Тому управа запропонувала оскаржити

розпорядження інспектора і просити у зборів уповноважених порушити питання про скасування правил від 9 червня 1912 р. До вирішення питання управа запропонувала перенести бібліотеки із шкіл, при яких вони функціонували, у наймані приміщення, зробити їх, таким чином, публічними бібліотеками.

„Украинская жизнь” не залишила поза своєю увагою і такий факт: у Києві 22 лютого 1914 р. за розпорядженням комітету у справах преси був конфіскований випущений видавництвом „Криниця” „Кобзар” Шевченка. З приводу цієї конфіскації завідуючий видавництвом С. Григоренко подав прокурору Київської судової палати заяву. У ній зазначалося: вилучене видання є передруком неконфіскованого третього видання „Кобзаря”, випущеного В. Яковенком. Судова палата постановила скасувати конфіскацію й 10 березня наклад „Кобзаря” був повернутий видавництву [1914. №3. С. 95].

В інформації „Українофобія” за 1912 рік читач дізнається про негідний антиукраїнський вчинок директора Олександрівської (Херсонщина) учительської семінарії Левицького. Через відсутність у семінарії бібліотеки учні користувалися книгами з громадської бібліотеки, в якій, до речі, були й українськомовні книги. Аби запобігти їх „шкідливому впливу” на своїх вихованців, директор викреслив з каталогу бібліотеки всі книги, видані українською мовою, а також усе те, що, на його думку, може зашкодити семінаристам, залишивши, таким чином, із чотирьох тисяч назв не більше ста [1912. №9. С. 88].

Перелічені приклади дають підстави зробити висновок, що в царській Росії назви „Україна”, „українці”, „український” були в адміністративному порядку заборонені. Розпорядження це було таємним, бо, з одного боку, воно було протизаконним, а з іншого – громадяни позбавлялися можливості оскаржень. Оскільки відповідного заборонного закону не було, по революції не вийшло закону, який би скасовував так заборону.

1917 року в полтавського губернатора Багговута було знайдено таємний офіційний папір з приписами переслідувати й нищити все, що пов'язано з назвою „український”. Губернатор вдавався до підкупу преси, письменників, учених, видавців, щоб вони допомагали скомпрометувати і знищити назви „Україна”, „український народ”. Професор С. Шелухін у книзі „Україна” дав цілком конкретну оцінку антиукраїнській діяльності Багговута. Натомість уже в незалежній Україні його іменем у Києві було названо вулицю.

Автори „Украинской жизни” не обмежувалися виступами лише в одному журналі. Вони намагалися привернути увагу якомога більшої кількості населення до проблем українства і шляхом публікування своїх статей в інших газетах та журналах Росії. І багатьом це вдавалося.

Однак із журнальних публікацій відомо й інше. Напередодні Першої світової війни царські власті розпочали новий етап наступу на українське відродження, українську державну інтелігенцію. Скориставшись військовим станом, влада закриває останні українські видання, чинить опір існуванню культурно-освітніх товариств. Ця боротьба проти українства не припинялася аж до 1917 року. Саме у цьому році припинив свою діяльність і часопис „Украинская жизнь”.

Те, що зробили автори українського журналу у царській імперії протягом 1912–1917 років для українського відродження, ще належить глибоко вивчити і узагальнити наступним поколінням дослідників. Одне незаперечне: така праця дає підстави стверджувати, що вона була вагомим і вкрай необхідною. Публікації „Украинской жизни” пробудили свідомість сотень тисяч українців, змусили їх переосмислити історію свого народу, свою роль у суспільстві в утвердженні своєї незалежності.

3.3. „Украинская жизнь” про економічні основи незалежної держави

Проблеми економіки були чи не найголовнішими в тематичній палітрі часопису. І це не випадково. Адже редактор часопису глибоко

усвідомлював важливість обґрунтування для читачів економічних основ ствердження майбутньої Української держави. Візьмемо, для прикладу, програмну редакційну статтю „До питання про економічні відносини України до Великої Росії і Польщі” (1913. №3). Аналізуючи виступ Гехтера „Значення України в економічному житті Росії”, надрукований в дев’ятому томі „Літературно-наукового вісника” за 1909 рік, і публікацію і Стасюка „Економічні відносини України до Великої Росії і Польщі” у „Записках Українського Наукового товариства в Києві” за 1911 рік (кн. VIII, с. 88–100 і кн. IX, с.88–120), автор аналітичного огляду К. Оберучев, приходять до такого висновку: „Україна для Росії не тільки „житниця”, як пишеться у всіх хрестоматіях, а й склад м’яса, ртуті, глини, залізної руди, чавуну, кам’яного вугілля, цукрового буряка та багато чого іншого. Цих та інших продуктів Україна дає Росії стільки, скільки не дає будь-яка провінція, а часто і стільки, скільки не дають всі інші провінції, взяті разом з центром”. Мимоволі автор ставить запитання: що робила б Росія, якби яким-небудь чином вона опинилася не над Україною, а поруч з нею? І тут же сам відповідає: таку ситуацію навіть важко уявити.

Матеріали такого змісту давали змогу не лише ознайомити російське суспільство з економічними взаємовідносинами України і Росії, а й розвіяти міф про те, що Росія „годує” окраїни, у тому числі й Україну, виснажує свої багаті надра на користь українців. З цієї та багатьох інших публікацій російська дійсність виглядала безперспективною щодо подальшого суспільного прогресу, оскільки Дума й уряд вбачали головне завдання у тому, щоб зберегти імперію.

Софія Русова, яка була активною дописувачкою „Украинской жизни”, у статті „Англієць про українське питання” зазначає, що, на думку англійця Бедвіна Сандса, „втрата українських земель для Росії страшніша, ніж втрата Польщі чи Фінляндії. Україна населена талановитим народом, кількість якого доходить до 36 мільйонів (у межах Росії – 28 млн. і до 8 млн. в Австро-Угорщині, Америці). Міцно тримала Москва Україну в своїх руках

усіма силами; всіма способами боролася сама проти себе, йшла поступаючись своїм „я”, щоб тільки цей багатий край при собі удержати. Без України, її ресурсів природніх не мислять вони Росії .

Зробивши акцент саме на економії, друкуючи з номера в номер економічні огляди з використанням статистичних даних та схем, часопис зробив досить вдалу спробу дослідити, яким же є реальний аграрно-промисловий потенціал України. Виявилося, що Україна давала імперії 80 відсотків цукру, 65 – чавуну, 79 – кам’яного вугілля, 93 – фосфоритів, найбільшу кількість хліба. Україна мала найбільш плідний ґрунт у Росії, перебуваючи в так званому чорноземному поясі. Відсоток орної землі в цьому поясі коливався між 32 і 78 (Херсонщина), тоді як у самій Росії це показник – між 12 і 43. Україна належала до найбагатших хлібних країн у Європі. Своїми сільськогосподарськими продуктами вона покривала не лише потреби власні, усієї Росії, але й значною мірою Європи [53].

Переконливими для читачів були й такі дані. Станом на 1912 рік в Україні було 1454 коксові печі, що давали 3 000 000 тонн продукції на рік, у той же час Урал давав лише 4850, а Сибір – лише 1300 тонн. У 1912 році на Україні було одержано 27 950 000 тонн чавуну, а в усіх інших районах разом 133 800. Головні центри марганцевої руди знаходилися на Кавказі (в Кутаїській губернії) і в Україні (в Катеринославщині). Найбільші соляні поля Росії (28 процентів всієї соляної території Росії) знаходилися в Донецькій котловині, в Україні. В українських губерніях Харківщини й Чернігівщини концентрувалося 88 процентів усієї цукрової продукції держави. Полтавщина й Чернігівщина постачали більше половини всього російського тютюну (3 208 433 пудів). Територія, яку займала українська нація, була значно більшою, ніж Німеччина. Отже, за висновком часопису, величина території, кількість населення, границі краю і шляхи зв’язку зі світовим ринком були тими передумовами, які давали Україні можливість стати незалежною державою, і українська державна ідея була цілком можлива для реалізації.

Таким чином, автори журналу і саме видання на конкретних даних довели читачам, що Україна мала усі підстави стати незалежною державою. Але заслуга журналістів не лише в цьому. Вони на основі детального аналізу ряду доступних для преси документів з'ясували ще одну цікаву подробицю: 45 відсотків коштів бюджету Росії забезпечувала саме Україна. Зате рівень оподаткування українських губерній перевищував аналогічні збори в європейській частині Росії щонайменше вдвічі.

Звідси читач мав можливість самостійно зробити кілька висновків: 1. Україна була сировинним придатком Росії. 2. Росія була економічно залежною від України. 3. Вагомий внесок в економіку Росії аж ніяк не позначився на поліпшенні життя українського народу.

Досліджуючи означену проблему, редакція „Украинской жизни” небезуспішно намагалася з'ясувати причини такої економічної ситуації. Як впливало із журнальних публікацій, їх було кілька. У першу чергу, неефективними були урядові заходи, котрі начебто мали б покращити життя селян за рахунок позик земельного банку про примусовий вихід з общини й проповідь хутірного господарства. Російська Дума зі своїми „дрібними законопроектами”, чварами й затяжними канікулами, неефективними дискусіями не могла суттєво вплинути на економічну ситуацію.

Виходячи з цього, колектив часопису вбачав своє основне завдання на той час у тому, аби з допомогою публіцистичного слова, підтримати на сторінках „Украинской жизни” тих депутатів і фракції, котрі не лише були б солідарні з законними вимогами українців у Думі, а й могли конкретно вплинути на вирішення економічних проблем, зокрема аграрних. Саме тому наскрізною лінією публікацій на ці теми став аналіз аграрного законодавства Росії.

На глибоке переконання творців часопису, у першу чергу тих, хто писав на ці теми, Росія робила лише певні поступки, а не вирішувала докорінно питання земельної кризи. Тільки цим можна пояснити, що утворився надлишок робочої сили, значна частина працюючих стала безробітними. За

рівнем життя українці залишалися далеко позаду Заходу. А тому журналісти „Украинской жизни” відстежували ще одну не менш важливу проблему – вплив робочої сили, а точніше – вимушене полишення своїх рідних домівок. На відміну від західних українців, яким у пошуках землі та роботи доводилося перепливати океан, східним українцям не потрібно було виїжджати за межі імперії. Вони могли суходолом дістатися (часто долаючи такі ж відстані, як між Східною Європою та Америкою) незайманих земель російського Сходу, особливо в басейні Амуру у Приморському краї. Як впливало із журналістських публікацій, між 1896 і 1906 рр., після спорудження Транссибірської залізниці, на Схід переселилося близько 1,6 млн. українців.

Через суворі, незвичні зими частина переселенців додому так і не повернулася. У 1914 році на Далекому Сході постійно проживало 2 млн. українців. За 20 років (з 1885 по 1904 роки) четверту частину всього переселення в азіатську частину Росії дали три губернії – Полтавська, Чернігівська, Харківська.

Та чи справді безпросвітним було становище українського селянина? Ці запитання все частіше звучали зі сторінок часопису. Автори публікацій пробували давати на них відповіді. На їх думку, одним із шляхів виведення українського села з глухого кута мала стати кооперація. Цій темі лише протягом 1912–1913 років було присвячено щонайменше 25 ґрунтових статей.

Так, у статті В. Садовського „Федералізм і централізм в кооперативному русі на Україні” зазначалося: „Якщо ми хочемо познайомити читачів „Украинской жизни” із суттю кооперації, то робимо це насамперед тому, що це питання має близьке і безпосереднє відношення до українського національного руху”.

З цього випливає, що журналісти часопису розглядали кооперативний рух як одну із ілюстрацій розвитку українського національного руху. Заслуга часопису та його авторів полягала не лише в тому, що вони

знайомили читачів з кооперативним рухом, показували його переваги, а й популяризували тих людей, котрі найбільше зробили для його поширення в Україні. Саме зі сторінок „Украинской жизни” читачі дізналися про одного з найактивніших популяризаторів цієї справи письменника В. Доманицького – автора популярної брошури про споживчу кооперацію. Без перебільшення можна ствердити, що саме завдяки впливу викладених Доманицьким у своїй брошурі ідей (брошура ця кілька разів перевидавалася й активно поширювалася серед селян) Київська губернія за кількістю споживчих товариств посіла згодом перше місце в Росії.

Автори „Украинской жизни”, досліджуючи причини стрімкого поширення кооперативного руху в Україні, прийшли до висновку, що самовизначенню українських кооператорів сприяли дві події кооперативного життя Росії. Одна з них – проект заснування московського банку; друга – ліквідація київської спілки споживчих товариств і злиття її з московською. Розвиток кооперативного руху в Росії висунув необхідність об’єднання і координації всіх кооперативних сил в країні, і функції центральної об’єднуючої організації випали на найбільш сильну і досвідчену – московську спілку споживчих товариств. Але замість об’єднання усіх спілок, вона стала на шлях крайнього централізму, недовіри і нехтування інтересів місцевих кооперативних сил. Ці тенденції московської спілки змусили українських кооператорів вдатися до самооборони своїх інтересів. Так само вчинив щодо українських кооператорів і Московський кооперативний банк, який, за проектом його організаторів, мав би обслуговувати всі кооперативи – від Балтійського моря до Тихого океану. Однак відкрити його відділення на місцях, особливо в українських губерніях, банкіри не поспішали. Тому в українських кооператорів виникли сумніви щодо такої централізації у справі обслуговування кооперативів кредитами.

Отже, журналісти „Украинской жизни” розглядали кооперативний рух не лише як один із напрямів покращення ситуації в економіці України, а й

вбачали в ньому один із важелів вирішення національних інтересів. При цьому журналісти застерігали, що кооперація – надто серйозна справа і до неї треба ставитися як до перспективної. Час від часу вони використовували у своїх матеріалах гасло першого міжнародного кооперативного конгресу в Лондоні (1895): „Кооперація виправляє помилки дійсності і готує ґрунт для покращення майбутнього».

Незважаючи на узурпацію кооперативної влади Москвою та на всі інші перепони, кооперація в Україні за досить короткий час набула значного поширення. Авторам часопису вдалося найбільш глибоко і всебічно передати переваги кооперації на прикладі українських регіонів, зокрема Галичини. Так, спеціальні завдання агрономічної допомоги ставила перед собою тут кооперативна спілка „Сільський господар”, яка мала сотню відділень та 30 тисяч членів. Посередницькими операціями для потреб сільського господарства займався „Союз господарсько-торговельних спілок” із загальним товарообігом 2 млн. крон, а також молочні кооперативи Галичини, об’єднані в „Союз молочарський” з товарообігом понад 1 млн. крон. Серед торгівельно-споживчої кооперації виділялися „Союзний базар” у Львові і „Народний базар” у Перемишлі. Центром торгівельної кооперації стало велике товариство „Народна торгівля” з товарообігом майже 2,5 млн. крон. Виробнича кооперація була представлена тут товариствами „Труд”, „Достава”, „Народна гостиниця” у Львові, „Жіночий труд” у Перемишлі.

Автори журнальних публікацій досить часто й адекватно подавали інформацію про розвиток в Галичині кредитних кооперативів. За приклад ставилися: львівське товариство взаємного кредиту „Дністер”, товариство „Віра” в Перемишлі. Як підсумок розвитку кооперативного руху в Галичині, журналісти часопису наводять такі факти: галицькими українцями за короткий час було створено майже сім тисяч громадських організацій переважно кооперативного типу, які об’єднали понад півмільйона осіб, переважно селян. Саме ці цифри й засвідчували великий ріст і неабияке суспільне значення кооперативного руху в Галичині.

Звідси випливає, що „Украинская жизнь” виступала не лише інформатором, агітатором, але й справді будівничим економічної незалежності України. Саме завдяки цьому часопису українці й росіяни мали змогу переконатися, що Україна мала досить міцні економічні основи, які давали їй право на самовизначення та будівництво суверенної незалежної держави.

3.4. Проблеми української преси на сторінках часопису

Револуція 1905 року, що охопила всю Росію, прискорила формування національної української преси. Маніфест 17 жовтня 1905 року, який практично узаконив діяльність такої преси, сприяв бурхливому відродженню українського друку, утворенню національних громад, клубів, інших просвітницьких та громадсько-політичних організацій.

Як відомо, першою в цьому періоді українською газетою стає заснований у Лубнах на Полтавщині українською „Громадою” на чолі з братами Шеметами „Хлібороб”. Появу цієї газети 25 (12) листопада 1905 р. національно свідоме суспільство зустріло схвально. Наклад у 5000 примірників швидко розійшовся. Та вже після п'ятого номера весь наклад було конфісковано. Незважаючи на це, „Хлібороб” встиг і за такий короткий час виконати важливе завдання будителя й організатора ще недавно розпорошених українських сил по селах.

Українська народна партія (УНП) активно взялася за випуск „Самостійної України”. І хоча вийшло всього лиш одне число цієї газети, воно цінне тим, що тут було опубліковано проект Української Конституції М. Міхновського [66, с. 192].

З початком 1906 року українська преса з'являється поза етнічними українськими землями, зокрема, в Москві та Петербурзі. Першими були журнали „Зоря” та „Вільна Україна”. „Зоря” почала виходити у Москві наприкінці березня 1906 року. Це був тижневик, який редагував адвокат І. Опоков з гаслом „Українці! Єднаймося у братерській згоді!”

У лютому того ж року в Петербурзі почав виходити місячник „Вільна Україна” – літературно-політичний і науковий журнал за редакцією А. Шабленка. У травні – тижневик „Український Вісник” (редактор М. Словінський). Своє завдання цей орган вбачав у тому, щоб з’ясувати українське національне питання з історичного, побутового, соціального й економічного погляду, визначити місце і значення України поміж іншими областями нової демократичної Росії, сприяти справедливому вирішенню національного питання. З виходом 14 числа часопис припинив своє існування.

Вагомий доробок у згуртуванні українців мала й газета „Рідна справа”, яка виходила з 12 квітня 1907 року двічі на тиждень. Це був орган української фракції Другої Думи, редагував часопис С. Нечитайло.

Однак уже з 1907 року український рух, як і до 1905 року, знову став об’єктом заборонницьких заходів. Після столипінських циркулярів адміністративні та цензурні прискіпування до українськомовних видань набирають універсального характеру [84]. На українство, за словами С. Петлюри, знову впало „ярмо безцеремонних невинуватених репресій і попереджувальних заходів, нечесні вигадки, безглузді інсинуації та злі доноси з боку націоналістичних кіл російського суспільства..., байдужість, суспільне ігнорування нас, наявність обмовок і обмежень у визнанні за нами прав” [143, с. 5].

Ось у таких несприятливих для нормального виходу в Російській імперії видань національними мовами редакція журналу „Украинская жизнь” визначає однією з провідних тем: преса і українське суспільство.

Наскільки неможливими були умови розвитку українського слова в галузі журналістики видно вже з того, що з часу існування журналу „Основа” (1861–1862 рр.) протягом майже півстоліття в межах Росії не могло бути, з цензурних причин, жодного періодичного видання, яке б могло вільно розвиватися. Отож, проблемні питання українського життя

обговорювалися або в галицькій, або російській пресі. Не дивно, що таке обговорення відбувалося здебільшого тенденційно.

У статті „Законопроекти про друк і українська преса”, автором якої є В. Садовський [159] зазначалося, що українська преса знає дві дати, які не тільки не надали ніяких пільг, але й стали смертельною загрозою взагалі для її існування. 18 липня 1863 року і 18 березня 1876 року. Валуєвським циркуляром 1863 року вимагалось від цензурних комітетів призупинити будь-яке видавництво книг і газет „малоросійською мовою”. Після запровадження так званих тимчасових правил у 1866 році була видана особлива інструкція для цензурних комітетів, у якій повторювалася заборона не пропускати популярну українську літературу і вимагалось піддавати попередній цензурі усі українські видання. Емський же указ 1876 року вимагав окрім вищезазначених заборон, не допускалося ввезення в імперію без дозволу головного управління у справах преси будь-яких книг і брошур, які видавалися за кордоном на „малоросійському наріччі”.

Однак, як зазначається в журнальній статті В. Садовського, результати заборони були малоефективними: викоринити і знищити українське слово вони не змогли. Зі зміною подій 1905 року, коли була, нарешті, узаконена діяльність української преси як одного із різновидів преси „інородньої”, розпочався не лише другий період розвитку української національної преси, який тривав до 1916 року (перший період 1848–1904 рр.), а й бурхливе відродження українського друку, як і взагалі усього українського. Тут з кількома десятками українських газет і журналів на території України вже в 1906 році діяло 17 українських видавництв, з яких 13 знаходилося в Києві [193, с. 248] [

Особливо повчальною і вкрай необхідною стала стаття „Українська преса”, надрукована в другому номері за 1912 рік [с. 49-54]. Її автор М. Смуць аналізує ситуацію, яка склалася в українській пресі, показує наскільки вільно стала вона себе почувати після маніфесту 17 жовтня 1905 року. Саме з цього часу, нарешті, зняті були кайдани з українського слова,

до життя була викликана нова, справжня, патріотично налаштована українська преса, національна не тільки за своїм спрямуванням, але й за мовою: з кінця 1905 по 1906 рік у різних містах України народилося 40 газет і журналів різного типу, які друкувалися тільки українською мовою. Однак, як зазначає П. Смукоць, до 1912 року із тих видань першого року свободи слова „дожило” дуже мало. Деякі видання, будучи органом окремих осіб або дрібних інтелігентських груп, припинили своє існування з перших же випусків. На думку автора статті, першою ластівкою української журналістики того часу була народна газета „Хлібороб”, яка побачила світ у листопаді 1905 року в Лубнах Полтавської області. Дуже бойова і талановита газета мала всі дані для широкого розповсюдження серед українського селянства, але вже п’ятий її номер був конфіскований, а саме видання призупинене. Однією з причин стало її співчуття селянському союзу. Наступні періодичні видання українською мовою виникали уже на підставі „Тимчасових правил” про пресу від 24 листопада 1905 року як один із видів „іногородньої преси”.

З кінця 1905 року в Полтаві почала виходити народна газета „Рідний край”. У перші роки існування вона користувалася значною популярністю; згодом видання перейшло в інші руки і перенесено у Київ, де вона виходила значно довше за всіх своїх посестер.

У згаданій вже статті повідомляється, що на початку 1906 року у Києві з’явилося одразу кілька потужних органів преси, призначених переважно для інтелігенції, зокрема, щоденна газета „Громадська думка”, яку дуже скоро почала переслідувати адміністрація і вона повинна була поступитися місцем щоденній „Раді”, місячник „Нова громада”, який проіснував лише рік, і місячник „Україна”, колишня „Київська Старовина”.

Із перерахованих видань того часу лише „Україна” продовжувала стару традицію національного спрямування без визначеної партійної програми; інші ж видання тяжіли до програми радикально-демократичної партії. А ось молода генерація, яка поставила за мету захист інтересів пролетаріату,

згрупувалася довкола петербурзького щомісячника „Вільна Україна”, якого через півроку не стало. Трохи більше року проіснувала щотижнева київська газета „Слово”. Не дожив до кінця 1906 року і київський сатиричний тижневик „Шершень”. Заслуговують на спомин два безпартійних органи: ілюстрований щотижневик „Зоря”, який виходив у Москві, і тижневик „Світова зірниця” – народна газета інформаційного і частково дидактичного характеру, яка спочатку виходила у Могилів-Подільській губернії, а потім була перенесена до Києва, де існувала і в 1912 році.

Чільне місце на сторінках часопису відводилося дослідженню тих видань, які виходили поза межами України. Так, у матеріалах „Українська преса”, „Законопроект о друк і українська преса” йдеться про суто російські видання, які стояли на боці української ідеї. Сприяти вирішенню національного питання – таке завдання поставило перед собою щотижнєве російськомовне видання „Украинский вестник”, який виходив у Петербурзі за участю українських депутатів першої Державної думи. Але вже скоро, після розпаду першої Державної Думи, він перестав виходити.

Друга Державна Дума з її демократичним спрямуванням принесла з собою й інші суспільні настрої. Українці-депутати згуртувалися у досить чисельну фракцію, об’єднану економічною і культурно-національною програмою. З’явилася потреба у спілкуванні депутатів з населенням. Для цього в Петербурзі була створена народна газета „Рідна справа”, яка служила органом української фракції другої Думи. Газета зуміла завоювати значну популярність, але розпуск Думи призвів до призупинення і цього видання. Одночасно з „Рідною справою” у Петербурзі виходив інший друкований орган – „Думські вісті”, який мав за мету висвітлення поточної роботи законодавчого органу. Але й це видання не дожило до кінця існування другої Думи.

Із журнальних публікацій „Украинской жизни” читачі мали змогу дізнатися про ситуацію, яка склалася довкола друкованих видань за період функціонування третьої Думи. Вона, як відомо, не могла викликати до

життя нових органів української преси. Навпаки, створила сприятливі умови для войовничого великоруського націоналізму, який став серйозною загрозою для українського руху. Якщо російська преса протягом п'яти років існування третьої Думи не одержала давно очікуваної “дійсної свободи слова”, натомість випробувала на собі поступове погіршення цензурного режиму, то по відношенню до українських періодичних видань тогочасний державний режим застосовував особливо відчутні способи „впливу”. Великі й часті штрафи, арешти редакторів, конфіскація окремих паперів із притягненням до судової відповідальності – ось той арсенал „заходів”, які були застосовані до українських видань.

Однак і за цих обставин українська преса продовжувала існувати і міцніти. З 1907 року, окрім уже перерахованих видань, з'явилося ще майже десять нових, які існували майже до початку війни. У Києві почав видаватися щомісячник „Літературно-науковий вісник”, який раніше виходив у Львові. Однак, за висновком автора статті „Українська преса в Росії” [1912, №6, с. 43], доводиться говорити, власне, про одну тільки щоденну „Раду”, а також „Сніп”. Саме вони й були політичними органами у прямому значенні слова. Інші ж журнали та газети були, за визначенням автора, „народно-популярні”, але і в них друкувалися статті із суспільно-політичних питань.

„Сніп” від початку засвідчив цілком визначене спрямування, найбільш характерною рисою якого було зведення усіх негативних питань українського життя до постулатів власне національного характеру. Однак автор журнального матеріалу „З української преси” стверджує, що життя українського народу висувало надто багато й інших актуальних питань в галузях соціально-економічній, культурній, що обмежуватися одним тільки національним питанням означало б зменшити власну роль як органу громадської думки, звужувати коло читачів, які цікавляться життям українського народу. „Сніп” заявляв, наприклад, що все прогресивне російське суспільство, без винятку, вороже ставиться до українства. Цю тезу

автор „Украинской жизни” заперечує. На його думку, не можна узагальнювати явища і факти не зовсім одного порядку. Звичайно, немає підстав стверджувати, що прогресивне російське суспільство з достатньою увагою ставиться до українства, але можна навести чимало фактів відверто співчутливого ставлення до українства з боку видатних представників російської науки і літератури. Така позиція „Снопа”, на думку автора журнальної статті, навряд чи призвела б до встановлення бажаних і добрих відносин.

Як впливає з цього матеріалу, суттєві прорахунки допускала й „Рада”. Зокрема, вона обмежувала себе лише рамками чітко визначеної партійності, тоді як могла б бути „парламентом думок”. Певним недоліком „Ради” варто назвати й те, що в ній не було спеціальної рубрики про українськомовну пресу. Натомість саме від цієї газети немало читачів чекало насамперед певних орієнтирів щодо того, де, в яких обсягах і якого тематичного спрямування народжується і поширюється серед читачів українське друковане слово.

„Украинская жизнь” не полишала поза своєю увагою і долю щотижневої газети „Село”, яка внаслідок репресій з боку влади в 1911 році припинила існування. Замість „Села” почав виходити близький за характером тижневик „Засів”. З 1909 року в Києві видається другий літературний щомісячник „Українська Хата”, який став органом групи літераторів-модерністів. З 1911 року у Єкатеринославі засновується тижневик „Дніпрові хвилі”. І насамкінець, з 1912 року у Харкові почала виходити щотижнева газета „Сніп”. Два останні видання були органами місцевих інтелігентських груп.

Автори „Украинской жизни” приділяли неабияку увагу й появі періодичних видань із так званою специфікою соціально-функціонального призначення за тематикою і читацькою аудиторією. Саме зі сторінок цього часопису український читач довідувався, що з 1907 року у Петербурзі почав виходити журнал „Українське будівництво”, який згодом був перенесений

до Києва і реорганізований в журнал сільського господарства і кооперації „Рілля”. За короткий час цей журнал завоював в українському селі симпатії людей. 31908 року у Києві виходять „Записки Українського Наукового Товариства” – орган місцевого наукового товариства, що мало кілька специфічних секцій. До цієї ж групи можна віднести й педагогічний журнал „Світло” (почав виходити в Києві з 1910 року) і прагнув усебічно висвітлювати питання національної школи та дитячий журнал „Молода Україна”, який теж виходив у Києві. Як результат, станом на 1912 рік маємо понад 10 українськомовних періодичних видань, редакції більшості з яких знаходилися в Києві. З інших міст України мали друковані органи тільки Скатиринослав і Харків. Тут лише три щотижневі газети („Засів”, „Світова зірниця”, „Рілля”) були призначені для селянства, інші ж видання адресувалися широкій читацькій аудиторії.

Окрім культурно-просвітницьких завдань українська преса мала перед собою ще одне важливе завдання – інформувати російське суспільство про український рух і роль українського питання в загальному комплексі проблем російського суспільного життя. Зважаючи на обставини, за яких доводилося випускати газети й журнали, робилося це наступально і всебічно. „Як би там не було, але в роки 1906–1914 українська преса фактично існувала, – робить висновок автор іншої журнальної статті „Мартиролог українського слова” Сергій Єфремов [63, с. 6]. Існувала в умовах безперервних судових і адміністративних репресій, за постійного тиску не лише на авторів, а й читачів і передплатників.

Чільне місце автори „Украинской жизни” відводили аналізові ситуації довкола преси і напередодні, і в роки війни 1914 р. Про це, зокрема, свідчать такі публікації, як „Рік мовчання”, „У річницю війни”, „В чому наша сила” та ряд інших. Усі вони пройняті болем і розчаруванням з приводу того, як нові випробування позначилися на долі газет і журналів, які стояли на сторожі інтересів українства. Адже російський уряд скористався

необмеженими репресивними вимогами військового стану і фактично заборонив видавати в усій імперії газети й журнали українською мовою.

Як зазначає С.Єфремов у статті „Мартиролог українського слова” (9), українська преса не пережила свого десятирічного ювілею, оскільки війна 1914 року відкрила знову необмежені перспективи для реакції, дала привід для повного знищення уже всієї української преси, і не тільки в Росії. Свідченням того стало хоча б те, що війна була оголошена 19 липня, а вже наступного дня була закрита київська щоденна газета „Рада”. За нею припинили своє існування тижневик „Маяк”, потім „Літературно-науковий вісник”, педагогічне „Світло”. Всього у межах Росії було закрито 15 періодичних видань, які виходили до війни. Одночасно зникали й українські видання, які виходили у Галичині (близько 50 видань). На думку С.Єфремова, внаслідок такого наступу на пресу був момент (кінець 1914 – початок 1915 р.), коли на всій етнічній території України не залишилося жодного українського видання. Так було у перший воєнний рік, не стало краще й наступного.

Згідно з розпорядженням головного начальника київського військового округу – „призупинити вихід у світ видань на малоросійському наріччі” – на цей раз були ліквідовані такі видання: „Згода”, „Рілля”, „Наша кооперація”, „Рідний Край”, „Молода Україна”, „Літературно-науковий вісник”, „Дзвін”, „Українська Хата”, „Світло”, „Сяйво”, „Життя і знання”, „Україна”, „Записки Наукового Товариства в Києві”.

У 1915 році В. Винниченко у матеріалі „В чому наша сила?” писав: „Про життя України, про її устремління, про печалі і радості її у даний час можна дізнатися тільки із закордонної преси. Українською, англійською, німецькою, італійською, шведською, сербською, болгарською, румунською, навіть турецькою мовами виходять книги, журнали, газети, що так чи інакше трактують українське питання. Тільки в Росії панує мовчання, у тій самій Росії, де живе тридцять мільйонів українського народу. Автор ставить риторичні запитання: чому таке мовчання; чому мовчать самі українці; чому немає жодної газети, жодного журналу українською мовою? [27, с. 13].

Російська преса, за незначним винятком, фактично не цікавилася проблемами українського друкованого слова, української журналістики як такої. Більшість керівників російськомовних видань принципово не надавали сторінки своїх часописів для висвітлення так званого українського питання в контексті захисту української мови та її друкованого слова. Тоді як українські публіцисти прислухалися до голосу російських газет і, у міру сил і можливостей, реагували на нього, більшість російських журналів були надто далекими від українських справ. Внаслідок цього російське суспільство було мало поінформоване про те, чим жив український народ, які проблеми існували в українському суспільстві, чим жило українство [1915, №7. С.5].

Усі невдачі й розчарування, гоніння й жорстокі репресії, які падали на українське суспільство в різні епохи її історичного існування, здавалося б, цілком були достатніми для придушення будь-яких нових паростків українського національного відродження чи найменших проявів українського суспільного життя. Однак незважаючи на війну та репресії, внаслідок чого, за висловом автора „Украинской жизни” В’ячеслава Прокоповича, у духовному житті українського суспільства наступив антракт, попередні роки існування української преси не минули даремно. Поступово вимальовувалося добірне коло досвідчених, небайдужих літературних працівників, народжувався, зростав і міцнів новий читач українськомовної періодики. Ситуація розвивалася так, що за будь-яких штучних перепон і бар’єрів щодо поширення на місцях українського друкованого слова зв’язок між читачем і конкретним видання ніколи не переривався.

Аналізуючи нині „Украинскую жизнь”, можна без перебільшення стверджувати, що кожен її номер, кожна стаття чи просто інформація пройняті болем, переживаннями, тривогами і сподіваннями на кращу долю для свого народу. Чи не тому багато роздумів, міркувань застережень талановитих і небайдужих до долі України авторів цього унікального журналу стосується і наших сьогоднішніх непростих буднів.

3.5. Ідея соціальної та національної місії українського мистецтва у творчості редактора Симона Петлюри

Відомо, що політика посідала головне місце в діяльності Петлюри. Проте він був людиною різнобічною, цікавився літературою, живописом, особливо любив театр. Симон Васильович любив співати українські пісні в супроводі гітари (улюблена його пісня „Ой, ти Галю, Галю молодая”). З великою повагою ставився до митців, особливо тих, хто своєю творчістю служив інтересам України. Зі щирою любов'ю і пієтетом він відгукувався, наприклад, на 25-літній ювілей акторської діяльності Марії Заньковецької. Ось витяг із його статті в журналі „Україна”: „Заньковецьку обрала доля української нації для високої місії – стати самій за сценічне опоетизування страждань українського народу”. Як переконливий урок для молоді патріотизму й непідробної любові та відданості великої актриси своєму народові, своєму рідному краєві автор наводить слова відповіді Заньковецької на пропозицію російських колег перейти на російську сцену: „Наша Україна надто бідна, щоб її можна було покинути. Я надто люблю її, мою Україну та її театр, щоб прийняти вашу пропозицію” [137, с. 42].

Ці слова уславленої артистки дали підстави Петлюрі назвати Заньковецьку „історичною фігурою в історії нашого національного відродження”. Петлюра полюбив Заньковецьку як патріотку не лише за це. Марія Заньковецька своїм мистецтвом прониклася до бідних і страждених, про що Петлюра стверджував у вже згаданій статті: „...туди, до людей, до темних, неосвічених людей, до мільйонних мас українського народу треба йти і нести їм проповідь правди і світла”.

Симон Петлюра високо цінував і Михайла Коцюбинського. У посмертній згадці про нього в журналі „Украинская жизнь” за 1913 рік (число 4) писав: „Він був справжній митець і співець краси, шукач правди і творець естетичних цінностей. Коцюбинський чи не найбільша величина в українській літературі” . Автор статті підкреслює вагу Коцюбинського, як

письменника-громадянина, що будив інтерес до життя і був активним учасником національного будівництва.

Того ж 1913 року Симон Петлюра друкує на сторінках „Украинской жизни” статтю про поетичну і громадську діяльність Івана Франка. У поезії великого Каменяра Петлюра знаходив те, що йому самому постійно дошкуляло, мучило. Публіцист підніс Франка як коваля українського народу, його ніким не зборимого духу: „В ці дні до речі буде нагадати про почуття національної честі, яке мусить бути дороге для нації так, як кожній людині дороге почуття власної честі, власної достоїнності. Із цього чуття виростають благородні устремління, активні прямування і напружена діяльність і разом з тим воно охороняє чистоту шляхів і засобів у боротьбі за добро батьківщини” [138, с. 8].

У цій статті, написаній ще за чотири роки до падіння Російської імперії, Петлюра не мав надії на свою участь у радикальній зміні в житті поневоленої України. Однак він писав, що сумна тональність у деяких творах Франка не могла заглушити „певність близької перемоги, тієї перемоги, якій служить поет. Якщо не йому і не його поколінню, взагалі не нам... судилося діждати закінчення відродження, то виразні позначки його вже видно і вони викликають відгуки і творче напруження національних сил”. Ці слова Симона Петлюри стали наче відгуком на сумний роздум Каменяра в Пролозі до „Мойсея”. „Не нам, не нам вести тебе до бою”... Та доля судила інше: 1917 року до бою за волю народу в перших рядах борців за незалежність виступити довелося саме самому Петлюрі.

Петлюра уважно стежив за творчістю цілого ряду українських артистів, письменників, живописців, умів глибоко аналізувати їхню творчість, робити цікаві висновки. Закономірно виникає запитання: де черпав знання для цього? Твердження деяких його сучасників, окремих нинішніх науковців, що він був мало не дилетантом у питаннях мистецтва, є абсолютно безпідставними. Можна навести численні приклади того, як відповідально й ретельно ставився автор до написання матеріалів на подібну тему, як

скрупульозно відбирав і систематизував факти. Так, щоб більше дізнатися про театр, життя й проблеми українських акторів, він самостійно провів своєрідне соціологічне дослідження. „В моєму розпорядженні, – пише він, – є численні фактичні дані, здобуті почасти особистими спостереженнями, анкетною (про стан українських артистів), проведеною мною в 1907–1908 роках, яка здобула мені можливість прийти до найневтішніших висновків відносно культурності і... освіченості діячів української сцени [153

Петлюра С. Письма об украинской сцене // Театр и искусство (Москва). – 1908. – №9. – С. 169.

Провівши дослідження, С. Петлюра робить висновок, що ситуація на той час щодо умов життя і праці працівників сцени вкрай непростя. На конкретних прикладах Петлюра доводить, що найбільше ускладнюють життя артистам антрепренери, окремих з них він називає „абсолютними невігласами”, і саме їм зобов’язана українська сцена „худюю” славою: „вони культивували на ній макулатуру, драматургічний дріб’язок..., привчили широку публіку – і українську, і російську дивитись на українську сцену, як на своєрідну забаву” [44, с. 22].

У статті „Уваги про завдання українського театру” Петлюра жаліє богиню нашого театру: „Так вона плаче, ця прихороша красуня Мельпомена! Плаче розпачливими сльозами горя і великого обурення, бо її жерці не виконують тої ролі, яку мусіли б виконувати, коли б хоч трохи розуміли завдання справжньої штуки і своєю високу місію” [44, с. 22].

Як громадський трибун і державотворець, Петлюра добре розумів високу місію театру в становленні держави, а тому так багато часу, таланту приділяв цьому. Його виступи у тогочасних часописах „До ювілею М. К. Заньковецької [Україна. – 1907. – №11], „На бенефісі М.Заньковецької” [Рада. 1907. № 99], „Уваги про завдання українського театру” [Слово. 1907. № 24] та інших – пронизані ідеєю національного, духовного та культурного ренесансу. Автор висуває ідею соціальної та національної місії українського мистецтва, наводить слова бельгійського соціаліста Дестре: „Для того, щоб

побороти величезні соціальні конфлікти, треба вжити всіх добрих бажань, треба всі сили пустити в дію. Мистецтво і наука повинні допомагати в цій справі” [Слово. 1907. № 24].

Надто актуальними в контексті нинішніх проблем українського театру звучать оці слова Симона Петлюри: „Коли ми подивимось на українських драматургів як на барометр артистичних настроїв тієї нації, з якої вони походять і життя якої вони малюють, то ми скажемо, що барометр показує невірно, що він не відбивав на собі всього того, що відбувалось у житті нашого народу... Українські драматурги весь час плекали або етнографізм, впадаючи на кожному кроці в шаржівку народніх типів, або, в ліпшому разі, малювали нам сіру, одноманітну, як небо восени, прозу життя... і український народ, що у своїй жазі до духовного хліба, примушений задовольнитись або каменем, або літературним сурогатам, або такою справою, яка не збуджує в ньому і не прибільшує войовничих сил”.

Цілеспрямовано підсилюючи мистецьку тематику „Украинской жизни”, всіляко спонукаючи, як головний редактор, до цього інших авторів, Симон Петлюра сам написав кілька критичних нарисів про визначних діячів української літератури: Т. Шевченка, І. Франка, І. Карпенка-Карого, М. Коцюбинського та інших, а згодом видав їх окремою книгою під загальною назвою „Незабутні”. У кожному з редагованих Петлюрою видань, у тому числі й в „Украинской жизни”, були рубрики, з яких читачі мали змогу черпати інформацію про театральні справи українців в Україні і за її межами, про письменників, які своєю відданістю служили не лише мистецтву, а й своєму народові.

Дослідниця театральної критики Симона Петлюри В. Грицук, яка, зуміла, на наш погляд, достатньо глибоко вивчити цей аспект діяльності, зокрема, стверджує: займаючись театальною критикою, С. Петлюра ніколи не ставив перед собою чисто художницьких цілей, але в той же час його статті, замітки були насиченими та емоційними, що характерно для художніх творів; він був талановитою артистичною натурою, мав

естетичний смак і вмів належно оцінити прекрасне, переконливо викласти свої думки. Варто згадати його рецензію на книжку російського критика О. Суворіна „Хохлы и хохлушки”. Коли Суворін, торкаючись питання репертуару, що було найболючішим на той час, пропонує ставити на українській сцені російські п’єси і тим самим наблизити репертуар українського театру до європейського, Петлюра з іронією відповідає: „Можна бути великим прихильником таланту і великим ворогом тієї ідеї, якій служить останній” [44, с. 23].

Симон Петлюра не лише переживав за нелегкі умови праці акторів, жахливий стан театральної справи в Україні, а й всіляко намагався допомогти створити професійну організацію, так звану театральну спілку, яка захищатиме інтереси працівників сцени. Саме він розробив завдання і саму структуру такого об’єднання, запропонував скласти проект статуту акторської спілки. Більше того, Петлюра піклувався й про театральну підготовку акторів: немає „спеціальної підготовки для діячів української сцени, перед тим, як потрапити на останню”

Таке небайдуже ставлення до театру принесло С. Петлюрі визнання і пошану не лише українських діячів сцени, а й численних прихильників національного театру. Підтвердженням цьому є такий епізод з біографії С. Петлюри. 1918 року в одному з київських театрів йшла п’єса Л. Старицької-Черняхівської „Останній сніп”. Саме під час спектаклю в театрі з’явився Симон Петлюра. За свідченням очевидця, „всі присутні, як один, підвелися з місць, звернули погляди на прохід, що ним приємно посміхаючись, простував до сцени отаман. З першого ряду, назустріч йому, йшла Старицька-Черняхівська. Зустрівши приблизно серед зали, щиро привітала й поцілувала вдумне високе чоло. Тим часом підійшли інші друзі. За якісь хвилини, оточений однодумцями, Симон Петлюра рушив до виходу. І тут без жодного знаку торохнув грім бурхливих оплесків і довго гримів, не стихаючи. Ніколи й ніде, здається не було таких голосних громів по театрах.

Ні геніальна Елеонора Дузе, ні наша не менш геніальна Марія Заньковецька не могли зродити їх своєю чарівною грою” [44].

3.5. Жанрові та стильові особливості публіцистики Симона Петлюри

Симон Петлюра був не лише політиком, а й письменником, публіцистом. Він залишив по собі неабияку літературну спадщину, але, гадаємо, ми повинні змиритися з тим, що вже ніколи її не вдасться встановити у повному обсязі. Причин кілька.

По-перше, багато його статей, кореспонденцій, заміток з’явилися на світ без підпису. З’ясувати тепер, які саме з них належали перу Петлюри, практично неможливо.

По-друге, не вдасться сповна дізнатися про Петлюру як творчу людину ще й тому, що чимало його праць опинилися за кордоном, у приватних архівах.

По-третє, одна з причин, що ускладнює дослідження, – підпис матеріалів аббревіатурами.

Український дослідник творчості С. Петлюри В. Королів (Старий), який працював на еміграції, доводить, що Петлюрина літературна, публіцистична чинність обмежувалася досить вузькими рамками. „Він ніколи не спробував своїх сил на багатьох напрямках письменництва: не виступав, як „молодий поет” навіть за юнацьких літ, не писав драматичних творів, не лишив по собі ні оригінальної белетристичної спадщини, ні науково-популярних брошур. Тобто Петлюра не перейшов того звичайного шляху, котрим простували мало не всі письменні люди його доби, в котрій ще не було закреслено літературних диференційовань. Симон Васильович почав працювати пером відразу як публіцист, а тому його письменницьке місце – в лавах українських журналістів” [89].

Спробуємо з’ясувати: що спонукало Симона Петлюру працювати на ниві публіцистики?

Щоб дати відповідь на це запитання, треба знати Петлюру з дитини. Ще у ранньому віці він відчув себе громадянином. В юнацькі роки, коли ще тільки формується світогляд та усвідомлюються етичні цінності, у Петлюри передусім почали визначатися дві домінанти його світогляду – національна та соціальна.

Коли й де саме сталася перша проба пера Симона Васильовича, однозначно відповісти непросто. Вивчені матеріали дають підстави вважати, що це сталося ще за семінарських часів, бо коли Петлюра опинився в Галичині на початку 1900-х років, то там він уже „жив з літературного заробітку”. Уже тоді Петлюру знали як автора українських галицьких видань, котрий друкував чимало заміток і статей у „Літературно-Науковому Віснику”.

У 1904 році вийшов з друку український переклад Петлюри об’ємної книжки професора Стороженка – „Нарис історії західно-європейських літератур до кінця XVIII століть”. Чи не ця обставина стала підставою для того, що Михайло Грушевський, познайомившись незадовго до цього з молодим Симоном, радить Євгенові Чикаленкові запропонувати Петлюрі стати секретарем газети „Рада”, коли той після революції 1905 року повернувся в Україну. Отже, з цього випливає, що вже у 1904–1905 роках, коли Симону Петлюрі не виповнилося ще й 25 років, його по праву вважали сформованим журналістом, публіцистом, котрому можна довірити посаду секретаря єдиної щоденної української газети.

При цьому варто підкреслити, що в той час українська журналістика в умовах цензурних утисків і заборон українського друкованого слова тільки пробувала робити перші кроки. Мало, а то й взагалі не було газетярів-фахівців, які могли б написати літературною українською мовою замітку або статтю. Справжня вітчизняна журналістика тільки почала запроваджуватися, як і самі журналістські традиції. У товаристві таких майстрів пера, як Б. Грінченко, С. Єфремов, Ф. Матушевський, Олена

Пчілка, Петлюра бере найактивнішу участь у створенні тих традицій, тієї першої української журналістської школи.

Співпрацюючи з редакцією газети „Рада”, Петлюра друкує чимало статей, а ще більше – публіцистичних заміток, які були підписані здебільшого псевдонімами, криптонімами або ж узагалі без підпису. Тому визначити, яким був літературний доробок Петлюри у „Раді”, досить важко. Є всі підстави стверджувати, що цей творчий доробок був не надто значним за обсягом. На це було кілька причин.

По-перше, редакторська і секретарська робота в редакціях початкового періоду української преси була дуже важка і марудна. „Рада” мусила бути дуже своєрідною газетою з погляду організаційно-творчого, якщо порівняти її з іншими газетами. У „Раді” майже не було передруків, тобто вона „робилася пером”, у той час як більшість московських газет „жили” за рахунок передруків. Отже, редактор, а тим більше відповідальний секретар, змушені були „правити” увесь доставлений до газети матеріал. На це потрібно було витрачати багато часу.

По-друге, надто багато провінційних кореспондентів були новачками у своїх спробах на полі української журналістики. Звідси випливає, що дописи журналістів у редакції потрібно було не лише правити, а й подеколи переписувати.

По-третє, Петлюра як публіцист не мав змоги надто повно реалізуватися у „Раді” ще й через те, що газета мала бути надто обережною, торувала переважно культурницьку стежку і постійно знаходилася у полі зору цензури.

Це не могло сприяти розкриттю творчого потенціалу Петлюри, і він, полишивши „Раду”, переходить (1907 року) до соціалістичної преси, стаючи на чолі соціал-демократичного тижневика „Слово”.

Дослідження цього часопису дає підстави стверджувати, що й у „Слові” бракувало досвідчених журналістів, які б вправно володіли літературною мовою. Тому на Петлюру знову лягає ретельна редакторська робота. Проте

невдовзі „Слово” перестає існувати, і Симон Васильович у пошуках роботи й кусня хліба їде спочатку до Петербурга, а згодом і до Москви. У столиці царської імперії, працюючи редактором „Украинской жизни”, він вміщує низку статей. Одночасно працює в часописах, що виходять на українській території (наприклад, в „Україні”). До цього періоду відносяться його вже названі статті, частина яких вийшла в окремій книжці „Незабутні”. Але це вже припадає на добу другої революції, коли фактично Петлюра змінює перо на шаблю. Тільки тепер теми у нього інші – не соціальні, громадсько-літературні та мистецькі, а виключно військові.

Отже, якщо на початку Симон Петлюра починав свій літературний і публіцистичний шлях в Україні як піонер публіцистики, то в середині свого життя він стає піонером української військової літератури. Він створює військовий журнал „Табір”, засновує у Парижі тижневик „Тризуб”.

Однак публіцистична спадщина Петлюри не обмежується згаданими виданнями. Він дописував, друкувався або співпрацював з цілим рядом періодичних видань. Перелік їх можна навести в такій хронологічній послідовності:

1. „Добра новина” (Львів, 1903);
2. „Областное обозрение” (Петербург, 1903);
3. „Вестник Казачьих Войск” (Петербург, 1903);
4. „Праця” (Львів, 1904–1905);
5. „Селянин” (Чернівці, 1903, Львів, 1904);
6. „Київська старина” (Київ, 1904);
7. „Воля” (Львів, 1905);
8. „Записки Наукового Товариства ім. Шевченка” (Львів, 1905);
9. „Вільна Україна” (Петербург, 1906);
10. „Літературно-Науковий Вісник” (Львів, 1902–1907);
11. „Слово” (Київ, 1907–1909);
12. „Україна” (Київ, 1907);
13. „Образование” (Петербург, 1908);

14. „Голос минувшого” (Петербург, 1913);
15. „Книгар” (Київ, 1917–1918);
16. „Трибуна України” (Варшава, 1923);
17. „Табор” (Каліш-Варшава, 1923);
18. „Тризуб” (1925–1926).

Саме у цих виданнях, за підрахунками С. Литвина, надруковано понад 120 статей, кореспонденцій, рецензій з обговоренням та аналізом важливих подій і явищ у житті тогочасної України [98, с. 59].

Окрім цього, Симон Петлюра є автором таких книжок: „Іван Франко – поет національної честі” (Львів, 1913), „Незабутні: збірник статей про українських діячів культури» (Київ, 1918), «Сучасна українська еміграція та її завдання» (Шип'орно, Польща, 1923), „Московська воша: Оповідання дядька Семена» (Париж, 1966). Дві книги написані ним у співавторстві: «Українське питання» (Петербург, 1914) та „Галичина, Буковина, Угорська Русь” (Москва, 1915).

Однак талант Петлюри як журналіста і публіциста проявився саме на посаді редактора „Украинской жизни”. Його праця у згаданому часописі була вершиною журналістської діяльності, висунувши його в коло найвідоміших українських політиків, публіцистів, ораторів. Ось лише найголовніші статті, замітки, рецензії, надруковані ним в „Украинской жизни”.

Літературознавчі:

„До драми життя Шевченка” (Ч. 2. 1912); „І. Франко – поет національної честі” (Ч. 5 і 6. 1913). Ця стаття вийшла також окремим виданням; „Пам'яті М. Коцюбинського (Ч. 1913); „Пам'яті К. Михальчука” (Ч. 4. 1914); „Пам'яті І. В. Івасюка” (Ч. 11. 1912); „Пам'яті д-ра Є. Гребенюка” (Ч. 2. 1912).

Публіцистичні:

„До питання про культурну творчість” (Ч. 7–8. 1912); „Про переоцінку” (ч. 11, 1913); „Скорочене” викриття українства паном Щеголевым” (Ч. 11.

1913; „До практичних завдань українства”; „Місцева російська преса на Україні” (Ч. 1. 1914); „Про ставлення до українського наукового Товариства” (Ч. 3. 1914).

Із згаданих статей та заголовків можна з’ясувати комплекс тих інтересів, які займали Петлюру в той чи інший період його життя, та зовнішні обставини, за яких йому доводилося працювати на літературній ниві, висловити ті провідні думки, що ними керувався він у своїй публіцистичній діяльності. І насамкінець – підійти до загальної оцінки його літературно-публіцистичної діяльності.

Статті й замітки, огляди і розвідки з питань історії, літератури, літературознавства, театру, драматургії, літературної критики Симона Петлюри не втратили свого гострого громадянського звучання і в наші дні. Саме це дало підставу віце-президенту УНР в екзилі, професору М. Степаненку дати високу оцінку Петлюрі як публіцисту: „Його перу характерні ясність викладу, сформованість стилю, образність мови, оригінальність підходу до проблем, сумлінність критичного аналізу, велика ерудиція, а понад усе – чітко скристалізована суверенна національно-державна філософія” [183, с. 28].

У цьому контексті непереконливими і надто замовними виглядають звинувачення радянського історіографа петлюріани В. Блакитного (В. Елланського), зроблені ним у 1920 році щодо Петлюри.

Окремої уваги заслуговують закиди щодо так званого низького освітнього рівня С. Петлюри. Незважаючи на те, що він був виключений зі старшого, шостого, класу семінарії, Симон Петлюра прогалини у знаннях надолужив шляхом посиленої й систематичної самоосвіти. Він завжди возив з собою велику бібліотеку з найрізноманітніших галузей: політики, військової справи, юриспруденції, історії, філософії, релігієзнавства, фінансів. Добре знав німецьку та французьку мови.

Публіцистична діяльність Петлюри безперервно тривала щонайменше 23 роки, а сам Симон Петлюра був редактором чи співзасновником щонайменше шести часописів.

Як публіцист, Петлюра був толерантним, стриманим у своїх оцінках та емоціях. Він не намагався бути пророком і не творив сенсацій, як це часто дозволяли собі більш відомі на цій полі його сучасники та співробітники. Він був майстром газетної дискусії. Вдумливий і сумлінний майстер слова, він умів вчасно, коротко і ясно сказати те, що продумав та виносив у своїй голові і серці, завжди сповідував принцип чесності з читачем.

Окрім публічної літератури Симон Петлюра працював не менше і в сфері мемуаристики та епістолярію. Величезну кількість листів він написав за роки державної діяльності, тобто саме тоді, коли мало друкувався. Беручи до уваги, що в його листах майже не було нічого про справи особисті, – саме ця недрукована література містить особливо важливі й цікаві матеріали для новітньої української історії.

Петлюра як публіцист широко застосовував художні прийоми, жанрову різноманітність. Основою публіцистичних творів була національна міфологія. Різноманітність надавала публіцистичним творам особливої яскравості, вони мали неабиякий образний вплив на читача, його сприйняття. Серед найпоширеніших жанрів, до яких вдавався Симон Петлюра, були:

- публіцистичні замітки і статті („З українського життя”, „Про переоцінку”, „Табір”);
- есе і фейлетони („Державний ясновидець пан Савченко”, „Скорочене”, „Московська воша”, „До драми Шевченкового життя”. „І. Франко – поет національної честі”);
- нариси („Пам’яті Івана Тобілевича (Карпенка-Карого), „Останній український діяч шестидесятих років”);
- листи („Три листи до Дм. Донцова”, „З листа до І. Огієнка”, „З листа до А. Левицького”).

Однією з найголовніших специфічних рис публіцистичних текстів С. Петлюри є те, що вони не тільки і не стільки відтворюють дійсність, а й творять певну реальність на основі образів – символів, що в них існує глибинний, „позаслівний” зміст тексту, взаємозалежність і взаємопов’язаність, взаємодія і взаємовплив змісту й структури текстів, а також історія, етнопсихологія. У своїх публіцистичних текстах Симон Петлюра досить часто використовує такі символи, як, наприклад, символ степу; символ, символи комсомолки.

Вивчені публіцистичні твори дають підстави стверджувати, що у своїй публіцистичній діяльності Симон Петлюра неодноразово вдавався до таких прийомів, як риторичне запитання, звертання, іронія, авторський відступ, антитеза, діалог, навмисний повтор та інші.

Ось лише окремі з них. Риторичне запитання: „Постановою з 9 січня 1915 року... взагалі усі українські періодичні видання припинено. За що? Ми не знаємо, та й ледве чи можливо знайти задовільну відповідь на це питання”; іронія, сарказм при змалюванні п. Савченка. „З хистом ясновидця і прозорливця, що увіходить у глибину задумів людських і одночасно вміє з розроблених частин і окремих шматочків життя створити суцільний образ його, дати йому належну назву, прочитати написане, виявити недозріле, узагальнити роздрібнене, з усім цим обдарованням підходить п. Савченко до того сфінкса, що зветься українцем, і називає його справжнім ім’ям: „народні відщепенці, відступники і зрадники взагалі”. Усі без винятку, всі до останнього, усі взагалі. Досить цитуючи при цьому тих, проти кого виступає. Так, „працьовитій людині притаманна скромність”. Про неї говорить і п. Щоголев, застосовуючи її до своєї особи: „Наше скромне бажання полягає лише в тому, щоб піднести питання про справжнє підґрунтя українського руху”. Але признання п. Щоголіва не дуже відповідає дійсності: здійснення його бажання не таке вже й скромне і, власне кажучи, переходить усякі межі скромності”.

Аби надати кожному слову публіцистичної ваги, Симон Петлюра звертає особливу увагу на заголовки своїх матеріалів: „Народе український!”, „До населення всієї соборної України”, „Вчіться у Шевченка”. Ці твори мають чітко визначеного адресата, а це означає, що дієвість, вплив слова буде досить вагомим. У цьому ж контексті можна розглядати і численні листи Петлюри, зокрема, „Лист з того боку”, „Лист до генерал-хорунджого Миколи Удовиченка”, „Лист до панів послів та голів дипломатичних місій УНР”.

З огляду на вищевказане, можемо виділити і головні теми публіцистичних матеріалів Петлюри. Як в „Украинской жизни”, так і в інших редагованих ним виданнях, найважливішими темами є:

1). Тема боротьби за національну і державну незалежність, за зростання культури і освіченості народу, за орієнтацію на кращі зразки національного і світового мистецтва: „Розпочинаючи видання”, „До практичних завдань українства”, „Вчіться у Шевченка”, „Народе український”, „Ювілей М. К. Заньковецької”, „До трудового селянства”, „Лист до В. Кедровського”.

2). Тема „долі” національної, індивідуальної: „До драми Шевченкового життя”, „Сучасна українська еміграція та її завдання”, „Дзвін”-збірник”, „Критика чи деморалізація”.

3). Тема „волі” держави, особистості, нації, слова як основи боротьби, причини і здатності боротися: „Білоруси і їх національне питання”, „До драми Шевченкового життя”, „Останній український діяч шестидесятих років”, „Вчіться у Шевченка”.

Отже, перед петлюрознавцями, які досліджують творчий доробок Петлюри як журналіста, публіциста, стоїть два важливих завдання щодо пошуку і збору всієї літературної спадщини: по-перше, пошук і систематизація всього розкиданого під різними, умовними підписами або без них, що було надруковано ним в різних періодичних українських і московських виданнях, а також в еміграції; по-друге, зібрати, упорядкувати й видати всю його особисту кореспонденцію.

Висновки до розділу 3

1. Журнал „Украинская жизнь” – чи не єдине видання, де протягом шести років його існування питання зародження, становлення і розвитку „Просвіт” знаходилося під пильним оком авторів часопису. Так, протягом 1912–1917 років на сторінках цього часопису було опубліковано 26 аналітичних матеріалів, присвячених тим чи іншим аспектам просвітницької діяльності. „Украинская жизнь” намагалася підтримати на місцях найменші спроби щодо організації культурно-освітніх, національно-патріотичних організацій на місцях, зорієнтувати їх у пошуку необхідних для проведення просвітницької роботи національних видань, книг, до яких би потягнулися широкі верстви населення. Характерною особливістю публікацій з просвітницької тематики є те, що автори не обмежуються констатацією лише позитивних фактів. Вони загострюють свою увагу й на недоліках, що мають місце в діяльності „Просвіт”, на причинах неефективності проведених окремих заходів. Численні публікації журналу на цю тему будили свідомість сотень тисяч українців, змушували їх переосмислити свою роль у суспільстві, в необхідності утвердження української незалежності.

2. Серед провідних тем „Української життя” – доля української мови, її захист та ствердження в усіх сферах суспільного і громадсько-політичного життя. Редакція приклала чимало зусиль до того, аби не допустити повної реалізації ініційованих на рядовому рівні різних заборонницьких заходів, спрямованих на обмеження сфери вживання своєї мови. Серед форм роботи в цьому напрямку – підтримка українських письменників, захист їхньої творчості від цензурного свавілля, інформування громадськості про ситуацію щодо розв’язання мовного питання. Автори „Української життя” не обмежувалися виступами лише в одному журналі. Вони намагалися привернути увагу якомога більшої кількості населення до проблем українства і шляхом публікування своїх статей в інших газетах та журналах Росії.

3. Зробивши акцент на підготовці до друку аналітичних матеріалів економічної тематики, друкуючи з номера в номер економічні огляди з використанням статистичних даних та схем, часопис дав змогу читачам не лише ознайомитися з проблемою економічними взаємовідносинами України і Росії, а й розвіяти міф про те, що Росія „годує” окраїни імперії, у тому числі й Україну, виснажує свої багаті надра на користь українців. Автори журналу і саме видання на конкретних даних довели читачам, що Україна і з точки зору економічного підґрунтя мала всі підстави стати незалежною державою. Звідси випливає, що „Украинская жизнь” виступала не лише інформатором, агітатором, але й справді будівничим економічної незалежності України. Саме завдяки цьому часопису українці й росіяни мали змогу переконатися, що Україна мала досить міцні економічні основи, які давали їй право на самовизначення та будівництво суверенної незалежної держави

4. Аналіз літературно-мистецької тематики, побудований здебільшого на публікаціях самого редактора часопису, розвінчує багатоліття нав'язуваний радянською пропагандою міф про Симона Петеру як жорстокого, інтелектуально обмеженого військовика, який прагне влади. Натомість Петлюра постає зі сторінок власних статей, присвячених цій тематиці як прекрасний знавець літератури, вправний критик, прихильник, гідний поціновувач і захисник театру українських корифеїв, теоретик українського мистецтва. Його критичні нариси про життєвий творчий шлях Тараса Шевченка, Івана Франка, Михайла Коцюбинського, Марію Заньковецьку, Івана Карпенка-Карого, опубліковані на сторінках «Украинской жизни», а згодом видані окремою книжкою під назвою «Незабутні», – зразок майстерності, професіоналізму і патріотизму, гідний наслідування літературними критиками нового покоління. Статті й замітки, огляди і розвідки з питань історії, літератури, літературознавства, театру, драматургії, літературної критики цього автора не втратили свого гострого громадянського звучання і в наші дні.

5. Публіцистична діяльність Петлюри, що безперервно тривала щонайменше 23 роки, посідає особне місце в житті діяча. Текстам цього автора властиві толерантність, стриманість, виваженість оцінок. Будучи різними за жанрами, в них широко застосовуються різноманітні художні прийоми. Серед них – риторичне запитання, звертання, іронія, авторський відступ, антитеза, діалог, навмисний повтор та інші. Часто автор звертається до національної міфології. Різноманітність надавала публіцистичним творам особливої яскравості, вони мали неабиякий образний вплив на читача. Серед найпоширеніших жанрів, до яких вдавався Симон Петлюра, були: публіцистичні статті, есе, фейлетони, нариси, відкриті листи.

6. Публіцистиці С. Петлюри особливо притаманний символізм. Символізм Однією з найголовніших специфічних рис публіцистичних текстів С. Петлюри є те, що вони не тільки і не стільки відтворюють дійсність, а й творять певну реальність на основі образів–символів, що в них існує глибинний, „позаслівний” зміст тексту, взаємозалежність і взаємопов’язаність, взаємодія і взаємовплив змісту й структури текстів, а також історія, етнопсихологія.

7. Найголовнішими темами публіцистичних виступів С. Петлюри є: національна і державна незалежність України, засоби і шляхи державотворення, культура, мораль і освіченість народу, доля митця й особистості, національне і світове мистецтва.

ВИСНОВКИ

Комплексне дисертаційне дослідження, проведене у відповідності з поставленими завданнями, дає змогу зробити наступні висновки.

1. Всебічно проаналізовано стан дослідження проблеми в українській та зарубіжній історіографії, визначено повноту й об'єктивність її осмислення в науковій літературі. Зокрема з'ясовано, що в умовно поділених трьох групах публікацій, присвячених вивченню життєпису та аналізу багатогранної діяльності Симона Петлюри, а передусім журналістської, редакторської та публіцистичної (діаспорні публікації, публікації радянської пори, наукові розвідки посткомуністичної доби на теренах колишнього СРСР), найбільшою за кількістю та найрізноманітнішою за жанровим і тематичним діапазоном є діаспорна група публікацій. Характерною особливістю змісту цієї групи є однозначно позитивна характеристика зробленого цією постаттю - місцями емоційно гіперболізована, проте здебільшого все ж базована на архівних матеріалах та свідченнях очевидців тих подій. Навпаки, змістовий акцент, тональність та лексика у публікаціях петлюріани радянських авторів тяжіє до викривальних звинувачень, бездоказової критики, ненаукового аналізу матеріалів, які знаходилися в радянських архівах.

Встановлено, що з усіх залучених до аналізу публікацій діаспорних та радянських авторів не можна виділити жодної, яка б стосувалася безпосередньо аналізу діяльності Симона Петлюри як засновника та редактора журналу «Украинская жизнь». Не здійснено поки що всебічного спеціального дослідження у конкретиці редакторської діяльності С. Петлюри та проблематики створеного ним у Москві часопису й за період незалежності України. Лише фрагментарно ця проблематика розглядається окремих публікаціях М. Тимошика, С. Литвина, В. Сергійчука, В. Савченка, Я. Тинченка, Ю. Шаповала. Що ж до захищених в останні роки Україні за

різними науковими спеціальностями восьми кандидатських та докторських дисертацій, присвячених постаті Симона Петлюри, то лише в двох із них (кандидатська - О. Чекмишева та докторська - О. Богуславського) тією чи іншою мірою розглядаються окремі аспекти теми. Таким чином, проблематика цього дисертаційного дослідження комплексно виконується вперше.

2. Досліджено умови формування світогляду Симона Петлюри та передумови становлення його як патріотично зорієнтованого українського журналіста, редактора, видавця. Зокрема, на основі аналізу документів із родинного архіву Петлюр уточнено деякі спірні або не доведені досі документально факти з біографії цього діяча, а також псевдоніми, криптоніми, якими він підписував свої статті у різноманітних періодичних виданнях.

Введено до наукового ряд архівних документів з життя членів родини Симона Петлюри, зокрема ті, що стосуються його стосунків з батьками, братами, сестрами, дружиною Ольгою Опанасівною та донькою Лесею.

3. Висвітлено реалізовані й нереалізовані редакторські та видавничі проекти редактора, спрямовані на видання періодичних і неперіодичних видань.

Підраховано, що Симона Петлюра був дописувачем, співробітником, засновником (співзасновником) та редактором двадцяти двох періодичних друкованих видань. Доведено, що перший вагомий редакторський досвід молодий журналіст отримав у київському тижневику «Слово», в якому він за короткий проміжок часу (від першого до 21 числа) пройшов шлях від співробітника, співзасновника до головного редактора.

Виокремлено найбільш вдалі видавничі проекти, здійснені С. Петлюрою на посаді редактора журналу «Украинская жизнь». Це упорядковані і видані за безпосередньою участю редактора дві досить популярні свого часу серед українських читачів книги «Українське питання» та «Галичина, Буковина, Угорська Русь». Першу книгу – «Українське

питання» - кваліфіковано як своєрідний довідник з різних ділянок українознавства, що не втратив свої актуальності після перевидання в українському перекладі М. Тимошика київським видавництвом ім. Олени Теліги 1999 року.

4. З'ясовано суспільно-політичні передумови заснування часопису «Украинская жизнь» та роль редактора у формуванні редакційної політики.

Встановлено, що заснування російськомовного журналу з осідком редакції в Москві, але з чітко декларованою проукраїнською позицією, припадає на один із найскладніших для українського національно-визвольного руху періодів, який розпочався після 1907 року, коли у внутрішній політиці російського уряду щодо національних меншин знову силою посилювалися шовіністичні устремління.

Доведено, що саме в журналі «Украинская жизнь» сповна проявився талант С. Петлюри як журналіста, публіциста, редактора, організатора редакційно-видавничої справи. До активної творчої співпраці з новим журналом редакторів вдалося залучити найбільш підготовлених на той час українських журналістів, публіцистів, громадських діячів, які своїми статтями додавали авторитету «Украинской жизни» серед читачів, – О. Саліковського, С. Русову, Д. Донцова, С. Єфремова, В. Садовського, В. Жаботинського та інших. Обґрунтовано доцільність перевидання кращих статей редактора часопису та перелічених вище найавторитетніших авторів у вигляді хрестоматії з історії української журналістики періоду національно-визвольних змагань українського народу.

5. Проаналізовано програмні засади часопису та організацію роботи редакції, штатних та позаштатних співробітників. Акцентовано увагу на двох найголовніших програмних завданнях «Украинской жизни». Перше: з огляду на те, що тогочасне російське суспільство втратило уявлення про Україну як про національний організм і стало трактувати українство як проектний варіант російської культури, аргументовано й цілеспрямовано знайомити українське суспільство з національними інтересами і проблемами

більш як 30-мільйонного українського населення, з його культурою, традиціями, національним рухом. Друге: розбудити серед активної частини української інтелігенції національну самосвідомість, розпочати наступальну широку просвітницьку роботу серед населення.

Визначено коло штатних і позаштатних співробітників часопису, фінансові засади друку, умови передплати, розцінки на оголошення та рекламу потенційних замовників.

6. Окреслено основні проблемно-тематичні напрямки діяльності часопису. Значний масив різних за жанрами та авторською приналежністю публікацій умовно поділений і проаналізований на такими темами, що були визначені редакцією як головні:

- історія, зародження і розвиток просвітніх товариств;
- доля української мови, її захист і ствердження в усіх сферах суспільного і громадсько-політичного життя;
- економічна проблематика в контексті спроможності України вести ефективно своє господарство та розвіювання міфів про те, що Росія «годує» околиці імперії;
- різноманітна літературно-мистецька проблематика українознавчого характеру.

7. Обґрунтовано місце і значення публіцистики Симона Петлюри на сторінках часопису «Украинская жизнь» у контексті історії української журналістики зокрема і проблем сучасного українського державотворення в цілому. Зокрема з'ясовано, що публіцистична діяльність цього діяча тривала 23 роки. Статті й рецензії, огляди і нариси, коментарі і репортажі, фейлетони та есе цього автора з різноманітних ділянок культури, літератури, журналістики відзначаються актуальністю, публіцистичною наснаженістю, довершеністю форми і змісту. Характерними рисами, які виділяють Петлюрину публіцистику, є толерантність, стриманість, аргументованість, багатство застосування художніх прийомів. Серед найпоширеніших – риторичне запитання, звернення, іронія, авторський відступ, антитеза,

діалог. Автор часто звертається до національної міфології, надає значну увагу образам-символам.

З'ясовано, що найголовнішими темами публіцистичних творів С. Петлюри є: національна і державна незалежність України, засоби і шляхи державотворення, культура, мораль і освіта народних мас, доля митця і особистості, національне і світове мистецтво.

Виокремлено із значного публіцистичного доробку редактора «Украинской жизни» ті журналістичнознавчі статті, які безпосередньо торкаються різних аспектів теорії та практики журналістики (обов'язок та покликання українського журналіста, тематична палітра періодичного видання, так званий лід інформації, принцип об'єктивності в журналістиці).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. ЦДІАУ (Центральний державний історичний архів України у м. Києв). – Ф. 291.
2. ЦДІАУ. – Ф. 287. – Оп. 1. – Арк. 28.
3. ЦДІАУ. – Ф. 295. – Оп. 1.
4. ЦДІАУ – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 668. – Арк. 2.
5. ЦДАВОВУ (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України у Києві). – Ф. 3809 (Особовий фонд Симона Петлюри). – Оп. 1 – Спр. – 1-15.
6. ЦДАВОВУ. – Ф. 3890. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 68.
7. ЦДАВОВУ. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 1014. – Арк. 4.
8. ЦДАВОВУ. – Ф. 3809. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 12.
9. ЦДАВОВУ. – Ф. 3809. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 1.
10. *Антонов-Овсиенко В.* Записки о гражданской войне. Воспоминания : в 4-х т. / Владимир Антонов-Овсиенко. – М.-Л., 1924-1933.
11. *Безручко М.* Січові стрільці в боротьбі за державність / М. Безручко. – Каліш, 1932. – 81 с.
12. *Безчестя* : [зб. творів / упоряд. В. М. Чудновський]. – К. : Політвидав України, 1983. – С. 3-4.
13. *Білодід І.* Українська РСР в період Громадянської війни 1917-1920 рр. / І. Білодід – К. : Політична література, 1967. – 422 с.
14. *Белоусенко О.* Гибель „Просвіти” / О. Белоусенко // Украинская жизнь. – 1912. – № 1. – С. 3–39.
15. *Белоусенко О.* Украинский вопрос в четвертой Думе / О. Белоусенко // Украинская жизнь – 1913.- № 6. – С. 21–34].
16. *Богуславський О. В.* Завдання української військово-політичної еміграції у світлі публіцистики С. Петлюри // О. В. Богуславський // Держава та регіони. Сер. : Гуманітарні науки, 2006. – № 1. – С. 69-73.

17. *Богуславський О. В.* Преса міжвоєнної еміграції в Європі 1919-1939 рр: національно-патріотична дискусія: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора наук із соціальних комунікацій : спец. 27.00.04 "Теорія та історія журналістики" / Богуславський Олег Вікторович. – К., 1992. – 20 с.

18. *Богуславський О.* Преса міжвоєнної еміграції і боротьба за незалежність України: історичний шлях, досвід, дискусії : [монографія] / Олег Богуславський. – Запоріжжя : Просвіта, 2006. – 452 с.

19. Боротьба і воля: Професор С. Русова не жиє. – Вінніпег (Канада), 1940. – 16 с.

20. *Будьонний С.* Ми йшли у бій за Україну / С. Будьонний. – К., 1958. – 62 с.

21. *Варварцев М.* Буржуазне «українознавство» – знаряддя ідеологічних диверсій і імперіалізму / М. Варварцев. – К., 1976. – 184 с.

22. *Варгатюк С.* – Зовнішня політика Директорії УНР: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / Сергій Варгатюк. – К., 1996. – 17 с.

23. *Верстюк В.* Симон Петлюра і Директорія / С. Верстюк // Сучасність. – 1997. – Ч. 6. – С. 55–64.

24. *Верстюк В.* Харизматичність Петлюри / У 70-річчя паризької трагедії 1926–1996. 36. пам'яті Симона Петлюри / С. Верстюк. – К., 1997. – С. 133–146.

25. Видавнича справа та редагування в Україні: постаті і джерела (XIX – перша третина XX ст.) : [навч. посібник / за ред. Н. Зелінської]. – Львів: Світ 2003. – 612 с.

26. *Винниченко В.* Відродження нації : у 3-х ч / Володимир Винниченко. – Київ-Відень, 1920. – Ч. 1. – 350 с. ; ч. 2. – 330 с. ; ч. 3. – 542 с.

27. *Винниченко В.* В чем наша сила? / Винниченко В. // Украинская жизнь. – 1917. – 3. – С. 13.

28. *Винниченко В.* Заповіт борцям за визволення / Володимир Винниченко. – К.: Криниця, 1991. – С. 23.

29. Винниченко проти Петлюри: [зб. статей / редагув. і передм. В. Блакитного (Еллінського)]. – Харків : Всеукр. вид-во, 1920. – С. 4-5.

30. Він – з когорти вождів: Кращі конкурсні праці про дореволюційну діяльність Симона Петлюри : [зб. наук. статей] . – К. : Дніпро. – 1994. – 151 с.

31. Вітковський О. Симон Петлюра – ідеологія і заповіт / О. Вітковський // Тризуб (Париж). – 1936. – Ч. 29-30. – С. 9-10.

32. Вітошинська О. Симон Петлюра – публіцист і журналіст / О. Вітошинська // Зб. студійно-наук. конф. в Парижі. Травень, 1976. – Мюнхен–Париж, 1980. – 239 с.

33. Вовк-Сіроманець. Симон Петлюра. – К., 1918. – 16 с.

34. Возняк М. Украинское общество „Просвіта” во Львовѣ / М. Возняк // Украинская жизнь – 1913. – № 6. – С. 53.

35. Войнарович Б. Петлюра / Б. Войнарович. – Львів, 1935. – 48 с.

36. Волинь – С. Петлюрі. 1926-1936: [зб. праць]. – Рівне, 1936. – 260 с.

37. Волицький В. На Львів і Київ: Воєнні спогади 1918-1920 / В. Волицький. – Торонто: Гомін України, 1963. – 239 с.

38. Гаврилюк І. Велетень духа / І. Гаврилюк. – Чернівці, 1919.

39. Гай Ю. З ким і проти кого: Ганебний шлях петлюрівщини та її «спадкоємців» / Ю. Гай. – К. : Молодь, 1980. – 223 с.

40. Геращенко Т. Місце і роль самостійників в українському національному русі (кінець ХІХ – початок 1918 року) : автореф. дис. ... канд. іст. наук / Геращенко Т. – Запоріжжя, 1993. – 25 с.

41. Герман В. «Просвіта»: історія та сучасність (1868-1998) / В. Герман. – К. : Просвіта, 1998. – 88 с.

42. Городинський І. Не вмирай, допоки живеш... / Іван Городинський. – Чернівці : Букрек, 2008. – С. 83-92.

43. Городня Н. – Політика країн Антанти та США щодо державності України в 1917-1919 роках : автореф. дис. ... канд. іст. наук / Н. Городня – К., 1996. – 24 с.

44. *Гришук В.* Симон Петлюра – театральний діяч / В. Гришук // Кіно і театр. – 1998. – №2. – С. 21-23.
45. *Гунчак Т.* Симон Петлюра та євреї / Т. Гунчак. – К. : Либідь, 1993. – 48 с.
46. *Данилевський К.* Петлюра в серцях і піснях свого народу / К. Данилевський. – Регенсбург, 1947. – 9 с.
47. *Данилович К.* Кілька зустрічей з Головним Отаманом на Великій Україні року 1919 / К. Данилович // Тризуб (Париж). – 1936. – Ч. 21-22. – С. 16-23.
48. Дело о „Кобзарє” // Украинская жизнь. – 1913. – № 1. – С. 120.
49. Десята річниця денікінського погрому: Збірник праць Єврейської історико-археографічної комісії. – К., 1929.- Т. 2. – 388 с.
50. *Дівицький М.* Петлюра / Микола Дівицький. – 1947. – 51 с. - (Бібліотека українського державника).
51. *Добрецький В.* Антиукраинский поход / В. Добрецький // Украинская жизнь. – 1914. – № 4. – С. 89.
52. Документ судової помилки: Процес Шварцбарда : [зб. матеріалів]. – Париж : Націоналістичне вид-во в Європі, 1958. – 152 с.
53. *Донцов Д.* Історія розвитку української державної ідеї / В. Донцов. – К., 1991. – 43 с.
54. *Донцов Д.* На текущие темы / В. Донцов // Украинская жизнь. – 1912. – № 3. – С. 77–79.
55. *Донцов Д.* Симон Петлюра / Д. Донцов // Літературно-науковий вістник. – 1926. – Кн. 7-9. – С. 321-334.
56. *Дорошенко В.* Мої спогади про Симона Петлюру / В. Дорошенко // Свобода (США). – 1953. Ч. 143-150.
57. *Дорошенко-Товмацький Б.* Симон Петлюра: Життя і діяльність / Борис Дорошенко-Товмацький. – К. : Вид. центр "Просвіта", 2005. – 608 с.
58. *Доценко О.* Зимовий похід (6.12.1919-6.05.1920 / Олександр Доценко. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2001. – 376.

59. *Доценко О.* Літопис української революції: Матеріали і документи до історії української революції 1917-1923 / Олександр Доценко. – Т. 2. – Кн. 4. – Львів, 1923. – 364 с.; Т. 2. – К. 5. – Львів, 1934. – 400 с.

60. *Думін О.* Нарис історії українсько-польської війни 1918-1919 / О. Думін. – Нью-Йорк: Говерла, 1966. – 179 с.

61. *Ейдеман Е., Какурін М.* Громадянська війна на Україні / Е. Ейдеман, М. Какурін: [ра ред. Р. Чубаря]. – Харків: Держвидав України, 1928. – 71 с.

62. *Єрошкевич П.* З боротьби українського народу засвою незалежність / П. Єрошевич // За державність (Варшава). – 1938. – Зб. 8. – 1938. – С. 9-65; 1938. – Зб. 9. – С. 18-59.

63. *Єфремов С.* Мартиролог українського слова / С. Єфремов // Украинская жизнь. – 1917. – №3. – С. 6.

64. *Єфремов С.* Щоденники. Щоденники: 1923-1929 / С. Єфремов. – К.: Б-ка газети «Рада», 1997. – 948 с.

65. *Жаботинський В.* Вибрані статті з національного питання / В. Жаботинський. – К., 1991. – С. 112-113.

66. *Животко А.* Історія української преси / Упорядник, автор історико-біографічного нарису і приміток М. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 1999. – 343 с.

67. *Жук А.* Симон Петлюра (з нагоди 10-ї річниці смерті) / А. Жук // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1936. – Ч. 5. – С. 2-5.

68. *Жук А.* Симон Петлюра в молодості: Збірник статей / А. Жук. – Львів, 1935. – 189 с. (до роз. 2 про євреїв).

69. *Жуковський А.* Петлюра у Франції / А. Жуковський // Збірник Українського Вільного Університету, присвячений 75-літтю проф. В. Янева. – Мюнхен, 1983. – С. 418-429.

70. *Заводовський А.* Національне питання в публіцистиці С. Петлюри / Анатолій Заводовський // Симон Петлюра у контексті українських національно-визвольних змагань : зб. наук. праць. – Фастів, 1999. – С. 53-62.

71. *Задунайський Р.* – Збройні сили Української Народної Республіки 1917-1920 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук / Р. Задунайський. – Донецьк, 1995. – 22 с.

72. *Затонський В.* Уривки з спогадів про українську революцію / Володимир Затонський // Літопис революції (Харків). – 1929. – № 4. – С. 139-172; № 5. – С. 115-141.

73. Збірник пам'яті Симона Петлюри : [зб. спогадів]. – Прага, 1930. – 258 с.

74. *Зінкевич Л.* – Розпад російської армії та український військовий рух в умовах національної революції на Україні (березень 1917 – лютий 1918) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : / Л. Зінкевич. – Львів, 1995. – 23 с.

75. *Зленко П.* Симон Петлюра. Матеріали для бібліографічного покажчика / Петро Зленко. – Париж, 1939. – 74 с.

76. *Змієнко-Сенишин Г.* Пересаджені квіти України / Галина Змієнко-Сенишин [зб. творів / упорядкув., передм. М. Тимошика]. – К.: Наша культура і наука, 2001. – 196 с.

77. *Іванис В.* Симон Петлюра – президент України. 1879-1926 / Василь Іванис. – Торонто, 1952. – 252 с.

78. *Ідзьо В.* Михайло Грушевський на шпальтах часописів українців Росії «Украинский вестик» та «Украинская жизнь» у першій чверті ХХ століття / Віктор Ідзьо. – Л. : Сполом, 2007. – 64 с.

79. *Ідзьо В.* Українсько-російські взаємовідносини: історія, наука, релігія / Віктор Ідзьо. – Львів, 2002. – 304 с.

80. Історія української преси ХХ ст. : [хрестоматія / упоряд., автор іст.-біогр. нарису та приміт. О. Мукомела]. – К. : Наша культура і наука, 2001. – 352 с.

81. *Квіт С.* Дмитро Донцов і „Літературно-науковий вістник” („Вістник”) на тлі розвитку української літератури і журналістики 20-х–30-х років. Ідеологічні, естетичні та організаційні принципи”: дис... д-ра філол. наук : 10.01.08 / Квіт Сергій. – К., 2000. – 366 с.

82. *Кедрин І. Соборність / І. Кедрин // Альманах УНС – Річник 69. – Нью-Йорк, 1979. – С. 43-53.*

83. *Кедровський В. 1917 рік: Спогади / В. Кедровський. – Вінніпег, 1967. – 526 с.*

84. *Киевские ведомости. – 1910. – №31; Рада. – 1912. – №52.*

85. *Коваль Б. Симон Петлюра в перспективі історії // Ідеї і люди визвольних змагань 1917-1923 / Б. Коваль. – Нью-Йорк, 1968. – 276 с.*

86. *Кондуфор Ю. Великий Жовтень на Україні / Ю. Кондуфор. – К., 1977. – 135 с.*

87. *Коновалець Є. Причинки до історії української революції Є. Коновалець. – Прага, 1928. – 40 с.*

88. *Корбут С. Симон Петлюра. 1926-1936 / С. Корбут. – Львів : Дешева книжка. – Ч. 10. – 1936.*

89. *Королів-Старий В. Український народний герой Симон Петлюра (спроба характеристики) / Володимир Королів-Старий. – Київ ; Прага : Т-во «Час», 1919. – 37 с.*

90. *Косик В. Зовнішня політика Симона Петлюри / В. Косик // Збірник студійно-наукової конференції в Парижі (травень, 1976): статті, замітки, матеріали. – Мюнхен ; Париж, 1980. – С. 27-46.*

91. *Крупський І. Національно-патріотична журналістика України: Друга половина ХІХ – перша чверть ХХ ст. : [монографія] / Іван Крупський. – Львів : Світ, 1995. – 184 с.*

92. *Курас ІІ. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине / Иван Курас. – К., 1976. – 315 с.*

93. *Лазаревський Б. Обличчя Симона Петлюри / Борис Лазаревський // Тризуб (Париж). – 1936. – Ч. 21-22. – С. 27-30.*

94. *Лапчинський Г. Боротьба за Київ. Січень 1918 року / Г. Лапчинський // Літопис революції (Харків). – 1928. – Ч. 2. – С. 209-219.*

95. *Левченко С. Спогади (Блаженної пам'яті Головному Отаманові / С. Левченко // Табор (Варшава). – 1927. – Ч. 8. – С. 5-8.*

96. Лист С. Петлюри з Парижа до Лесі Петлюри у Варшаву 22 травня 1925 р. // Симон Петлюра та його родина: Документи і матеріали / упоряд. В. Михальчук. – К. : Рада, 1996. – 318 с.

97. *Литвин С.* Симон Петлюра у 1917-1926 роках. Історіографія та джерела : [монографія] / Сергій Литвин. – К. : Аквілон-Прес, 2000. – 464 с.

98. *Литвин С.* Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана / Сергій Литвин. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2001. – 640 с. – Бібліографія: с. 562-637.

99. *Лихолат А.* Розгром націоналістичної контрреволюції на Україні (1917-1922) / А. Лихолат. – К. : Держполітвидав, 1955. – 663 с.

100. *Лотоцький О.* Листи з пам'яті / Олександр Лотоцький // Тризуб. – 1926. – №45.

101. *Лотоцький О.* Симон Петлюра як політик і державний муж / Олександр Лотоцький. – 3-тє скороч. вид. – Париж; Лондон, 1951. – 76 с.

102. *Мандзенко К.* Петлюра, петлюрівці, петлюріанство / К. Мандзенко // Альманах УНС (США). Річник 69. – Нью-Йорк, 1979. – С. 7-36.

103. *Марголін А.* Україна й політика Антанти / А. Марголін. – Нью-Йорк, 1926. – 300 с.

104. Матеріали з історії національної журналістики Східної України початку ХХ століття / уклад. Н. М. Сидоренко, О. І. Сидоренко. – К.: Дослідницький центр історії української преси, 1999. – 448 с.

105. Матеріали Сьомих Петлюрівських читань (Полтава, 25 травня 2004 р.). – Полтава : ОДГВ «Полтавський літератор», 2005. – 352 с.

106. *Матяш В.* Хто, як і чому оголосив Симона Петлюру погромником? [до 80-річчя вбивства Голови Директорії УНР Симона Петлюри] / Віталій Матяш // Самостійна Україна. – 2006. – Ч. 2. – С. 25-28.

107. *Миронюк Д.* Симон Петлюра – редактор „Украинской жизни” , Передм. М. Тимошика / Дмитро Миронюк. – К. : Наша культура і наука, 2004. – 136 с.

108. *Миронюк Д.* «Слово» Симона Петлюри / Дмитро Миронюк. – Чернівці : Видавничий дім „Букрек”, 2007. – 98 с.

109. *Миронюк Д.* Журнал „Украинская жизнь” про заборону українства (1912-1917) / Дмитро Миронюк // Науковий вісник Чернівецького університету (Слов’янська філологія). — Вип. 108. – 2001. – С. 85–98.

110. *Миронюк Д.* Питання української преси на сторінках журналу „Украинская жизнь” (1912-1917) / Дмитро Миронюк // Науковий вісник Чернівецького університету. Слов’янська філологія. – Вип. 116. – 2001. – С. 31–38.

111. *Миронюк Д.* Симон Петлюра – редактор „Украинской жизни” (1912-1917) / Дмитро Миронюк // Друкарство. – 2001. – № 1(48). – С. 84–87.

112. *Миронюк Д.* Журнал „Украинская жизнь” (1912–1917) як джерело дослідження діяльності осередків „Просвіти” / Дмитро Миронюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Журналістика». – 2003. – № 11. – С. 10–13.

113. *Миронюк Д.* Програмні засади та організація роботи журналу „Украинская жизнь” (1912–1917) / Дмитро Миронюк // Матеріали Шостих Петлюрівських читань „Полтавська петлюріана”. – Полтава, 2003. – Число 5. – С. 37–43.

114. *Миронюк Д.* Симон Петлюра як співробітник і редактор тижневика «Слово» (1907-1909) / Дмитро Миронюк // Наукові записки Інституту журналістики. – 2009 . – Т. 34. – С. 000 – 000. ????

115. *Миронюк Д.* Журнал «Украинская жизнь та його редактор Симон Петлюра в зарубіжній та українській науковій історіографії / Дмитро Миронюк // Наукові записки Інституту журналістики. – 2009 . – Т. 35. – С. 000 – 000. ???

116. *Миронюк Д.* Журнал «Украинская жизнь» як чинник захисту української мови в умовах наступу реакційних сил на національно-визвольний рух (1912-1917 рр.) / Дмитро Миронюк // Наукові праці

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – Серія «Філологічні науки». – 2009. – Вип. 20. – С. 420–425.

117. *Миронюк Д.* «І мертвий він наводить страх» / Дмитро Миронюк // Ва-Банк (Чернівці). – 2006. – 1 червня.

118. *Миронюк Д.* Державний муж... чи журналіст / Дмитро Миронюк // Там само. – 2006. – 8 червня.

119. *Миронюк Д.* «Слово» Симона Петлюри / Дмитро Миронюк // Там само. – 2007. – 3 і 10 травня.

120. *Миронюк Д.* "Вільна Україна", Ольга Кобилянська і Петлюра / Дмитро Миронюк // Там само. – 2008. – 17 квітня.

121. *Михальчук В.* Українська бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі: Заснування, розвиток, діяльність (1926-1998) / Василь Михальчук. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1999. – 656 с.

122. *Михальчук В., Степовик Д.* Голоси преси про Симона Петлюру // У 70-річчя паризької трагедії: 1926-1996: 3б. матеріалів про відзначення 70-річчя загибелі Симона Петлюри / упоряд.: В. Михальчук, Д. Степовик. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1997. – 302 с.

123. *Моренко С.* Пам'яті С. В. Петлюри // Тризуб (Париж) / С. Моренко. – 1927. – Ч. 2. – С. 26-29.

124. *Назарук О.* Рік на Великій Україні. Конспект споминів зх. української революції / Осип Назарук. – Відень: Український прапор, 1921. – 344 с.

125. *Наріжний С.* Українська еміграція: культура праця української еміграції між двома світовими війнами / Симон Наріжний. – Прага, 1942. – Частина перша. – С. 209.

126. *Националисты и мазепинцы* // Утро России. – 1912. – №46.

127. *Наши задачи [редакц. статья]* // Украинская жизнь. – 1912. – №1. – С. 5-7.

128. *Огієнко І. (Митрополит Іларіон).* Рятування України / Упоряд., авт. передм. і комент. М. С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука. – 464 с.

129. *Огієнко І.* Урочистий в'їзд С. Петлюри до Кам'янця-Подільського 1 травня 1920 р. / Іван Огієнко // *Наша культура* (Варшава). – 1936. – Ч. 5. – Ч. 321-331.

130. *Омелянович-Павленко М.* Українсько-польська війна 1918-1919 рр. М. Омелянович-Павленко. – Прага, 1929. – 72 с.

131. *Онацький Є.* Портрети в профіль / Євген Онацький. – Чикаго, 1965. – 30 с.

132. *Онацький Є.* Чесність з ідеєю / Євген Онацький // *Пам'ять століть*. – 1999. – Ч. №. – С. 124.

133. *Онуфрієнко В.* Симон Петлюра : [поема] / В. Онуфрієнко. – Вид-во часопису «Українець в Австралії», 1961. – 16 с.

134. *Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине (1918-1920).* – М. : Наука, 1966. – 455 с.

135. *Павленко Ю, Храмов Ю.* Українська державність у 1917-1919 рр. (історико-генетичний аналіз) / Ю. Павленко, Ю. Храмов. – К., 1995. – 262 с.

136. *Палієнко М.* Українська бібліотека ім. С. Петлюри в Парижі в світлі документів українських архівів / Марина Палієнко // *Пам'ять століть*. – 2006. – №1. – С. 91-108.

137. *Петлюра С.* До ювілею М. Заньковецької / Симон Петлюра. – Україна. – 1907. – №11. – С. 35–63.

138. *Петлюра С.* Іван. Франко – поет національної чести: есе / Симон Петлюра. – К.: Веселка, 2006. – 23 с. (Серія «Урок української»).

139. *Петлюра С.* Журнальна праця. Як співробітничати в українських часописах / Симон Петлюра // *Дзвін* (Київ). – 1913. – №7-8.

140. *Петлюра С.* Листи до Д. Донцова / Симон Петлюра // *Літературно-Науковий Вістник*. – 1931. – Ч. 12.

141. *Петлюра С.* Московська воша: Оповідання дядька Семена про те, як московські воші їдять Україну і що з ними треба робити / Симон Петлюра. – Париж : Б-ка ім. С. Петлюри ; Націоналістичне вид-во в Європі. – 1966. – 100 с.

142. *Петлюра С.* Народе український: вибрані статті, листи, документи / Симон Петлюра. – Харків : Лівий берег, 1992. – 154 с.
143. Петлюра С. О переоценке / Симон Петлюра // Украинская жизнь. – 1913. – № 1. – С. 30-41.
144. *Петлюра Симон.* Статті, листи, документи / Симон Петлюра / Центр. комітет вшанування пам'яті Симона Петлюри в Америці, Укр. вільна АН у США. – Нью-Йорк, 1956. – 480 с.
145. *Петлюра Симон.* Статті, листи, документи / Симон Петлюра / Укр. вільна АН у США. Б-ка ім. С. Петлюри в Парижі. – Нью-Йорк, 1979. – Т. 2. – 627 с.
146. *Петлюра Симон.* Статті, листи, документи / [упоряд. В. І. Сергійчук] ; Ін-т досліджень модерної історії України в США, Фундація ім. С. Петлюри в Канаді. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1999. – Т. 3. – 615 с.
147. *Петлюра С.* Статті. Листи. Документи / [упоряд. В. І. Сергійчук] ; Ін-т досліджень модерної історії України в США, Фундація ім. С. Петлюри в Канаді. – К. : ПП Сергійчук, 2006. – Т. 4. – 704 с.
148. *Петлюра С.* Статті / [упоряд., авт. передм. О. Климчук]. – К.: Дніпро, 1993. – 341 с.
149. Погроми в Україні: 1914-1920 / [упоряд. В. І. Сергійчук]. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1998. – 542 с.; Невідомі листи з Парижа / упор. В. Сергійчук. – К. 2001. – 150 с.
150. Про що і як писати кореспонденції до нашої газети [замість передової] // Слово (Київ). – 1948. – Ч. 42.
151. *Прохода В.* Симон Петлюра / В. Прохода. – Новий Ульм, 1968. – 52 с.
152. *Радченко Л.* Національно-демократична революція в Україні 1917-1920 рр. У новітній вітчизняній літературі: Автотреф. дис. ... канд. іст. наук / Л. Радченко. – Харків, 1996. – 26 с.
153. *Рахманний Р.* Актуальність самостійницьких ідей Симона Петлюри / Роман Рахманний. – Лондон, 1963. – 22 с.

154. *Романюк М.* Українська преса Північної Буковини як джерело вивчення суспільно-політичного життя краю (1870-1940 рр.) : монографія / Мирослав Романюк. – Львів : Фенікс, 2000. – 588 с.
155. *Русова С.* Мої спомини / Софія Русова. – Львів, 1937. – 280 с.
156. *Рыбалко И.* Разгром буржуазно-националистической Директории на Украине / И. Рыбалко. – Харьков, 1962. – 186 с.
157. *Савченко В.* Симон Петлюра / Виктор Савченко. – Х. : Фолио, 2004. – 415 с. – (Серия «Время и судьбы»).
158. *Сагайдачний П.* В його тіні: Симон Петлюра в історії українського народу. – Нью-Йорк : Українське видавництво, 1951. – 64 с.
159. *Садовский В.* Законопроекты о печати и украинская пресса / В. Садовский // Украинская жизнь. – 1913 – № 6. – С. 43.
160. *Садовський В.* Симон Петлюра в РУП і УСДРП / В. Садовський // Тризуб (Париж). – 1936. – Ч. 21-22. – С. 8-13.
161. *Садовський В.* Український тижневик „Слово” (1907–1909) / В. Садовський // Тризуб (Париж). – 1937. – Ч. 21–22. – С. 3-8.
162. *Саликовский А.* Судьбы украинского слова / А. Саликовский // Украинская жизнь – 1912. – №1. – С. 27.
163. *Саликовский А.* Пять лет / А. Саликовский // Украинская жизнь – 1912. – №12. – С. 9-16.
164. *Самчук У.* Державна концепція С. Петлюри / Улас Самчук // Альманах УНС – Річник 69. – Нью-Йорк, 1979. – С.7-36.
165. *Сергійчук В.* Визвольник української волі // У 70-річчя української трагедії: Збірник пам'яті Симона Петлюри. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1997. – С. 83-87.
166. *Сергійчук В.* Симон Петлюра / Володимир Сергійчук. – К. : Україна, 2004. – 448 с. – (Серія «Українські державники»).
167. *Сергійчук В.* Симон Петлюра і єврейство / Володимир Сергійчук. – 2-ге вид., доп. – К. : ПП Сергійчук М. І., 2006. – 152 с.

168. *Сергійчук В.* Чи довго ще Симону Петлюрі підкидатимуть скривавлені ножі? Володимир Сергійчук // Вітчизна. – 1999. – Ч. 5.

169. *Сидоренко Н.* Пробудження національного духу: матеріали з історії національної журналістики Східної України початку ХХ століття / Наталя Сидоренко, Олександр Сидоренко. – К. : Дослідницький центр історії української преси, 1999. – С. 16.

170. Симон Петлюра в молодості : [зб. споминів / ред. А. Жук]. – Львів, 1936. – 105 с.

171. Симон Петлюра – державний муж : [зб. матеріалів, ред. Н. Лівницька-Холодна та ін.]. – Нью-Йорк : Укр. національно-державний союз в США, 1957. – 192 с.

172. Симон Петлюра. Його життя і праця / [без зазн. авт]. – К. : Відродження, 1918. – 16 с.

173. Симон Петлюра. – Лондон: Союз українців у Великій Британії. – 1947. – 36 с. – ("Бібліотека українця у Великобританії").

174. Симон Петлюра. Невідомі листи з Парижа як політичний заповіт борця за самостійну Україну / [упоряд., прим., вст. стаття В. І. Сергійчук]; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Центр українознавства, Центр держархів гром. об'єднань України. – К. : Українська видавнича спілка, 2001. – 92 с.

175. Симон Петлюра та українська національна революція : зб. праць Другого конкурсу петлюрознавців в Україні / упоряд. та передм. В. Михальчука. – К.: Рада, 1995. – С. 353. 27.

176. Симон Петлюра у контексті українських національно-визвольних змагань : [зб. наук. праць / В. Верстюк та ін. ; Ін-т історії України НАНУ]. – Фастів : Поліфаст, 1999. – 225 с.

177. Сірополко С. Літературно-журналістична діяльність С. В. Петлюри / Степан Сірополко // Тризуб (Париж). – 1936. – № 27-28, 29-30.

178. Советский энциклопедический словарь / [председ. ред. совета А. Прохоров]. – М. : Советская энциклопедия, 1982. – С. 1007.

179. *Солдатенко В.* Українська революція. Концепція та історіографія / Валерій Солдатенко. – К., 1997. – 412 с. (доп. вид.: К., 1999. – 508 с.)

180. *Солодкий С.* Співробітництво Симона Петлюри у щоденнику «Рада» / С. Солодкий // Українська періодика. Історія і сучасність: Доповіді Шостої Всеукраїнської науково-практичної конференції 11-14 травня 2000 р. / За ред. М. Романюка. – Львів, 2000. – 562 с.

181. *Срібняк І.* Військова діяльність уряду УНР в екзилі (1921-1923 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук / Іван Срібняк. – К., 1990. – 22 с.

182. *Стебницький П.* Петербургская „Просвіта” / П. Стебницький // Украинская жизнь. – 1913. – № 5. – С. 61–71.

183. *Степаненко М.* Постать Петлюри в підсовецькій літературі / М. Степаненко // Альманах УНС. – Річник 69. – Нью-Йорк, 1979. – С. 83-91.

184. *Степовик Д.* Патріарх Мстислав: Життя і архіпастирська діяльність / Дмитро Степовик. – К. : Мистецтво, 2007. – 448 с.

185. *Степовик Д.* Післямова // У 70-річчя паризької трагедії: 1926-1996: зб. матеріалів про відзначення 70-річчя загибелі Симона Петлюри : [упоряд.: В. Михальчук, Д. Степовик]. – К. : Вид-во ім. Олени Те ліги, 1997. – 302 с.

186. *Степовик Д.* Продовження молодії петлюріани / Дмитро Степовик // Симон Петлюра та українська національна революція : зб. праць Другого конкурсу петлюрознавців в Україні / упоряд. та передм. В. Михальчука. – К. : Рада, 1995. – С. 353.

187. *Стрілець В.* Державотворча діяльність політичних партій України (1917-1920 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук / В. Стрілець. – К., 1992. – 20 с.

188. *Супруненко М.* Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні / М. Супруненко. – К., 1957. – 107 с.

189. *Табачник Д.* Постріли на вулиці Расін (Нотатки історика про вбивство Симона Петлюри) / Дмитро Табачник // Київська старовина. – 1999. – Ч. I. – С. 146-155 ; Ч. 2. – С. 154-168.

190. *Тинченко Я.* Діяльність Симона Петлюри за часів першої українсько-радянської війни: грудень 1917 – лютий 1918 років / Ярослав Тинченко // Симон Петлюра та українська національна революція: зб. праць Другого конкурсу петлюрознавців в Україні. – К. : Рада. – С. 51-136.

191. *Тинченко Я.* Злий геній Петлюри / Ярослав Тинченко // Академія (Київ). – 1995. – Ч. 1. – С. 5-15. 186. Сагайдачний П. В його тіні: Симон Петлюра в історії укр. народу / П. Сагайдачний. – Нью-Йорк : Укр. вид-во, 1951 – 64 с.

192. Творча спадщина Симона Петлюри в контексті сучасного державотворення: Матеріали Всеукр. наук. конф., присвяч. 125-річчю від дня народ. Голови Директорії та Головного Отамана Укр. Нар. Респ. Симона Петлюри (Київ, 20 травня 2004 р.) / упоряд., заг. ред. В. Сергійчука / Київ. нац. ун-т., Центр українознавства, Фундація ім. О. Ольжича. – К., 2005. – 240 с.

193. *Тимошик М.* Історія видавничої справи : [підручник] / Микола Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2003. – 496 с. – Перевид. 2007.

194. *Тимошик М.* Тема національного відродження на сторінках журналу "Украинская жизнь" / Микола Тимошик // Українська періодика: історія і сучасність : тези доп. і повід. Всеукр. наук.-теорет. конф. (9-10 грудня 1993 р.) / ред. кол.: М. М. Романюк (відп. ред.) та ін. – Львів, 1993. – С. 128-132.

195. *Тимошик М.* Стаття-попередження / Микола Тимошик // Голос України. – 1993. – 29 січ.

196. *Тимошик М.* "Украинская жизнь" на захисті Кобзарєвого слова / Микола Тимошик // Вечірній Київ. – 1994. – 10 берез.

197. *Тимошик М.* Українське друкарство у Франції: історія і сучасність / Микола Тимошик // Друкарство. – 2002. – №1. – С. 8-15.

198. У 100-річчя народження Симона Петлюри – президента Української Народної Республіки: Збірник статей і доповідей / упор. М. Степаненко. – Вашингтон–Філадельфія; Україна, 1979. – 218 с.

199. Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника / наук. ред. М. Романюк. – Львів, 1994. – Вип. 1. – С. 166; Вип. 3. – Львів, 1996. – С. 242.
200. Українське питання [пер. з рос., упоряд., передм. та наук. примітки М. С. Тимошика]. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1997. – 220 с.
201. Український Радянський Енциклопедичний Словник / [голова ред. Ради. М. П. Бажан]: У 3-х т. – К.: УРЕ, 1967. – Т. 2. – С. 783.
202. *Феденко П.* Головний отаман: із культурної та політичної діяльності Симона Петлюри / Панас Феденко. – Мюнхен-Лондон: Наше слово, 1976 – 42 с.
203. *Хміль І.* Петлюра і петлюрівщина / І. Хміль // Український історичний журнал. – 1990. – №3. – С. 107-119.
204. *Хміль І.* Політичні метаморфози Симона Петлюри / І. Хміль // Україна. – 1991. – №4. – С. 18-20.
205. *Чекмишев О.* Структурні особливості публіцистичних текстів Симона Петлюри з точки зору національної міфології / Олександр Чекмишев // Симон Петлюра та українська національна революція : зб. праць Другого конкурсу петлюрознавців в Україні / упоряд. та передм. В. Михальчука. – К.: Рада, 1995. – С. 288-352.
206. *Чекмишев О.* Міфо-символічна система публіцистичних текстів Симона Петлюри у контексті національної міфології : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08 / Олександр Чекмишев. – К., 1996. – 30 с.
207. *Чикаленко Л.* Уривки зі спогадів з років 1919-1920 / Левко Чикаленко. – Нью-Йорк : Наша Батьківщина, 1963. – 168 с.
208. *Шанковський Л.* Українська армія в боротьбі за державність / Левко Шанковський. – Мюнхен : Дніпрова хвиля, 1958. – С. 11-12.
209. *Шаповал Ю.* Вбивство Симона Петлюри: нова інформація до роздумів / Юрій Шаповал // Симон Петлюра у контексті українських гнанаціонально-визвольних змагань : зб. наук. праць – Фастів : Поліфаст, 1999. – С. 69-79.

210. *Шелест В.* Симон Петлюра – людина і державник / В. Шелест // У 70-річчя Паризької трагедії : збірник пам'яті Симона Петлюри. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1997. – С. 99-108.

211. *Шерман И.* Советская историография Гражданской войны в СССР (1920-1931 гг.) / И. Шерман. – Харьков : Изд-во ХГУ, 1964. – 340 с.

212. *Щоголев С.* Украинское движение как современный этап южнорусского сепаратизма. – К., 1912. – 488 с.

213. *Alian Desroches.* Le problem Ukreinen et Simon Petlura. – Paris, 1962. – 206 p.